מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · עץ יוסף

# עץ יוסף על קהלת רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

**ספריית אור ברסלב** · or-breslev.co.il

# עץ יוסף על קהלת רבה

רבי חנוך זונדל ב"ר יוסף

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/עץ-יוסף-על-קהלת-רבה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611160902 של הספרייה.

# תוכן העניינים


**פרשה א** ..... 7
פרק א ..... 7
פרק ב ..... 8
פרק ג ..... 9
פרק ד ..... 12
פרק ה ..... 14
פרק ו ..... 15
פרק ז ..... 16
פרק ח ..... 18
פרק ט ..... 21
פרק י ..... 22
פרק יא ..... 23
פרק יב ..... 24
פרק יג ..... 25
פרק יד ..... 27
פרק טו ..... 27
פרק טז ..... 29
פרק יח ..... 29
**פרשה ב** ..... 29
פרק א ..... 29
פרק ב ..... 30
פרק ג ..... 31
פרק ה ..... 31
פרק ו ..... 31
פרק ז ..... 31
פרק ח ..... 32
פרק ט ..... 33
פרק י ..... 33
פרק יא ..... 34
פרק יג ..... 34
פרק יד ..... 34
פרק טו ..... 34
פרק טז ..... 35
פרק יז ..... 36
פרק כ ..... 36
פרק כא ..... 37
פרק כג ..... 37
פרק כד ..... 38
פרק כה ..... 38
פרק כו ..... 38
**פרשה ג** ..... 39
פרק א ..... 39
פרק ב ..... 39
פרק ה ..... 42
פרק ו ..... 42
פרק ז ..... 43
פרק ט ..... 43
פרק י ..... 44
פרק יא ..... 44
פרק יב ..... 48
פרק יד ..... 48
פרק טו ..... 50
פרק טז ..... 50
פרק יז ..... 52
פרק יח ..... 52
פרק יט ..... 53
פרק כ ..... 53
פרק כא ..... 53
**פרשה ד** ..... 54
פרק א ..... 54
פרק ב ..... 55
פרק ג ..... 55

פרק ה ..... 56
פרק ו ..... 56
פרק ז ..... 58
פרק ח ..... 58
פרק ט ..... 59
פרק יג ..... 60
פרק יד ..... 60
פרק טו ..... 60
פרק יז ..... 60
**פרשה ה** ..... 62
פרק ב ..... 62
פרק ד ..... 62
פרק ה ..... 63
פרק ו ..... 64
פרק ז ..... 65
פרק ח ..... 65
פרק י ..... 70
פרק יא ..... 73
פרק יב ..... 74
פרק יג ..... 75
פרק יד ..... 75
פרק טו ..... 76
פרק טז ..... 76
פרק יז ..... 76
פרק יח ..... 76
פרק יט ..... 76
**פרשה ו** ..... 77
פרק א ..... 77
פרק ב ..... 77
פרק ג ..... 77
פרק ד ..... 79
פרק ה ..... 79
פרק ו ..... 79
פרק ח ..... 80
פרק ט ..... 80
פרק י ..... 80
פרק יא ..... 81
פרק יב ..... 81
**פרשה ז** ..... 82
פרק א ..... 82
פרק ב ..... 85
פרק ג ..... 87
פרק ד ..... 87
פרק ה ..... 87
פרק ו ..... 88
פרק ז ..... 88
פרק ח ..... 90
פרק ט ..... 92
פרק יא ..... 92
פרק יג ..... 97
פרק יד ..... 97
פרק טו ..... 98
פרק טז ..... 98
פרק יז ..... 99
פרק יח ..... 99
פרק יט ..... 99
פרק כ ..... 101
פרק כג ..... 101
פרק כו ..... 102
פרק כח ..... 103
פרק כט ..... 104
**פרשה ח** ..... 104
פרק א ..... 104
פרק ב ..... 106

פרק ג ..... 107
פרק ד ..... 107
פרק ה ..... 107
פרק ו ..... 107
פרק ח ..... 108
פרק ט ..... 109
פרק י ..... 109
פרק יא ..... 110
פרק יג ..... 110
פרק טו ..... 111
פרק טז ..... 111
פרק יז ..... 112
**פרשה ט** ..... 112
פרק א ..... 112
פרק ה ..... 113
פרק ז ..... 114
פרק ח ..... 115
פרק ט ..... 116
פרק י ..... 117
פרק יא ..... 120
פרק יב ..... 122
פרק יג ..... 123
פרק יד ..... 123
פרק טו ..... 123
פרק טז ..... 125
פרק יז ..... 125
פרק יח ..... 126
**פרשה י** ..... 128
פרק א ..... 128
פרק ב ..... 129
פרק ג ..... 129
פרק ד ..... 129
פרק ה ..... 130
פרק ו ..... 131
פרק ז ..... 131
פרק ח ..... 131
פרק ט ..... 133
פרק י ..... 134
פרק יא ..... 135
פרק יב ..... 135
פרק יג ..... 136
פרק טו ..... 136
פרק טז ..... 136
פרק יח ..... 137
פרק יט ..... 138
פרק כ ..... 138
**פרשה יא** ..... 141
פרק א ..... 141
פרק ב ..... 143
פרק ג ..... 145
פרק ה ..... 145
פרק ו ..... 146
פרק ט ..... 146
**פרשה יב** ..... 149
פרק א ..... 149
פרק ב ..... 151
פרק ג ..... 151
פרק ד ..... 152
פרק ה ..... 153
פרק ו ..... 154
פרק ז ..... 155
פרק ט ..... 160
פרק י ..... 160
פרק יא ..... 161

פרק יב ..... 164
פרק יג ..... 164
פרק יד ..... 165

# פרשה א

## פרק א

**זה שאמר הכתוב ברוח הקודש כו' חזית כו'**. מפרש חזית איש כו' על שלמה שהיה זריז במלאכת בית המקדש ולכן זכה להתיצב לפני מלאכים שנראה לו כמה פעמים [עיין בכלי יקר על פסוק (מלכים א' ג, ה) בגבעון נראה ה' וגו'] וזכה לרוח הקודש ואמר שלשה ספרים הללו משלי שיר השירים וקהלת. ועיין בריש שיר השירים רבה וכמו שמסיים המדרש כאן, ואגב דריש ליה נמי על רבי חנינא בן דוסא:

**למדברה של עירו**, פירוש על שדות שתחת העיר:

**ושבבה**. לשון שבירה [מתנות כהונה]:

**וסיתתה ומירקה**. עשאה חלקה ובהירה [מתנות כהונה]:

**ובלבד שתתן ידך כו'**. כוונתם היה שישפיע מידיו כח ועזר אלהי עליהם, שגדולים צדיקים יותר ממלאכי השרת:

**לבלווטיס**. אחד מחכמי העצה [ערוך]:

**או מרגליות טובות הוא נותן לי**. פירוש הוא נותן לי היא לבדה ולא שלימיות אחרות עולות בידי. וכן אם אני שואל ממנו בגדים הוא נותן לי בגדים ולא שלימיות אחרות, אלא הריני שואל דבר שיהיו כל הדברים נכללים בו:

**אמר שלמה אם אני שואל כסף כו'**. ורצה לומר ששלמה בקש בפיו חכמה ובלבו היה גם לעושר וכבוד כי בצל החכמה בצל הכסף. ולכן אמר **הריני שואל את החכמה והכל בכלל** כי גם העושר והכבוד בכלל החכמה. וזהו **שאמר לו הקדוש ברוך הוא החכמה שאלת ולא שאלת לך עושר כו'** בתמיה. והלא אני מבין תחבולות שלך **לפיכך כו' גם עושר ונכסים וכבוד אתן לך**. כלומר על ידי החכמה תזכה לעושר ונכסים. וכן היה כי כל באי העולם היו מתכנסין לבא אצלו לשמוע חכמתו ועל ידי כן היו מביאין לו עושר ונכסים הרבה. ועיין ריש שיר השירים רבה:

**חלום עומד על כנו**. ובסיסו שהבין שחלומו אמת. שומע צפור מצפצף ומבין לשונו. חמור צועק ונוהם וידע והבין על מה נוהם וצועק:

**לגמרה של תורה**. שלמד וגמר כל התורה בנתינת החכמה והמדע [מתנות כהונה]. ועיין ריש שיר השירים רבה:

**ואמר שלשה ספרים הללו**. בפעם אחת:

**הדא הוא דכתיב דברי קהלת**. רצה לומר דברי לשון רבים שמרמז שאמר כל השלשה ספרים ביחד (ידי משה). ועיין ריש שיר השירים רבה:

**דברי קנתרין**. פירוש דברי תוכחה ומריבה:
**בעצמן**. ולא בהקדוש ברוך הוא. ובפרק קמא דבבא בתרא חשב גם כן דוד:
**אירמיאה**. לשון חרבה:
**שהיה עמוס בלשונו**. כבד בלשונו כאילו עמסוהו משא על לשונו [מתנות כהונה בויקרא רבה פרשה י']. ובשבחו דבר הכתוב שאף שהיו מבזים אותו אף על פי כן לא נמנע לילך בשליחות המקום [יפה תואר שם]:
**פסילותא**. פירוש קטוע, מלשון (שמות לד, א) פסל לך:
**שהיו דבריו נאמרין בהקהל**. אפשר משום שאין השכינה שורה אלא בהקהל וכדאיתא בסדר עולם פסוק אז יקהל שלמה:
**ידידיה**. ככתוב בספר שמואל ב' מזמור י"ב (פסוק כה):
**אגור יקא למואל איתיאל**. כולן בספר משלי:
**עיקר אותנטייה**. פירוש העיקר והטובים שבהם הם אלו שלשה:
**שאגור**. שאסף:
**בדבריו**. כלומר בדברי תורה. וכדאיתא לקמן סימן ל"ב ובריש שיר השירים רבה שהיה שלמה טפש חכם וטפש, וחד אמר שהיה חכם וטפש וחכם:
**ומתפנה**. ונשפך:
**שנם**. שדבר:
**יכול אני להרבות**. נשים וסוסים וכסף:
**אתי אל**. דרש אתיאל לשתי תיבות אתי אל. ואל הוא לשון כח כמו (יחזקאל יז, יג) ואת אילי הארץ. כלומר יש לאל ידי להרבות ואוכל עמוד שלא אחטא [מתנות כהונה]:
**למען דוד עבדי**. מה שנרשם בפנים (ישעיהו ל"ז:ל"ה) נראה שצריך להיות מלכים א' י"א, ששם בישעיה כתוב בחזקיהו המלך שהבטיחו הקדוש ברוך הוא להצילו למען דויד, וכאן מיירי משלמה. אך במלכים (א' י"א)כתיב שאמר הקדוש ברוך הוא לשלמה שבט אחד אתן לבנך למען דוד עבדי:

## פרק ב

**ששופת**. פירוש שהעמיד:
**כצלו של כותל כו'**. שנתעכב שם כשעה חדא:
**כהדין עופא דעבר כו'**. הכוונה כי משונה האדם בהגעת קצו יותר מכל בעלי החיים. כי כל הבעלי חיים קיצם הוא טבעי והם באים לקיצם במלאות הזמן, אבל האדם עיקר קיצו הוא ממנו והוא המביא עליו את הקץ, כי מרוב תנועותיו גם לילה גם יום לא ינוח וירבה

עליו כעסים ומרורים, וממילא בא לאפיסת כחותיו וקיצו טמון בחובו. וזהו אמרם כהדין עופא דעבר וטוליה עבר עמיה שהצל נמשך מחמת העברת העוף בפריחתו [מלואת אבן]:
**וטוליה**. פירוש וצלו:
**כצלן של דבורים**. מצאתי בשם פרש"י כצל כנפי הדבורים שיש להם כנפים ואין להם צל [מתנות כהונה]:
**באיספקרפסטי**. פירוש תוך מיני בשמים. עיין בערוך ערך איספרמק [אסיפת אמרים]:
**בביבין**. פירוש בצינורות ששופכים שם טינוף ואשפה. וכן הוא בתנחומא סדר פקודי (סימן ג):
**הרי הוא כחמור**. שמניחין עליו אוכף, כך בני אדם מניחין לו אוכפו עליו נותנין לו אשה והולך לכאן ולכאן ומביא מזון לפרנס אשתו (בתנחומא):
**הרי הוא כקוף**. (אפע בלשון אשכנז) שנשתנה דמותו מכל הבריות (שם):
**אף על פי שהוא זקן מלך הוא**. וחכמתו וטעמו עמד בו ורב חדוה ושמחה ממלוכת דוד אף שהוא זקן. כמאמרם ז"ל (אסתר רבה פתיחתא ו) והמלך דוד זקן וה שמלך דוד. כי יחוד שתי אותיות אלו משם ההויה והאחדות מורה על שמחה וששון בעולם ושפע ברכה כדעת האמת למקובלים ז"ל:
**כי שמים כו'**. הרי שסופן להבל ולכליון:
**בשבת מאי אית לך למימר**. כלומר הלא לא נברא בו כלום ואינו אלא קדושה ומנוחה. ומשני מכל מקום כתיב על המחלל מות יומת. וכן הוא בשוחר טוב בהדיא. ובשוגג מכל מקום איכא מיתת בהמה לקרבן וכנגד זה נאמר הבל:
**אמר רבי לוי אדם הראשון אמרו**. ובבראשית רבה סוף פרשה כ"ב איתא ונשתכח מדורו ובא משה וחדשו על שמו. ועיין בפרק קמא דבבא בתרא (יד, ב) שאיתא שם שמתפלה למשה עד י"א מזמורים שחזר ואמר לדוד מזמור משה אמרו. ואמנם מזמור שיר ליום השבת שהוא בתוך הי"א הנזכר הסכימו בשוחר טוב ובפרקי דרבי אליעזר בכמה דוכתין שאדם הראשון אמרו שנברא בערב שבת ונכנס לשבת מיד ונמחל עונו. ועיין בשוחר טוב מזמור ה':

## פרק ג

**יכול אף בעמלו של תורה**. מפני שהתורה גם כן מכלל עמל האדם. אבל אחר העיון מדאמר בכל עמלו משמע דוקא המיוחד לו, והיינו עמל הגופני המיוחד לו מצד מה שהוא אדם שנברא מאדמה, לא עמל התורה המיוחד לו מצד היותו מלאך בשכלו [יפה תואר]. ועיין בויקרא רבה כ"ח:

**אמר רבי שמואל ברבי יצחק בקשו כו' אמרו כל חכמתו כו'**. דנהי דשלמה המלך עליו השלום אדעתיה דסיפא קאמר רישא מכל מקום כיון דנקט ביה לשון חיוב דקאמר שמח בחור כו' ולא קאמר בלשון שלילה אל תשמח נראה קצת נוטה לצד מינות, דודאי לעשות עיקר משום דבר קאמר לה בלשון חיוב. ואם תאמר שדרך לדבר כן דרך לעג כלומר עשה כן ולבסוף תתחרט. לחכם כשלמה עליו השלום לא יצדק לדבר כן דלא ליתו למטעי בדבריו כאמרו (אבות פ"א מי"א) חכמים הזהרו בדבריכם כו'. ושוב דקדקו בסיפיה דקאמר כל, וכל אתא לרבויי אפילו מאכלים מותרים על דרך קדש עצמך במותר לך. וא"כ לכן אמר בלשון חיוב, כלומר אמת שראוי שתשמח במותר לך ועם כל זה גם בזה קדש עצמך כי דע שעל כל אלה כו' [יפה תואר]:

**בשם רבי חלפיי עמלו תחת השמש כו'**. רצה לומר לרבי חלפיי תחת השמש קאי איתרון. וירצה כי תחת השמש דהיינו בעולם הזה אין יתרון, אבל למעלה מהשמש יש לו אוצר משפר עמלו [יפה תואר]:

**אמר רבי יודן תחת כו'**. רצה לומר לרבי יודן תחת השמש קאי אעמלו. וירצה שבעמל של תחת השמש דהיינו מילי דעלמא אין לו יתרון אבל במילי דשמיא שהן למעלה מהשמש יש יתרון בעמלם [יפה תואר]. ועיין בפרק שני דשבת (ל, ב):

**רבי לוי ורבנן**. לפרש תחת השמש קאתו. ולרבי לוי הכי פירושו דקרא מה יתרון יקוה האדם בכל עמלו, מאחר שכל שיעמול הוא תמורת השמש שהקדוש ברוך הוא הזריח לו. והכוונה כי כל מה שיזכה האדם בשכר המצות חסד הוא שעושה ה' להם כי שכרן כבר אכלוהו במה שהזריח להם אורה. ורבנן אמרי דאתי למימר שהיה די בשכר המצות מה שיזריח פניהם כגלגל חמה והיינו תחת השמש דקרא, ומה שיוסיף ה' בשכרן יותר מזה חסד הוא שיעשה להם [יפה תואר]:

**אמר רבי ינאי בנוהג כו'**. קמפרש מה יתרון לאדם מה יתרון ושכר לאדם, כלומר מה שכר הוא נותן בכל עמלו וקרבנות שמביא לפני ה' בשכר השמש שמוציא לבשל הפירות, כי אינו נותן לו רק העומר שהוא מעט מזער [יפה תואר]:

**פסנטירך**. פירוש מכין מזונתך [מתנות כהונה]:

**סנטירך**. שומר שלך. סנטור הוא הממונה על השדות וגבוליהם [מתנות כהונה]:

**אמר רבי אלעזר כתיב ולא אמרו כו'**. גם זה לתת טעם למצות העומר. ומייתי הא דקאמר שיש לבקש מה' על שבעה שבועות אלו של ספירת העומר שישמור לנו התבואה מרוחות וטללים רעים. שעל זה אתי שפיר מה שנתן לנו המצוה הזאת לזכות בה, כיון דתמימות שבתות אלו תליא בעשיית רצונו של מקום [יפה תואר]:

**הא חייבין מן כדו לית אתון צריכין לי**. פירוש אוי לכם הרשעים וכי מעתה אין אתם צריכין לי בתמיה. **תלמוד לומר שבועות וגו'**. רצה לומר דקרא הכי כתיב הנותן גשם יורה ומלקוש בעתו שבועות חקות קציר ישמר לנו, ופירושו היינו שאף שלא נירא את ה' מאחר שכבר נתן כל מה שצריך מגשם יורה ומלקוש בעתו ומעכשיו אין צורך לגשמים, מכל מקום צריך לירא מפניו כדי שישמור שבועות חקות קציר והיינו שבע שבועות אלו שהן זמן הקציר, שישמרם מרוחות רעות וטללים רעים דאם לא כן תפסד התבואה ומה בצע בגשמים שירדו בעתם [יפה תואר]:

**הוא שדוד אומר גשם כו'**. מייתי ראיה שהשם משגיח במטר וטל מה צריך:

**שנאמר גשם נדבות תניף אלהים**. שמתחלה קאמר גשם נדבות דמשמע שהגשם בנדבה ואחר כך מסיים תניף אלהים ואלהים הוא דין. אלא על כרחך דתניף אלהים אטל קאי. והכי קאמר קרא **אם גשם היא צריכה נדבות** פירוש בנדבה ורצון מאתו יתברך. אבל לטל אין צריך נדבה שטל אין נעצר לעולם כדאיתא בפרק קמא דתענית (ג,ב). ולזה אמרינן **תניף אלהים** כי במדת הדין יבא, אך שאינו מוכרח השם ליתן טל של ברכה כדאיתא בפרק קמא דתענית, לכן קאמר המדרש ישמור מטללים רעים:

**אימתי בזמן כו'**. פירוש אימתי הם תמימות **בזמן שאין ישוע ושכניה ביניהם**. פירוש כשבא ראש חדש ניסן בשבת יבא פסח בשבת ויתחילו לספור ממוצאי שבת ואז הן השבתות תמימות כמששת ימי בראשית, ולסימן נקט ישוע ושכניה, שעשרים וארבע משמרות היו מתחדשות בכל שבת וישוע תשיעי ושכניה עשירי, בשבת ראש חדש ניסן יהויריב ראש משמרות, שבת שני ידעיה, שבת של פסח כל המשמרות שוות, ששה שבתות עד שבת שלפני עצרת ובהן נכנסין ששה משמרות, חרים שעורים מלכיה מימין הקוץ אביה, שבת למחרת עצרת ישוע ולא יעבוד עד לאחר עצרת, הרי אין ישוע ושכניה בין פסח לעצרת. ואם יבאו ישוע ושכניה בין פסח לעצרת לא יהיו תמימים השבתות כמו ימי בראשית, כי יש למנות משלישי עד שלישי או מחמישי עד חמישי ויכנסו ישוע ושכניה לפני עצרת, שהרי שבת שלפני ניסן יהא יהויריב ויהיו שני שבתות לפני הפסח ויהיו ידעיה וחרים, ובשבת שבתוך הפסח שעורים, ויעכב אחר הפסח עד השבת לאחר הפסח, ויהיו שבעה שבועות עד עצרת שיכנס שכניה קודם עצרת, אפילו אם ניסן ופסח באחד בשבת יהיה עצרת בשני בשבת ויכנסו ויעבדו ישוע ושכניה קודם עצרת, כי באחד בשבת שלפני עצרת יעבוד שכניה [רוקח סי' רצ"ו]:

**אמר רבי אבא בא וראה כמה צער כו'**. משום דרבי ינאי אמר לעיל דעומר הוי שכר בישול הפירות, אתא למימר דלא הוי אלא שכר הרוח שזורה בה:

**כדתנינן**. במנחות:
**רבי עשה סעודת כו'**. מייתי הכא הך עובדא משום דהאי קרא דמה יתרון מייתי בר קפרא למלתיה כדלקמן:
**ואינשי**. ושכח:
**וכתב על תרעא כו'**. כדי לצערו בהזכיר לו המות על ראש שמחתו:
**חפיה הוא**. פירוש בעצב הוא:
**על הדין תעלא**. לפי שהשועל פקח שבחיות מושלים עליו משלים הרבה. וכדאיתא בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לח, ב) שלש מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר ואנו אין לנו אלא שלשה. ועיין שם ברש"י:
**לא כן אמר שלמה מה יתרון כו'**. פירוש מכיון דהכל למיתה הם עומדין כי דור הולך ודור בא מה יתרון לאדם בעמלו בשמחת עולם הזה:
**אמר אבא בר קפרא**. אבא היה שמו:
**ומה בעולם הזה כו'**. רצה לומר שלאחר דפייסין זה לזה אמר בר קפרא דמכל מקום עדיפא ליה שמחת עולם הזה מפני שהיא הוכחה לשל עולם הבא [יפה תואר]:
**מה כתיב עומר כו'**. פירוש מה כתיב בו בהקדוש ברוך הוא כשהמטרתי מן לישראל כתיב שהמטרתי עומר לכל גולגולת וגולגולת:
**מה דיהבון אתם**. וכשנותנים אתם לי נותנין כולכם יחד עומר אחד:
**אף על פי כן**. פירוש מן הדין אין צריך לזה שום בקשה שתביאו העומר שהוא קל וחומר בנו של קל וחומר, אף על פי כן אני מבקש שתביאו אותו בעונתו [ידי משה]:

## פרק ד

**משקיע**. משקיע ומוריד לתוכו קדירות:
**הוא אחרון**. כשחוזר ולוקח אותם מתוכו:
**מי שאומר כו'**. פירוש וכי שייך שמי שאומר שיכול לעשות דבר חמורה וקשה הוא יאמר שיכול לעשות דבר קל והלא קל וחומר הוא, וכיון שאמר שהמתים הוא מחיה פשיטא דהמחוצים יכול לרפאות:
**אלא שאני מעמיד אותן במומיהון כו'**. וכך פירוש הכתוב אני אמית ואחיה מחצתי כמו שמחצתי אותם, שכדרך שהם מתים חגרים סומין אלמין כך הן חיין במומן ואחר כך מתרפאין כדכתיב [ישעיה ל"ה, ו] אז ידלג כאיל פסח וגו', ועיין בפסחים דף ס"ח ע"א:
**הייתי קורא לפניו**. מקרא:
**הייתי שונה**. משנה:

**כתיב ה' אשר עשה את משה כו'**. שמואל הנביא אמר לישראל הקדוש ברוך הוא עשה לכם נסים על ידי ששה זקנים הללו משה ואהרן ירובעל ובדן ויפתח ושמואל:
**ירובעל זה גדעון**. ונקרא ירובעל שעשה מריבה עם הבעל [ראש השנה דף כ"ה, א' עיין שם]:
**בדן זה שמשון**. ונקרא בדן על שם דאתי מדן [שם]:
**דכתיב משה ואהרן בכהניו ושמואל בקוראי שמו**. קוראים אל ה' והוא יענם. הרי ששקל הכתוב שמואל עם משה ואהרן. ובכתובים הראשונים כתיב ירובעל בדן ויפתח משה ואהרן ושמואל, שלשה קלים עם שלשה חמורים:
**ללמדך שבית דינו כו'**. בירושלמי מסיים ולא עוד אלא שסמך הגדולים מכאן ומכאן והקטנים באמצע:
**ונאמר ובאת**. כן צריך לומר:
**אין לי אלא שופט שבדורך כו'**. פירוש פשיטא דאין לו אלא שופט שבדורו **שופט שאינו בדורו מניין** כלומר האיך יבא לפניו. **ומה תלמוד לומר בימים ההם** [מתנות כהונה]:
**בן מכיר בן מנשה וגו'**. וידברו לפני משה ולפני הנשיאים ראשי אבות לבני ישראל. **האבות אבות** כלומר אצל בני גלעד כתיב בה"א הידיעה לשון חשיבות, ואצל משה והנשיאים שהניחו ממשלתם ומתו במדבר כתיב אבות בלא ה"א ידיעה [מתנות כהונה]:
**לארכי**. לממשלה:
**יהוידע היה גדול ממנו**. פירוש דאף על גב דאהרן גדול מיהוידע מכל מקום יהוידע בזמנו חשוב ממנו. אפילו היה קיים אז אהרן היה אהרן נכפף לפני יהוידע, שיהוידע היה אז נגיד ומצוה לאומתו:
**פגמו הכתוב**. שכתב ישוע חסר ה"א בשביל פלוני היינו בשביל עזרא, לרמוז דאף על גב דיהושע גדול ממנו מכל מקום עזרא בזמנו חשוב ממנו אפילו היה קיים אז יהושע. ועיין בירושלמי [שביעית] פרק ששי (ה"א) וביפה מראה שם:
**היה עזרא גדול ממנו**. דייק מדכתיב הוא עזרא אחר אהרן הראש, לומר שהוא עלה אף על אהרן שמלת הוא לשון חשיבות אצל הצדיקים. או י"ל דדריש הכי הראש הוא עזרא כלומר עזרא הוא הראש לאהרן [מתנות כהונה]:
**לא היה צריך כו'**. מפני שהארץ טפלה ונבראת בשביל האדם וכדמפרש ואזיל לפיכך ראויה לומר הארץ תבלה והדור יתקיים בקיומו לעד ולעולם [מתנות כהונה]:
**בתפקידיו**. במלותיו:
**בולה**. בלה, לשון (דברים ח, ד) שמלתך לא בלתה:
**והארץ כו'**. שמוציאה פירותיה כמצוה עליה בעת הבריאה:

**הוי והארץ לעולם עומדת**. וישראל נקראו ארץ כמה דאת אמר כי תהיו אתם ארץ חפץ וכדמפרש ואזיל:

**כל מה שברא הקדוש ברוך הוא באדם כו'**. מביא זה לומר שאין זה פחיתות לישראל שנקראו ארץ, שהרי כל החושים שיש באדם יש בארץ:

**למטר השמים תשתה מים**. אדם מתגעש והארץ מתגעשת שנאמר [שמואל ב' כ"ב, ח] ותגעש ותרעש הארץ. אדם משתכר והארץ משתכרת שנאמר [ישעיה כ"ד, כ] נוע תניע ארץ כשכור. אדם מקיא כו' כן הובא הנוסחא בראשית חכמה בשער האהבה פ"ה:

**מעמדת**. מקיימת וכדמפרש:

**תפקידה**. משהפקיד וצוה עליה הקדוש ברוך הוא היא עושה ומשלמת כדלעיל:

**מזונותיה**. שכשאוצרין תבואה לפקדון צריכין לערב בתוכה עפר הארץ שגדל עליה, וכדאיתא בראשית רבה פרשה צ (סימן ה) ועיין עוד שם:

## פרק ה

**עד שלא ישקיע שמשו של צדיק זה כו'**. ולפי דרש זה נקט שמש משל לצדיקים, ואמר שכמו שהשמש זורח ושוב שוקע וחוזר וזורח למקומו, כן זורח שמש הצדיק עד שלא ישקע שמשו של זה, שלעולם יזרח שמש הצדיק במקומו:

**עד שלא ישקיע כו'**. עיין בבראשית רבה ריש חיי שרה (סימן ב) ובאגדת שמואל פ"ח:

**הוא מזריח שמשו של צדיק אחר**. וזהו מהשגחת השם יתברך בעולם שלא יהיה הדור אלמון מצדיק מבין בעדו ומלמדו להועיל:

**וקראו עליו כו'**. כשראו שהצליח אור שמשו של הנולד קראו עליו וזרח השמש ובא השמש, שבכל יום היה זה שוקע מעט וזה זורח מעט:

**יום שמת רב אדא כו'**. בבראשית רבה הנזכר לעיל איתא יום שמת רבינו נולד רב אדא בר אהבה כו' יום שמת רב אדא בר אהבה נולד רבי אבין כו'. ובפרק עשרה יוחסין (קידושין עב, ב) גרסינן כשמת רבי נולד רב יהודה כשמת רב יהודה נולד רבא כשמת רבא נולד רב אשי:

**גלגל חמה יש לו נרתק**. פירוש שתמיד מונח בתיק, ומתוך התיק האור יוצא שהיא ספיריית. ועשה זה התיק כדי שלא ילהט העולם ברוב חומו עם היותו בגלגל השני, ועוד צריך להתיש חומו בברכת מים כשהוא יוצא להאיר לעולם שלולא זה היה עדיין שורף.

**ולעתיד לבא הקדוש ברוך הוא מערטלו** כלומר שולפו מנרתיקו כדי ללהט הרשעים. ולא יספיק במה שימנע התשתו במים, שאז לא יהיה שורף כל כך (יפה תואר). ועיין בראשית רבה פרשה ו' (סימן ו) ובשוחר טוב מזמור י"ח:

**אבל לעתיד לבא ביום הדין להפרע מהרשעים הקדוש ברוך הוא מערטלו**. ולא יצטרך להורידן לגיהנם כדאמר בסמוך:

**ומהשתקו**. נראה דצריך לומר מהשקתו. ופירושו שהקדוש ברוך הוא יערטלו מהשני דברים היינו שלא ישקה אותו במים, וגם לא יכניסו בנרתיקו. והמתנות כהונה גרס ומהנתקו. אבל בבראשית רבה הנזכר לעיל ובילקוט מלאכי לא גרס ליה:

**ומלהט אותו ברשעים**. והצדיקים יהנו בו כדאיתא בנדרים (ח, ב) ולקמן בסמוך:

**אין גיהנם לעתיד לבוא**. אבל השתא ודאי דאיכא גיהנם:

**צדיקים נהנין ממנה**. וזה יהיה דרך נס שיכין ה' טבע לצדיקים ליהנות בחום ההוא (יפה תואר):

**שנאמר ולהט אותם היום הבא**. רישא דקרא הנה היום בא בוער כתנור והיו כל זדים וכל עושי רשעה קש וגו' והאי קרא לעתיד מיירי. ויום משמע ליה השמש ונקרא יום לפי שהשמש עיקר היום (יפה תואר):

## פרק ו

**הולך אל דרום ביום כו'**. כדי לבאר הטיב צריכין להאריך קצת. שהחמה לעולם ביום ממזרח לדרום מהלכת כדאמר קרא הולך אל דרום, ובלילה סובב מתחת לארץ. וביום הארוך עומדת בקרן מזרחית צפונית ומהלכת מזרח דרום מערב ושוקעת בקרן צפונית מערבית, ובלילה סובבת פני צפון, ולמחרת היום נקצר מעט ואינה יוצאה בקרן אלא נמשכת מן הקרן ולמזרח מעט ויוצאה, ובערב שוקעת בתוך המערב משוך מן הקרן מעט, ובלילה סובבת אותו מעט וכל הצפון ומעט במזרח יותר מליל של אמש, וכן בכל יום עד שיוצאה בתקופת תשרי באמצע המזרח ושוקעת באמצע המערב לפיכך היום והלילה שוין, ועדיין בכל יום נמשכת לצד דרום ויוצאה ובשקיעתה נמשכת לצד דרום ושוקעת, עד שיוצאה ביום בתקופת טבת בקרן מזרחית דרומית ומהלכת דרום לבדו ושוקעת בקרן מערבית דרומית. ועל פי הדברים האלו מובן מה שאמר כאן הולך אל דרום ביום, שצד דרום הוא הולך תמיד ביום בין בימים ארוכים ובין בקצרים. **וסובב אל צפון בלילה** שלעולם מסבב צד צפון בלילה בין בלילות ארוכות ובין בקצרות. **סובב סובב הולך הרוח כו' אלו פני המזרח והמערב**. שפעמים מהלכתן ופעמים מסבבתן כדלעיל. וכבר פרש"י בקהלת הרוח רוחו של שמש כמו אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת. ועיין בירושלמי פרק ה' דעירובין (ה"א):

**הרוח הזה בשעה שהוא כו'**. כלומר שהוא חזק מאד שהוא כדאי להחריב העולם. והקדוש ברוך הוא מתיש כחו בהרים וגבעות שאין שם אנשים, וכשהוא בא לישוב כבר

כחו רפה ואינו מזיק. וזו היא האמירה שאומר לו הַזָּהֵר, שהמעשה היא האמירה (יפה מראה). ועיין בירושלמי פ"ט דברכות (ה"ב):

**מחשלו**. משברו וממסמסו. או הוא לשון חולשה ותשות כח (מתנות כהונה):

**משלהו**. מיגעו:

**כמה דאת אמר בהתעטף עלי נפשי**. שהוא לשון עילוף:

**שלא במשקל**. כלומר שהיו חזקים יותר מדרכם. ונקט משקל כלישנא דקרא (איוב כח, כה) לעשות לרוח משקל:

**בשביל אותו בית**. לפיכך לא היה חזק כל כך:

**קוזמיקין**. פירוש הערוך חזק:

**לעולם אין מלך המשיח בא כו'**. חוזר למעלה על שפסוק כי רוח מלפני יעטוף. כך דרשוהו בפרק חלק ובפרק הבא על יבמתו (יבמות סב, א). ועיין בבראשית רבה פרשה כ"ד (סימן ד) ובויקרא רבה פרשה ט"ו (סימן א). ורצה לומר שהמשיח נקרא רוח כדכתיב (איכה ד, כ) רוח אפינו משיח ה'. וקאמר קרא הכי המשיח מלפני יאחר (כמו (בראשית ל, מב) העטופים ללבן) על ידי נשמות אשר עשיתי (תוספות עבודה זרה ה, א). ועיין בפרק קמא דעבודה זרה (שם) ובפרק כל היד (נדה יג, ב) דאיתא שם אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף. ועיין ברש"י שם:

**בספרו של אדם הראשון**. שבו נכתבו כל הדורות כדאיתא בבראשית רבה פרשה כ"ד:

## פרק ז

**מימי אוקינוס שותה**. עיין בבראשית רבה פרשה י"ג (סימן י) ושם נתבאר:

**דאמר רבי יהושע בן לוי קשה יום ירידת גשמים כו'**. עיין בבראשית רבה שם סימן י' ושם נתבאר:

**כיצד היתה הארץ שותה**. עיין בבראשית רבה פרשה י"ג (סימן ט) ושם נתבאר:

**בשביל ארבעה דברים חזר כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה י"ג סימן ז' ושם נתבאר:

**דבר אחר כל הנחלים הולכים אל הים זה אוקינוס**. דודאי כולן הולכים לבסוף לאוקינוס שהוא הגדול שבימים [יפה תואר]:

**למקום שהמים לא היו הולכין**. עיין כל זה בבראשית רבה פרשה י"ג (סימן ט) ושם נתבאר:

**מהו דין שנאמר יהב חכמתא כו'**. עיין בברכות דף נ"ה, א:

**אילו נתן הקדוש ברוך הוא חכמה לטפשין כו' אלא נתן הקדוש ברוך הוא חכמה לחכימין כו'**. שם חכם הונח על המתנהג בדרכי החכמה, ושם טפש על הפכו:

**וישראל ממנינן אינן חסרין לעולם**. פירוש ממנין ששים רבוא כמנין אותיות התורה:

**תלמוד לומר הן גור יגור כו'**. והכא קאמר קרא הן פירוש עתה, גור יגור פירוש בעולם הזה:

**מאן גבי**. פירוש מי יהיה אתי:

**לעולם הבא**. פירוש לימות המשיח:

**דתנינן**. באבות פרק ה':

**עומדים צפופים**. רש"י ז"ל פירש מלשון ויצף הברזל, שמרוב הקהל היו נדחקים איש באיש עד שהיו רגליהם נטולות מארץ ועומדים באויר. והרמב"ם והערוך פירשו צפופים דחוקים:

**ארבע אמות ריוח בין כל אחד ואחד ואמה מכל צד**. הנה בבראשית רבה פ"ה (סימן ז) איתא רבי שמואל כו' אמר ארבע אמות לכל אחד ואחד ואמה מכל צד. ופירש היפה תואר משום דהשתחויה בפשוט ידים ורגלים היה צריך ארבע אמות לקומת האדם ואמה מכל צד שיהיו רחוקים זה מזה ולא ישמעו תפלתם, ועל דרך זה הוא באבות דרבי נתן פרק כ"ה, ועיין במהרש"א בחדושי אגדות ביומא דף כ"א. ועל פי זה היה נראה לי להגיה כאן ארבע אמות ריוח לכל אחד ואחד. אך מצאתי בויקרא רבה פרשה י' הגירסא (סימן ט) כמו הכא רק שם איתא אמה מכל צד, לא ואמה, דמשמע שהני תיבות אמה מכל צד הוא פירוש על ארבע אמות ריוח בין כל אחד ואחד:

**ויטעה**. יהא נבוך וטועה בתפלתו. אבל בבראשית רבה ובויקרא רבה הנזכרים לעיל ליתא תיבת ויטעה. לכן יכלינן לפרש ג"כ כדי שלא יתבייש החוטא מהתוודות על חטאיו. וכדאמר בפרק אלו נאמרין (סוטה לב, ב) מפני מה תיקנו תפלה בלחש כדי שלא לבייש עוברי עבירה וכן פירש"י באבות. ואף על גב דילפינן בפרק אין עומדין (ברכות לא, א) מדכתיב וקולה לא ישמע שלא להשמיע קול בתפלה, ובסוף פרק מי שמתו (ברכות כד, ב) תניא המגביה קולו בתפלתו הרי זה מקטני אמנה ומנביאי השקר. י"ל דהיינו להשמיע קול גדול אבל להשמיע קצת שפיר דמי, ולכך אילו היו סמוכים זה לזה היו שומעים תפלתו של חבירו, אבל האחרונים תקנוה בלחש לגמרי רק בכדי שישמיע לאזנים:

**ושני עטופי סדינים**. תלמידי חכמים ידועים בדורו. ועיין בפרק ערבי פסחים (קיח, ב):

**כמה דאת אמר ואוהביו כצאת כו'**. עיין בתנחומא סדר בראשית סוף פסוק אלה תולדות השמים (סימן ו). ובתרגום וברש"י על פסוק ואוהביו:

**סמיסריקון אולוסריקין**. מיני בגדים חשובים:

## פרק ח

**קורא היום כו'**. פירוש כשהוא אומר קורא היום רצונו לומר **כבוש שמה** כלומר נאסף יחד שמה:

**סלע כו'**. פירוש כשהוא אומר סלע כעופרת היה רצונו לומר **מיעוט חתיכות**:

**מתפללות כו'**. כשהוא אומר מתפללות בטור מסכן רצונו לומר **חתוכין שרויין חתוכין**. כלומר מתפללות מחותך ונח:

**שור כו'**. פירוש כשהוא אמר **שור משפט בטור מסכן** רצונו לומר **תרדין בחרדל**. ועיין במתנות כהונה כל זה:

**נשר שעריה**. נפלו שערות ראשו ונעשה קרח:

**אזל להדא**. פירוש הלך להדא מקום מגדל צבעים להתרפאות:

**מיתאסייא**. פירוש להתרפאות. ובאסיפת אמרים גרס מית אסייה. ומפרש פירושו שמת הרופא:

**הוה תמן חד ספר**. פירוש והיה שם ספר אחד פירוש אומן המספר שערות בני אדם ובקי ברפואתן. ואסיפת אמרים פירש ספר חכם:

**אמר ליה שיטפי מאלל**. פירוש השערות יצאו מהבשר:

**והא סבית כו'**. פירוש וזה לקחתי וקבלתי ושמעתי שיש בו תעל ורפואה לרפואתו. וסעל כמו תעל:

**ואני הועתקתי כו'**. פירוש ואני הועתקתי ממקומי לבא לכאן למהר הרפואה ומחית בשר:

**קם ורבע כו'**. קם הספר והשתחוה לו על רגליו של ר' יוחנן ואמר ליה כאן ברפואה זו היתה ראשית דברי לפני רבי באמש. וכל זה דברי חכמה ולשון ערומים (מתנות כהונה):

**הדין עובדא**. פירוש זה המעשה. ועיין באיכה רבתי (ג, ו) פסוק נשיתי טובה:

**אומנות**. של הנחתומות:

**בחטי מנית כו'**. פסוק הוא ביחזקאל סימן כ"ז (פסוק יז). ופירש"י והרד"ק שם מנית שם מקום בארץ ישראל שחטיה יפים וגסות שנמכרות במנין. וזה שאמר **חטין דמניין** ודייקו מרבי אחא כמה מינים יש בו. ועיין במתנות כהונה שם באיכה:

**וקומון**. ועמדו על ששים ופסקו שלא ידעו לחשוב יותר:

**פרקוניס**. אומן המתקן מאכלים ונקרא כפינא:

**ואמר לא ראינו טובה**. אנחנו לא ראינו שום טובה, שהיה לו דבר חידוש שיהיו מאה מינים בביצה לבד. ורבי אמר זה דרך קובלנא וְאֶבֶל, שאבותינו אמרו נשיתי טובה ואנחנו לא ראינו ולא שמענו:

**שנתפס לשום מינות**. ועיין כל זה בפרק קמא דעבודה זרה דף ט"ז, ב' וברש"י שם:

**בדברים בטלים**. כלפי דברי תורה אמר כן (מתנות כהונה):
**והוא סבר שבשבילו אמר**. כלומר שהדין עמו שהם דברים בטלים. אבל באמת הוא לא אמר כן אלא נאמן עלי הדיין האמתי הקדוש ברוך הוא שבאמת דנני ליתן לי צרה זו שפשעתי לקוני (רש"י):
**שהאמנתני עליך**. במה שדנתי עליך:
**אף אני כו'**. זה אינו בגמרא:
**דימוס פטור אתה**. דימוס היתה שם יראתו ונשבע בה (רש"י). או דימוס לשון שבועה (מתנות כהונה). ולי נראה לפרש על פי מה דאיתא בבראשית רבה פרשה ע"ט (סימן ו) וכד הוה שמע ברת קלא כו' דימוס דימוס פסגא. ופירש"י והערוך דימוס רחמים והצלה, פסגא היה אותו עוף ניצל וברח. וכן הוא בירושלמי פ"ט דשביעית (סוף ה"א) רק אמרה דימוס ואשתזיב. וכן מצאתי בתוספות דעבודה זרה דף ט"ז:
**היה מצטער כו'**. על שלא היה יודע מפני מה אירע דבר זה לו, והיה מחפש במעשיו לעשות תשובה (רש"י):
**וערב לפניך**. שהנאך וישר הדבר בעיניך:
**הן השמים**. שמים הוא לשון שבועה. ואמר אני נשבע שאמת הדבר והן הוא לשון אמת:
**באסטרטיא**. ברחוב גדול (מתנות כהונה):
**אמר לי דבר אחד משום פלוני**. רצה לומר משום המינות. **והנאני הדבר**:
**ואותו הדבר היה**. וזה שאמר לי כתוב בתורתכם כו':
**מה הן**. בהנאה:
**אמר לי לקרבן אסורים לאבדן מותר**. רצה לומר אמר ליה דרך שאלה אי כונתך לקרבן לבד אסורים אבל לאבדן מותר. **אמרתי לו וא"כ מה יעשה בהם** דבר האבוד. **אמר לי יעשה בהם בתי מרחצאות ובתי כסאות**. ובפרק קמא דעבודה זרה גרס בית הכסא לכהן גדול:
**ונתעלמה ממני הלכה לשעה**. שאסור לשמוע מהם דבר כדי שלא יהנה וימשך אחריה, וכדמפרש לקמן דכתיב הרחק מעליה דרכך, והוא קלסו ואמר **יפה אמרת**:
**כד אמר פלוני**. פירוש מינות:
**כורסין**. בתי כסאות:
**זו זנות**. רצה לומר שאל יקרב אל פתח בית זונה:
**ועד כמה**. צריך להרחיק:
**ולא נשוך היה**. פירוש קושיא הוא כיון דאיהו נמי חויא טרקיה א"כ מאי רבותיה דקאמר עליה רבי ישמעאל אשריך בן דמא כו' ולא נענשת בנשיכת נחש. כיון דסוף סוף נענש

בנשיכת נחש ומאי אולמיה דהאי נחש מהאי נחש. ומשני דהכי קאמר אשריך שלא נענשת בחויא דרבנן דלית ליה רפואה לעתיד לבא לפי שכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה. ועיין בפרק אין מעמידין (עבודה זרה כז, ב):

**ומה הוה ליה ביה**. כלומר מה היה לו לומר בזה להביא ראיה שמותר להתרפאות ממנו:

**קרבני**. לקבלני בתשובה:

**כיון שנתנה דעתה להתגייר**. כלומר לשוב בתשובה:

**אינה חיה**. בפרק קמא דעבודה זרה (יז, א) איתא דההיא אשה אמרה שזה שנולד לה בנה הקטן מבנה הגדול היה אצלה מעבירות הקלים שבקלות. ומדייק הגמרא שם מדאמרה שזה אצלה מהקלה שבקלות שמע מינה שמינות ג"כ הוה בה משום הכי אמר שלא תחיה שנאמר כל באיה כו':

**כל באיה לא ישובון**. אחר שנדבקו במינות אינם שבים. **ואם שבו לא ישיגו ארחות חיים** רצה לומר שממהרין למות מתוך צרה וכפיית יצרם. או זו היא גזרת מלך עליהם למות (רש"י). וזה מרחמי שמיא שמאחר שחזר ופירש בלב שלם פן יחזור לסורו חס ושלום אם לא ימות, כי קרוב לאדם למשוך אחר המינות ולחזור לסורו חס ושלום (מהרש"א עמוד הנזכר לעיל):

**ועבדין ליה כו'**. ועשו לו המינים דבר מה של כישוף והכניסו אותו לעיר והיה רוכב על החמור בשבת:

**אזל לגביה כו'**. הלך אצל רבי יהושע דודו ונתן עליו שמן או משיחה ונתרפא:

**כיון דאיתער כו'**. כיון שנער בך חמורו של אותו רשע אין אתה יכול לישב בארץ ישראל. ירד משם לבבל ומת שם בשלום:

**לגביהון**. להיות מין כמוהם:

**אזל כו'**. הלך ר' יונתן אחר התלמיד ומצא שעשה **בן אפטוניות** פירוש שהיה מסרס עופות ובהמות:

**פרח**. רץ:

**איתא גמול כו'**. בא וגמול חסד לכלה זו:

**עוסקים כו'**. בזנות היו עוסקים בנערה אחת:

**כן אורחיהן כו'**. בתמיה וכי דרך היהודים לעשות כן:

**ולא כן כתיב כו' כיס אחד יהיה לכולנו**. ואי אפשר לפרש כיס ממש דאם כן סותר למה שכתוב גורלך תפיל בתוכנו, דאי כיס אחד לכולן אין גורלו של אחד מהם מיוחד לחבריו, אלא שמרמז על הזנות שיהיה הזונה מיוחדת לכולם (יפה תואר בויקרא רבה פרשה י"ב):

**עד דמטא לתרע**. פירוש עד שהגיע לשער פתח ביתו וסגר הדלת בפניהם. ואמרו לו אתה רבי יונתן לך וספר והשתבח לפני אמך שלא הפכת פניך להסתכל בנו, שאילו הפכת והיית מסתכל בנו יותר ממה שהיינו רצין אחריך היית רץ אחרינו להיות כמותינו:

**גלוג**. השתבח:

**על מגן אתון כו'**. על חנם אתם משיבים, בואו ונעשה בינינו שכל מי שנוצח את חבירו יהא פוצע את מוחו של חבירו בקורנס. וכן עשו והוא היה מנצח אותם והיה פוצע מוח שלהם עד שנתמלאו פצעים פצעים. וכיון שבא קילסו תלמידיו אותו שנעשה לו נס שנצח אותן שהוא נגד הטבע לנצח המינים. והוא השיב אותם בחנם אתם מקלסין אותי שהפסדתי תורתי דברי תורה ועסקתי עמהם, לכן התפללו עלי שחמת מלאה אבנים טובות ומרגליות היה לי ועכשיו נעשתה מלאה פחמין:

**והן מטהרין כו'**. החכמים אומרים לו טהור על מה שהיה נראה בעיניו טמא. וכל זה הוא לו תשוש כח ושברון רוח (מתנות כהונה). או אפשר והן מטהרין לו פירושו שהדברי תורה מטהרין לו כו', על דרך שאמרו חז"ל (גיטין מג, א) אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בה תחלה כו':

**אמר רבי שמואל כו'**. בילקוט ישעיה שס"ח הגירסא נשתנה:

**כמבין סידקו כו'**. כמו המסתכל מתוך הסדק שבדלת שרואה אפם קצהו ולא כולו:

**רבי לוי אמר ראו**. מתן שכר של אחרים ומתן שכרן שכר עצמן לא ראו (מתנות כהונה):

**לבעלי תשובה ראו**. בברכות דף ל"ד, ב. ועיין שם במהרש"א בחדושי אגדות:

**עין לא ראתה**. לא נראית ולא נגלית לשום נביא (רש"י):

## פרק ט

**יורדי הים**. אלו דורו של משה שעברו בים ביבשה:

**קסלופנוס**. גדול שבפנסים. לאנטרנע בלע"ז. **מקות פנסין**. רבוי נרות. מקות לשון מקוה ואסיפה:

**למה נקרא שמו כו'**. עיין בשוחר טוב (תהילים פ) על פסוק יכרסמנה ובויקרא רבה פרשה י"ג (סוף סימן ה) ותבין:

**מילתן**. כלי מילת:

**גלבטינון**. אומן במלאכת פתוחי חותם:

**אין כל חדש**. פירוש לא יהיה מה שלא היה:

**אלטינון כו' גלטינון**. מין צבע הן. וסבירא ליה דתחשים היינו עורות אילים צבועים בצבע זה. ונקרא העור על שם הצבע (יפה מראה). ועיין בירושלמי בפרק במה מדליקין (ה"ג) שאיתא שם כן בהדיא:

**מין חיה גדולה**. עיין בבבלי במסכת שבת דף כ"ח, ב:

**גנזה**. הקב"ה אחר כך:

**קרש היה שמה**. בפרק אלו טרפות (חולין נט, ב) איתא קרש טביא דבי עלאי. ופירש בערוך יש בחיות בריות גדולות כמו הענקים בבני אדם והם במקום פלוני (יפה מראה):

**שנאמר ותיטב לה' כו'**. סבירא ליה דקרא בתחש מיירי. ופירוש דקרא שתיטב לה' תפלת דוד משור פר שנעשית בו מלאכת המשכן. ולפי זה פליג רבי הושעיא אמאן דאמר מין חיה היה דשור פר בהמה הוא. אבל בבבלי דף הנזכר לעיל לא משמע כן. ועיין יפה מראה:

**מקרין תרתי שמע מינה**. דמקרין משמע לשון רבים. ועיין במדבר רבה פרשה ו':

**כגואל ראשון כו'**. עיין במדבר רבה פרשה י"א (סימן ב) וברות רבה (ה, ו) פסוק ויצבט לה קלי ובחזית (שיר השירים רבה ב) פסוק (ט) דומה דודי לצבי (סימן ג):

## פרק י

**עליהם ועליהם**. פירוש מדהיה לו לכתוב עליהם כל הדברים אשר דבר ה', וכתיב ועליהם ככל הדברים, ומדכתיב נמי כל המצוה אשר אנכי מצוה וגו' ולא קאמר המצוה ולא כל, הרבויין האלו מלמדין שמקרא ומשנה כו' כולם ניתנו למשה מסיני. ועיין בויקרא רבה פרשה כ"ב (סימן א) ובשמות רבה פרשה כ"ח (סימן ו) ופרשה מ"ז (סימן א) ובירושלמי פיאה פ"ב (הלכה ד) וברכות פרק קמא (ה, א) מאי דכתיב ואתנה לך את לוחות האבן כו' ובמגילה דף י"ט, ב:

**תוספתא**. של בית רבי ורבי נתן ורבי חייא ורבי אושעיא, שהן ביאור למשניות ותוספת דינין שקיצרו בהן בעלי המשנה (יפה תואר):

**והגדות**. דרשות דלא נפקא מיניה לענין דינא:

**ומה שתלמיד ותיק עתיד להורות**. היינו קצת דינין שמבין דבר מתוך דבר, ודרשות שעל ידן יסמוך דיני המשנה אל המקראות, כגון שלש עשרה מדות שהתורה נדרשת בהם:

**וניתן למשה**. כדי שלא יבצר ממנו דבר (יפה תואר):

**ליתן גדולה כו'**. כך אי אפשר ללמוד תורה אלא מאדם כיוצא בו. שמפי הקדוש ברוך הוא אי אפשר כמו שכתוב (דברים ה, כב) אם יוספים אנחנו וגו', ומכל מקום אינה תורה חדשה שחדשה החכם מעצמו, שכבר היתה לעולמים, שעל הר סיני היו כל הנשמות

וכל אחד קבל מה שעתיד לחדש כדאיתא בשמות רבה פרשה כ"ח (סימן ו), אלא שלא הגיע השעה שתאמר אלא עד עתה וכדמפרש:

**שמעו זאת.** ואין זאת אלא תורה כמה דאת אמר (דברים ד, מד) וזאת התורה. וכן פירש"י בספר ישעיהו בשם תנחומא:

**מעת היותה כו'**. על דרך שאמרו חז"ל (שמות רבה שם) כל הנביאים העתידים להיות היו בהר סיני בעת מתן תורה. וכן פירוש רש"י בישעיה:

**אמרו ליה ישראל לישעיהו.** מאחר שהיית שם למה לא אמרת נבואה זו עד עתה:

**קינים.** חדרים לקבל הנבואה ההיא. כלומר עדיין לא הגיע שעתה שתאמר עד עתה:

## פרק יא

**ועל מי נאמר.** שיעלו לזכרון לפני ה'. ובילקוט תתקס"ח הביא הגירסא יותר ברורה ונכון ועיין עליו (מתנות כהונה):

**של עולם הבא.** פירוש לימות המשיח (מתנות כהונה):

**ולא נתפרשו שמותם.** וגם לא נבואתן משום שלא היה בנבואתם צורך לדורות כדאיתא בריש רות רבה ועיין שם בחזית (שיר השירים רבה ד) פסוק (יא) נופת תטופנה (סימן א):

**עתיד להמנות לו כו'**. זה איתא בויקרא רבה פרשה י"א (סימן ח) ובתנחומא סוף סדר שמיני:

**עתיד הקדוש ברוך הוא לישב כבגורן.** זה איתא בויקרא רבה פרשה הנזכר לעיל ובתנחומא סוף סדר שמות וברבה. ופירושו שיהיה יושב אצלם בעגולה כגורן כדרך המלכים כדמפרש ואזיל. והיינו נגד זקניו כבוד פירוש כבוד ה' יהיה נגד זקניו בהיותם יושבים בחצי עגולה ורואים זה את זה (יפה תואר):

**וכי בגורן היו יושבין.** משמע דקשה לו מפני שאין כבוד מלכים לישב בגורן. אבל בפרק קמא דחולין (ה, א) גרסינן מאי גורן אילימא גורן ממש אטו שער שומרון גורן הוה:

**אלא כדתנן סנהדרין כו'**. רצה לומר שמקום מושבו נקרא גורן להיותו כחצי עגולה כגורן:

**כדי שיהו רואין זה את זה.** פירש"י שיהו רואים זה את זה להיות שומעין איש דבר חבירו ומתוכחים זה עם זה עד שתצא הוראה כהלכה, שאילו היו יושבין בשורה שלא בעגולה אין בני תחלת השורה רואה את בני סוף שורתו. ובעגולה שלימה לא היו יושבין כדי שיהיה מקום לצאת ולבא. והיפה תואר כתב מפני סופרי הדינים:

**אמר שלמה אני חמיתיה מצומצם.** פירוש אני ראיתיו כו'. ורצה לומר שלמה ברוח הקודש ראה בעתיד שהקדוש ברוך הוא יושב עם הזקנים כדלעיל. ואמר נודע בשערים בעלה על עתיד, שאז יהיה נודע וניכר שמראים עליו כאילו באצבע. ולפי זה אשת חיל

רמז לכנסת ישראל, ובעלה רמז להקדוש ברוך הוא על דרך (הושע ב, יח) תקראי אישי (יפה תואר):

**עתיד הקדוש ברוך הוא לעשות ראש מחולה כו'**. זה איתא בויקרא רבה הנזכר לעיל ובחזית (שיר השירים רבה א) פסוק (ג) על כן עלמות (סימן ג) ובתענית דף ל"א וביורשלמי פ"ב דמגילה (ה"ד). ומחול פירושו עגולה מלשון מחול הכרם דתנן בכלאים (פ"ד מ"א ועוד). וירצה שיסדר הצדיקים סביבו כעגולה והוא יתברך יהיה באמצע. ולהיות השי"ת באמצע אמר שיהיו מראין אותו באצבע, שהאמצע נראה לכל המסובבים. ומה שאמר שהקדוש ברוך הוא יהיה ראש חולה הוא היותו באמצע כמו המרכז לעגולה (יפה מראה):

**שיתו לבכם לחילה כו'**. ואע"ג דפשטיה דהאי קרא מיירי בירושלים כדכתיב התם הר ציון ירכתי צפון וגו' סובו ציון. י"ל הרמז הזה הרמוז בתיבת חילה מיירי בגן עדן, דאפשר שהכתוב בענין אחד וירמוז בענין אחר (יפה מראה):

**לחולה כתיב**. לשון מחול הכרם:

**שהם חלין לפניו כעלמות**. רצה לומר שהם ירקדו לפניו בחוזק ובזריזות (כמו שכתוב בשמות רבה (א, כה) ותלך העלמה שהלכה בזריזות. ופירש"י כעלמה בכל כחה):

**עלמות כאילין עולימתא**. זהו פירוש אחר, ורצה לומר שהן חולות במחול כעלמות פירוש נערות החולות במחולות. וזהו שסיים כמה דאת אמר בתוך עלמות תופפות:

**תרגום עקילס**. אסניסאה עולם שאין בו מות. כן הוא הנוסחא בירושלמי ובחזית ובויקרא רבה הנזכרים לעיל. וכתב הערוך תניסאה לשון מות. ולפי זה מפרש המדרש מילתא דעקילס דרצה לומר עולם שאין בו מות. ומפרש עלמות שעולות על מות. ובספר מעריך כתב יש מין מרקחת ושמה איתנסיאה שמצלת מן סם המות וניכרת לרוכלים. וגירסתנו **ענתה נסיע** פירש באסיפת אמרים זמנו ועולמו נוסע ובא. ודרש תופפות לשון עוף שפורח ונוסע. ועיין ביפה מראה פרק ב' דמגילה וביפה תואר בויקרא רבה:

**עלמות בשני עולמות**. וכדאמר בפרק אין מעמידין (עבודה זרה לה, ב) גבי עלמות אהבוך קרי ביה עולמות:

## פרק יב

**אני קהלת כו' זה היה ראוי להכתב ולהיות תחלת הספר**. מדלא קאמרו זה הוא תחלת הספר אלא שאין מוקדם כו', נראה שדעתם שהיה מן הראוי לפתוח בזה הספר להודיע גלגולו וסבתו שהיה מלך על כל העולם ואחר כך על ישראל ואחר כך בירושלים, להודיע מי הוא, ואיך קרה לו קודם התחלת דבורו בדברי תוכחה, אבל באמת אין זה תחילת

הספר, ולמה נכתב כאן, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה. ואל יעלה על דעתך חס ושלום דמיון שהתורה תכתוב דבורה שלא כסדר במקרה בלי סיבה וטעם כי זה עון פלילי לחשוב כן, שהרי אפילו המליץ השפל מסדר דבריו ומכלכל דבריו במשפט, אלא אין מוקדם ומאוחר בתורה פירושו אין לנו לשאול השאלה, כי בודאי יש לו סוד נסתר, ואם נעלם ממנו בורא עולם הוא יודע, אך שנעלם ממנו הטעם של קדימה ואיחור (מכלל יופי):

**הוינא כד הוינא כו' כד הוינא הוינא כו'**. פלוגתתם דהקשו המפרשים על מה דאיתא שפלטו האשמדאי והלך מעיר לעיר ואמר אני שלמה ולא קבלוהו, אמאי לא הראה חכמתו. ותירצו שנעלמו ממנו מעינות החכמה, ויש שתירצו דחכמת המסכן בזויה. ובזה קמיפלגי בעלי המדרש, דחד אמר הוינא כו' פירוש כשהייתי הייתי אבל כעת לית אנא מידי כי נסתלקה ממני החכמה. וחד אמר כד הוינא כו' פירוש כמו שהייתי אז כן אני עכשיו ברם לית אנא שוה כלום דחכמת המסכן בזויה (אסיפת אמרים):

**ליה בר נש מתינא אנוקי כו'**. פירוש אין אדם מספר בצער ובצרה שעברה עליו אלא כשהוא חוזר לעושרו, כי אז בשבתו על סיר הבשר והגביע בידו וטוב לבו אז יתנה צדקות ה' אשר הפליא לעשות ממו בעת צרתו ואיך החזירו לגדולתו:

**ורבי אוניה אמר הדיוט כו'**. בודאי אין דעתו שהיה בתחלה ובסוף הדיוט ממש וטפש ממש ועני ממש, אלא רצונו נגד המורא והמלוכה שהיה לו בעת מלכותו ושלותו נחשב תחלתו וסופו להדיוט, וכן הוא בחכמה ובעשירות. ומביא ראיה מדכתיב אני קהלת הייתי ושָם קהלת מורה על גודל חכמתו שהיה מקהיל קהלות ברבים ולמדם חכמתו, וקאמר הייתי לשעבר אבל עכשיו חזרתי לכמות שהייתי מקדמת דנא. וכן הייתי מלך משמע לשעבר:

## פרק יג

**תור לחכמה**. פירוש תייר לחכמה כדי לעשות תואר לחכמה. ומביא ראיה שלתור פירושו תייר לחכמה שנאמר ויתורו. ובשיר השירים רבה (א, פסוק א סימן ז) הגירסא נשתנה:

**מאן דקרא טבאות כו'**. פירוש שלומד יפה מקרא או משנה:

**לתור ולהותיר**. דרש ולתור ולהותיר, ואפשר שכך צריך לומר דבר אחר לדרוש ולתור ולהותיר. והגירסא שלפנינו כך פירושו, לתור, זה דכתיב ולתור, פירושו ולהותיר:

**פוייטנא**. הבקי לעשות חרוזות ופיוטים:

**כד הוה עביד כו'**. כשעושה חרוזות בסדר אל"ף בי"ת לפעמים שהוא מסיים בתי"ו ולפעמים שאינו מסיים אותו. אבל שלמה כשעשה חרוזות בסדר אל"ף בי"ת השלים האל"ף בי"ת ועוד חמשה אותיות יותר עליהן. ואפשר שהוא ה' אותיות מנצפ"ך:

**חשל**. כמו חסל, ופירושו מסיים:

**ויהי שיורו של משל חמשה ואלף**. ובריש שיר השירים רבה הגירסא ויהי שיורו של אלף חמשה, וזה הדרש ויהי שיורו של משל חמשה ואלף הוא דרש אחר, עיין שם ותבין:

**תורמסין**. מין עשב מר מאד ונאכל על ידי תיקון (מתנות כהונה):

**בשליש**. כל אחד ואחד יהיה השליש ואז הוא טוב ומועיל:

**שיפוטו**. הנהגה ומשפט:

**אן אית ליה כו'**. אם יש לו מאה זוזים מבקש לעשות אותם שני מאות. ואם יש לו שני מאות מבקש לעשות ארבע מאות. ועיין לקמן (ג) פסוק (י) ראיתי את הענין, ופסוק (י, יט) לשחוק עושים לחם:

**רבי פנחס כו' לפי שהוא בענין כו'**. ובילקוט יחזקאל איתא רבי פנחס בשם רבי יוחנן לבני אדם שהיו בהם עובדי עבודת כוכבים ומגלי עריות ושופכי דמים הגזל חמור מכלם, עד כאן לשונו:

**אלא חמשה חומשי תורה**. שעיקרן של שאר נביאים לא היה אלא להוכיח ישראל על עבירות שבידם ואלמלא לא חטאו לא הוצרכו לתוכחות. ובנדרים דף כ"ב, ב' איתא שגם ספר יהושע היה נותן להם לפי שבספר יהושע מפורש עיירות שבארץ ישרל וחלק של כל שבט ושבט והנחלות אשר נחלו. ועיין ברי"ף שם שהניח בצריך עיון שהרי שיר השירים הם דברי אהבת הקדוש ברוך הוא לישראל במתן תורה ובמשכן ואם כן אפילו לא חטאו היה ניתן להם שיר השירים, וגם ספר תהלים יש בו כמה תהלות ותשבחות היה ראוי לינתן לישראל אע"פ שלא חטאו:

**אף על פי כן לענות בו מקבלין**. דייק מדכתיב לענות בו שכללם כלם יחד (מתנות כהונה):

**מזיע**. (אסתר ה, ט) לא קם ולא זע ממנו:

**הראשונים**. דור המבול:

**וכן ממהיר כו'**. בירושלמי פסחים פ"ד הלכה ג' ובבא קמא פ"ז הלכה ז' ובעבודה זרה פרק א' הלכה ו' נזכר זה לענין גידול בהמה דקה שאסור משום גזל, ובממהיר שהוא ששה עשר מיל על ששה עשר מיל מותר לגדל. ועיין בקרבן העדה בפסחים שם. ועל כן קראו כאן נחלה שאין בו גזל (מ"ר). וטעם שיעור ששה עשר מיל היא על פי מאי דאמרינן

(בברכות דף נ"ד ע"ב) וקים להו לרבנן דשיתסר מיל קא שלטא ביה עינא דרועה, על כן מדבר המחזיק ששה עשר מיל מגדלין שם בהמה דקה דשלטא ביה עינא דרועה לשמרן מן הגזל (בשם המופלג מורנו הרב זלמן וולף מהוראדנא):

## פרק יד

**חוץ מתשובה כו'**. שהמה למעלה מן השמש. ועיין לעיל סימן ד':

**אסטרולוגוס**. חוזה בכוכבים:

**הלמן**. חוף הים שמשם פורשין הספינות בים:

## פרק טו

**אבל לעתיד לבא מי כו'**. דמדכתיב לא יוכל ולא כתיב יכול משמע דלעתיד מיירי (יפה ענף ברות רבה):

**והוא רואה את חבירו**. כדאיתא בפרקי דרבי אליעזר (פרק מג) שחבירי ריש לקיש הם בגיהנם נוכח ריש לקיש שבגן עדן ורואין כבודו ושיניהם קהות. ועיין בילקוט ירמיה סימן ט"ז:

**שהיתה ספיקא בידך לשוב**. רצה לומר שמסתמא מתו גם מלפניו רשעים שעשו להם כן ואף על פי כן לא עשה תשובה:

**משנתעותו המים**. כדאיתא בבראשית רבה פ"ה (סימן ב) יקוו המים מתחת השמים אל מקום אחד, כל העולם כולו מים במים ואתה אומר אל מקום אחד. דרך הקדוש ברוך הוא על מי בראשית וסילקן בים אוקינוס. ובשוחר טוב מזמור צ"ג איתא שכבש עליהן ויצא הרוח מהן עיין שם. או אפשר הכוונה על זה דאיתא התם בבראשית רבה (סימן ד) לא פירשו המים התחתונים מן העליונים אלא בבכיה, שלא זכו להיות כעליונים קרובים להשם יתברך עיין שם ביאורו:

**הוו תניין כו'**. היו שונין כאחד ביחד, ולקח לו ר' יהודה אשה והקדימו ר' אלעזר אותן שבעת ימי המשתה שלמד רבי אלעזר ורבי יהודה לא למד:

**דימטי ביה**. שיגיע אליו:

**ולא קרא בעונתה**. היינו שלא קרא במזיד וכן כשהגיע זמן תפלה ולא התפלל במזיד אז הוי מעוות לא יוכל לתקון וחסרון לא יוכל להמנות, אבל בשוגג יש תשלומין בתפלה הסמוכה. ועיין בריש פ"ד דברכות. ובבמדבר רבה פרשה ט' (סימן ו). ובחגיגה ט, א':

**והוליד ממנה ממזר**. שהביא פסול לישראל לפיכך אין עונו נמחק בתשובה. ותוספות כתבו דאין לך דבר שעומד בפני התשובה, אלא קרי ליה לא יוכל לתקן לפי שבושתו וקלונו ניכר לעולם שאומרים ממזר זה מפלוני שבא על הערוה:

**תלמיד חכם הפורש מן התורה**. כמו שאמרו חז"ל (פסחים מט, ב) שנה ופירש קשה מכולם:

**אבל הבא על אשת איש טרף כו'**. כאן לא אמר והוליד ממנה ממזר משום שבאשת איש כיון שאסרה על בעלה אף שלא הוליד ממנה ממזר הוא מעוות שלא יוכל לתקן. ולעיל מיירי שבא על ערוה היינו כגון אחותו פנויה לכן בעינן דוקא שהוליד ממנה ממזר. ועיין שם בחגיגה:

**אין אומרין בקרו גמל זה לקרבן**. שמא יש בו מום ולא יהיה ראוי לקרבן. כלומר מי שהוא רע מתחלתו אין זה מעוות. אלא אומרים בקרו טלה זה שמא נפל בו מום ונתקלקל לקרבן תמיד. כך לשון קלקול נופל באדם שהיה טוב מתחלתו, ואי זה זה תלמיד חכם הפורש מן התורה:

**כצפור נודדת כו'**. מדמה את התלמיד חכם בדבור תורה כפטפוט של צפור טהור. וקאמר דכן איש נודד ממקומו דהיינו מבית המדרש ששם היה לו פטפוט התורה ופירש ממנו לפטפוט דברים בטלים (מהרש"א בחגיגה):

**ואי זה זה תורה**. דייק זה מדכתיב דבר ואין דבר אלא תורה דכתיב (שמות כ, א) וידבר אלהים את כל הדברים האלה (שוחר טוב). והתורה נתנה אחר עשרים וששה דורות והיתה צריכה להנתן אחר אלף דורות הרי שנקמטו תשע מאות ושבעים וארבע דור. ועיין בפרק אין דורשין (חגיגה יג, ב) ובבראשית רבה פרשה כ"ח (סימן ד) ובתנחומא סדר לך לך (סימן יא):

**זו היא מילה**. שנקראת דבר שנאמר (יהושע ה, ד) זה הדבר אשר מל יהושע (שוחר טוב). ומילה נתנה אחר עשרים דור ונקמטו תשע מאות ושמונים דור, שחיתה מצות מילה ראויה לינתן אחר אלף דור:

**עריבת הירדן**. ספינה עשויה כעריבה. ועיין זה בפרק רבי עקיבא (שבת פג, ב):

**למה היא טמאה**. למה היא מקבלת טומאה דהא תנינן בפ"ב דמסכת כלים שהספינה טהורה. ובפרק רבי עקיבא יליף לה שנאמר דרך אניה בלב ים מקיש ספינה לים מה ים טהור אף ספינה טהורה:

**ביבשה**. ולפיכך מקבלת טומאה שהרי תשמישו ביבשה. וכן אותה של אשקלון מקצתה היתה משוקעת בארץ ולפיכך מקבלת טומאה:

**צריכות הם קישור**. לקושרם יחד ואז מקבלין טומאה:

### פרק טז

**הלב רואה כו'**. מביא כל זה למימר שכל הדברים תלוים בלב לקיים מה שנאמר (משלי ד, כג) מכל משמר נצור לבך:

**מתבדה**. בודה וכוזב דברים אשר לא המה:

**משתדל**. מדבר דברי פתוי. כי יפתה (שמות כב, טו) תרגם אונקלוס ארי ישדל:

**כי אין עיניך ולבך וגו'**. וסיפא דקרא כי אם על בצעך:

### פרק יח

**כל זמן שאדם מרבה כו'**. עיין בראשית רבה פרשה י"ט סימן א' ושם נתבאר בארוכה:

**תלמיד חכם אין צריך התראה**. דאיהו ידע באיסוריה, ושגגות נעשים לו כזדונות, שלפי חכמתו ראוי שיהיה יותר נזהר (יפה תואר):

**מה הן ומה דמיהן**. כלומר אין דמיה שווין כלום ואף אם הושחרו מה בכך:

**פת קיבר**. פירוש פת שאינו נקי:

**אגרטין**. לפי הענין פירושו מעדנים (מתנות כהונה):

**מילין קלילין**. פירוש מאכל קל להתעכל:

**מילין בורין**. פירוש מאכל גס וחזק שקשה להתעכל:

**חמור עוית עליו**. הוא מין חולי שנתעוות ונתעקם על ידו (מתנות כהונה):

**לפום גמלא שיחנא**. לפי גודל וחוזק הגמל כן הוא המשא שמניחין עליו:

**של נחש יותר**. יותר מכל החיות:

**לא ידעו את ה'**. זה כתיב בבני עלי, והוא סוף פסוק של ובני עלי בני בליעל:

## פרשה ב

### פרק א

**אנסכה ואנסכה**. דרש אנסכה נוטריקון אנסה כה, דמשמע אנסה בכה ואבחן דרך זה היינו דברי תורה, ואנסה ג"כ בדברי מינות, כי מלת נסיון אינו נופל כי אם בשני דרכים. ועוד דרש אנסכה אנוס מכה, מלשון (בראשית לט, יד) וינוס, כלומר אנוס ואברח מדברי מינות לדברי תורה וכדמפרש והולך וראה בטוב כו' (מתנות כהונה):

**שמחה**. שדברי תורה הם שמחה כדאמרינן (תהילים יט, ט) משמחי לב ואינם הבל חס ושלום:

**בעולם הבא**. פירוש לעתיד לבא בימות המשיח:

**ינתך**. יהא ניתך ונמס ונתוך לפניו, כמה דאת אמר (שמות ט, לג) לא נתך ארצה. ודרש ואנסכה בחילוף סמ"ך בתי"ו ואנתך, כמו נסך נתך:

## פרק ב

**קרקסיאות כו'**. בתים ששותים ושוחקים בהם:

**של תלמיד חכם להכנס שם**. דרש ולשמחה, להתלמיד חכם העוסק בתורה המשמחת את הלב, מה זה עושה שם, שֶׁלָּמָה ליה מיני שחוק הללו (מתנות כהונה):

**מה מעורבב השחוק ששחקה מדת הדין על דור המבול**. פירוש שהוא על דרך שכתוב (תהלים ב, ד) יושב בשמים ישחק ה' גו', כן כאן מדת הדין שחקה להם כי ידעה שלא יתקיים טובם לנצח שלסוף יבוא פורענותם:

**ששחקה מדת הדין על אלישבע כו'**. פירוש שמדת הדין ידע ג"כ ששמחתה לא שמחה אמתית היא שתתערבב לבסוף:

**על אלישבע**. עיין בויקרא רבה פרשה כ' (סימן ב):

**ארבע שמחות**. ובויקרא רבה שם איתא חמשה שמחות, וחשב שם פנחס בן בנה משוח מלחמה. ובתנחומא אחרי (סימן א) הנוסחא כמו כאן:

**נחשון אחיה נשיא**. כדכתיב (במדבר ז, יב) ויהי המקריב ביום הראשון נחשון בן עמינדב. ואף על גב דלא הוה אלא נשיא שבט, מכל מקום היה גם ראש לכולם. מיהו בזבחים שם (קב, א) לא קאמר אלא אחיה נשיא שבט. ובתנחומא איתא סתם אחיה נשיא:

**שני בניה סגני כהונה**. וכן הוא בתנחומא ובויקרא רבה הנזכרים לעיל. אבל בזבחים לא גרסינן אלא בנה סגן. ופירש"י אלעזר (יפה תואר):

**מה מעורבב השחוק כו' שלשה דברים כו'**. עיין בירושלמי פ"ב דסנהדרין (ה"ו). ורצה לומר שאמר שלמה לאותן דברים ששחקה עליהן מדת הדין, כלומר שהזהירה התורה עליהן בענין המלך, **לבסוף הוללתם וערבבתם**. ודרש מהולל לשון ערבוב מענין (ישעיה א, כב) מהול במים. ולפי שלא נתכוין שלמה לעבור את פי ה' אלא חשב שהיה מותר לפי שתלה הכתוב הטעם בלא יסור לבבו והוא בטח שירבה ולא יסור, לכן אמר לשון ערבוב בעלמא, שערבב הענין במה שסמך על זה. וא"ת והיכן נכתב עונש על זה. י"ל דכתיב התם למען יאריך ימים על ממלכתו ומכלל הן אתה שומע לאו (יפה מראה): **ולא היו ננגבות**. עיין בשיר השירים רבה פסוק א' (סימן י') ולקמן (ב) פסוק (ח) כנסתי (סימן א):

**עשר אמות כו'** שלא היה אפשר להקימן אלא ברב עם ומפרסמא מילתא אילו היו מתקבצים וגנבים לגונבן:

**אפילו משקלות כו'**. שדרכן לעשות מאבנים או מיני מתכות הגרועים לפי שצריכים מתכות מרובה כי כמה מיני משקלות צריכין לאדם כאומר אבן ואבן, אפילו הכי הכל היה של זהב (יפה מראה):

**שנאמר איך כסף נחשב כו'**. ואילו היו עושין ממנו משקלות הרי היה נחשב קצת:

**מה עטרה זו**. וקרי לעטרה שמחה על דרך (שיר השירים ג, יא) בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתונתו וביום שמחת לבו (יפה מראה):

**רד מכסאי**. שמאחר שחטא במה שהוזהר המלך יטרד ממלכותו, כי זה עונשו כדכתיב התם למען יאריך ימים על ממלכתו ומכלל הן אתה שומע לאו:

**ירד מלאך**. בפרק מי שאחזו (גיטין סח, ב) ובשוחר טוב (מזמור עח) איתא דאשמדאי דחפו ארבע מאות פרסה וישב בעצמו על מקומו של שלמה:

**גריסין**. מאכל של פולין:

**אמר רבי פנחס דדהובא**. בויקרא רבה פרשה כ' (סימן ג) גרס אם הדין דחוכא מעורב מה חדותא מהנייא, רצה לומר דריש מהולל לשון ערבוביא:

**מה חדותא עבדא**. זהו פירוש ולשמחה מה זו עושה. כלומר מה תועלת עושה כיון דאחריתה לתוגה:

**עלה להביא כו' הכישו נחש ומת**. י"ל דקביע היזקא הוה שמקום החביות שכיחי ביה נחשים, והיכי דקביע היזקא שאני. ועוד דחתן צריך שימור דשטן מקטרגו ולהכי חשיב כקביע היזקא (יפה תואר):

**עכשיו אמרו עליו ברכת אבלים**. לאו דוקא קאמר דהא לא חיילא אבילות קודם הקבורה אלא למרר בבכי קאמר (יפה תואר):

**ואפטר עליה לשחוק אמרתי מהולל**. לפי שנתערבה שמחתו:

## פרק ג

**בסכלתנותא**. תרגום של תבונה:

## פרק ה

**ברוחות**. בשדים:

**להנדיקי**. שם מדינה: **ועושה פירות**. כפירות אותה מדינה. כן הוא בילקוט:

**מיגעו**. כלומר אתה מעמס עליו יגיעה רבה:

**משתיתא**. פירוש שרשה, ומפורש בתנחומא (קדושים סימן י) שארץ ישראל משתיתו של עולם והיה שלמה בחכמתו מכיר את גידי הארץ איזה גיד הולך אל כוש ונטע בו פלפלין ואיזהו הולך לארץ פלוני ונטע בו חרובין, שכל גידי הארצות באין לשם:

## פרק ו

**פיסקינוס**. מעין הנובע, והוא לשון יון ממש:

## פרק ז

**לא וורד**. בילקוט גרס מרור. ובפרשת דברים (א, ה) גרס תרדין:

**מיניא ברברייה**. בערוך גרס ברברין. ובילקוט גרס מן ברברין:
**ויושב על שולחנו**. בילקוט מלכים גרס ונתון על שולחנו:
**ברברייא**. שם מדינה רחוקה בקצה היישוב:

## פרק ח

**אפשר כאבנים בדרכים ובחצרות**. אפשר שיהיה מונח כסף בדרכים ובחצרות כאבנים המונחים בדרכים ובחצרות ולא יהיו נגנבות. עיין לעיל פסוק (ב) לשחוק סימן ג':
**קנטרין**. משקל גדול, צענטינרא בלע"ז:
**זמרין וזמרתא**. ולכאורה קשה הא קול באשה ערוה. ואפשר שפירש שרים היינו זמרין לו, ושרות היינו זמרתא לנשיו. או פירושו זמרין היינו כלי זמר המיוחדים לזכרים, וזמרתא הוא כלי זמר המיוחדים לנקבות. ועיין במהרש"א בפרק מי שאחזו (גיטין סח, א):
**דימוסיאיות**. גם הוא מין מרחץ:
**שידה ושידתה**. פרש"י בפרק מי שאחזו שד זכר ושידה נקבה. ומבואר שם בגמרא לענין מה היה משמש בהם:
**דהוין אזיין בהון**. פירוש שדים היו מחממים אותן (מהר"מ ומתנות כהונה בפרשת נשא) ועיין במדרש חזית (שיר השירים רבה ג) בפסוק (ז) הנה מטתו (סימן ה):
**משנתו**. עיין בחזית (שיר השירים רבה ב) פסוק (ב) אנהגך:
**שכלול בהם**. בתוך המשניות:
**זה רוח הקודש**. כמה דאת אמר (במדבר יב, ז) בכל ביתי נאמן הוא:
**משוררים זכרים ומשוררות נקבות**. יתיר פה:
**דיינים**. דרש שדה מלשון שודא דדיינא:
**ודיינות נקבות**. על דרך דכתיב בדבורה שהיתה שופטת. ואפשר שהדיינים זכרים היו לשפוט זכרים והדיינות לנקבות:
**נטעתי לי כרמים שנאמר כרמים וזיתים אשר לא נטעת**. כך צריך לומר וכן הוא בויקרא רבה פרשה כ"ה (סימן ד):
**שחיק טמיא**. ישחקו וימחקו עצמותיו כלומר ימח שמו:
**יכול אתה כו'**. דרך שאלה. יכול אתה להביא אלו שלשה דברים שאני שואל מעמך. אמר לו ומה הם אותן שלשה דברים:
**פוסיאנין**. מין שליו:
**ומטקסא**. מין משי מובחר:
**אייתא כו'**. הביא לו פלפלין ממקום נצחנה, ופסיואנין ממקום ציידן, ויש אומרים ממקום עכברים, ומטקסא ממקום גוש חלב:

**קנים של חצים**. הם עצים דקים כקנים שעושין מהם חצים ואינן גדלין אלא באיים הרחוקים. ומיער צומח עצים דריש שכל מיני עצים גדלים בה, דאי סתם עצים מאי רבותא (יפה תואר):

**תפנוקין**. דרש שדה מלשון (במדבר יא, ח) לשד השמן (מתנות כהונה):

## פרק ט

**מנה בן פרס**. גדול בן הדיוט. פרס הוא חצי מנה והוא לשון פרוסה (רש"י בתענית דף כ"א, ב):

**און בן פלת**. און היה גדול בישראל רק ניסת לשעה, ואף אחר כך ישב כל ימיו באנינות ותשובה על זאת כדאיתא בפרק חלק דף ק"ט, ב, ואביו לא נזכר מי הוא. ובפרט לפי שדרשו חז"ל (שם) פלת שנעשו בו באון פלאים, ולפי זה שם אביו לא נודע כלל:

**בנו צפור כו'**. דרשו חז"ל אביו היה בנו וטפל אליו:

**בן עקש**. הוא עירא בן עקש הנזכר בדברי הימים א' סימן כ"ז (פסוק ט) במחלוקת השנים עשר, ואע"פ שלא מצינו מה טיבו של עקש מכל מקום חשיבותו ביחוד פרטי נגלה ממה שמייחס בנו אחריו שנאמר עירא בן עקש מה שלא נעשה לאחד מהם (עיין במתנות כהונה):

**פסטירין**. כלומר חכמה שאינה ברורה רק מסותרת וכהה. או הוא שתי תיבות פסי טירין, פירוש אפס ונמס משא ומתן של ההלכה ואי אפשר להתקיים, והוא מלשון שקיל וטרי:

**באף נתקיימה בי**. אבל מה שלמדתי בימי חורפי בעוד שכח הרגזני היה בי נתקיימה בי. ובספר מכלול יופי פירש מה שלמדתי בפלפול וחדוד התלמידים שהוא באף עמדה לי, כי לא תשכח מה שלומדים בפלפול ובחדוד התלמידים. וכבר כתבו חכמי האמת כי היגיעה שיגע אדם בפלפול עד שמזיע גופו הוא נחת רוח לשכינה:

## פרק י

**קודיא**. פירוש קערה והוא כלי גולה, ועיין סנהדרין דף כ, ב' ובירוש' פ"ב דסנהדרין (ה"ו):

**קשרתיה**. פירוש הוא חגור שחוגרים וקושרים בו עוברי דרכים כדי שיהיו קל להלוך. ועיין עוד לקמן פ"ט פסוק (יא) שבתי וראה תחת השמש:

**הפרשת חלה**, היא מצוה המוטלת על הנשים, והוא העמל האחרון שבתבואה וכן נסכים עמל האחרון ביין:

## פרק יא

**ופניתי ופניתי**. פירוש זה דכתיב ופניתי פירושו ופיניתי. רצה לומר שפניתי הוא פועל יוצא על החכמה, שהריקה והפנה אותה:

**בשעתו**. כלומר לשעה קלה:

**ושכחה בשעתו**. כשנטרד ממלכותו שאז נסתם ממנו מעינות החכמה. ועיין לעיל פרשה א' סימן ב':

**אם יאמר לך אדם יכול אני לעמוד על משתיתו**. פירוש על שרשו ועיקרו וסידורו של עולם. עיין בראשית רבה פרשה י"ב סימן א' שם נתבאר בארוכה כל הענין:

**לחרישת הקנים**. פירוש חורשה יער של קנים:

**כסה**. כורת הקנים במגל ובמגירה:

**חורי**. משל אחר:

**פקעת**. כרך ואגודה מן גמי:

**וקשרה נגד הפתח**. וקצה האחרון אחוז בידו (מתנות כהונה בבראשית רבה). ולכאורה אין צורך לזה שממילא לא יטעה עוד כיון שתולה נגד פתח זו פקעת גמי:

**אלא עשוהו**. כינוי לפועלים רבים, רבים עשו אותו (מתנות כהונה):

**הקב"ה ובית דינו**. והיינו דכתיב (בראשית א, כו) נעשה אדם בצלמנו ומפרש בבראשית רבה פ"ח (סימן ד) שנמלך במלאכי השרת:

**הוא עשך ויכוננך**. עיין בפרק אלו טרפות (חולין נו, ב):

**ביבא**. צינור המקלח לחוץ ובו שופכין כל השופכין המזוהמין:

**זו בית חוטמו**. שנתנה למעלה מפתחי פיו:

**והוא נואו והוא שבחו**. שהוא הדרת פני האדם, שעיקר הצורה הוא פרצוף פנים עם החוטם:

**מה תלמוד לומר**. אשר יצר, דכבר נאמר וייצר ה' אלהים את האדם:

## פרק יג

**לדברי הבלים**. בילקוט גרס לדברי מינות:

## פרק יד

**ברגליו**. בתמיה:

**רישיה**. מפני שסוף המעשה הוא ראש המחשבה:

## פרק טו

**אני נקראתי מלך**. כדכתיב נשיא אלהים אתה בתוכנו וכדאיתא בבראשית רבה פ' מ"ב ומ"ג ע"ש:

**למה מסרתי נפשי על קדושת שמו**. בכבשן האש וברדיפת המלכים:
**והזהרתי לכל באי עולם**. שיעבדו להקדוש ברוך הוא:
**ועוד חזרתי**. ושוב חזרתי ואמרתי כי אין זכרון שוה לשניהם כו':
**זה בנה בית המקדש**. שבנה היסודות וגם הכין הכל לצורך בנין בית המקדש:
**וזה החריבו ומלך ארבעים שנה**. אף על גב דנבוכדנצר מלך ארבעים וחמש שנה כדיליף בפרק קמא דמגילה (יא, ב) מקראי. לא קאמר אלא ארבעים משום דדוד לא מלך אלא ארבעים, לומר שזכה למלכות כל כך כדוד, ומכל שכן כיון שזכה יותר מדוד שקשה (יפה תואר). ועיין ברבה ובתנחומא ריש אחרי ובתנחומא ריש ואתחנן:
**זכרה לחסדי דוד**. עיין ברבה (שמות ח, א) ובתנחומא וארא (סימן ז) ובמדבר רבה פרשיות י"ד (סימן ג) וט"ו וברכות כ"ט, א' ושבת ל, א' מועד קטן ט, א' סנהדרין ק"ז, ב' סוטה ט, א'. ובשוחר טוב כ"ד:
**זה שלקח חיטים לשלש שנים**. עיין בריש מדרש אסתר ובפרק המנחות והנסכים (מנחות קג, ב) ובירושלמי שבת פ"ח (ה"א):
**למה משכנית כו'**. משכנתי כלי מן החדר בשביל להמציא לידי מעות לקנות בעדם תבואה:
**רגיל במשנתו**. חוזר ושונה משנתו תמיד:
**לומר שמועה משמו**. עיין בשוחר טוב מזמור א' ומזמור למ"ד ובבלי פרק האשה רבה (יבמות צז, א) ובירושלמי פרק היה קורא (ברכות פ"ב ה"א):

## פרק טז

**אימיקנטרון**. שם איש יהודי ולא היה נודע למלך:
**אלו הישמעאלים**. כלומר הרי גם הישמעאלים הם נמולים:
**דכל מי כו'**. שכל מי שעשה זאת יפרסם עצמו למלך שהמלך רוצה ליתן לו דבר מתנה בעד זה:
**מלה**. דבר מה, או פירושו הבטחה ואמונה. ועיין באיכה רבתי (א) פסוק על אלה אני בוכיה:
**אזל חד הלך יהודי אחד ואמר כי הוא כתב כן**. אמר המלך הרימו ראשו ממנו. ושוב אמר המלך לאותו יהודי למה אמרת כן. אמר לו שאתה פונה ומעביר אותו איש משלש מיני יגון. עצב תרגם יונתן נסיס. זועפים (בראשית מ, ו) תרגם אונקלוס נסיסין:
**אמר ליה נפשיה כו'**. אמר לו נפש של אותי איש חפצה לאכול אצלו בבקר ובערב ואין לו מה ליתן לו, וכן אשתו, וכן בניו. מיגס פירושו אכילה בלשון ירושלמי:
**בכלי קורייס**. בגדים חשובים מעשה אורג:

**אתון אמרין כו'**. הבריות באו ואמרו לו אותן דיינים שמנית שותים יין בשוק ברבים, ולא האמין להם. זמן אחד יצא רבי הושעיא לשוק ומצא דיינים אלו שותים יין בשוק:
**ודמך כו'**. ומת בשלום:
**עשאו עבד מכודן בפני עצמו**. כך צריך לומר, וכן הוא באיכה רבתי. ורצה לומר שעשה הקדוש ברוך הוא את האדם עבד משועבד לעצמו, שאם אינו טורח אינו אוכל, ועל זה צריך ליגע כל ימיו. ועיין בראשית רבה פרשה י"ד (סימן י):
**על דעתיה דרב הונא**. ר"ל הוא דעתיה דרב הונא דאמר כו':
**נתנני ה' בידי לא אוכל קום כו'**. כלומר בידי עצמי וקרינן בידי היו"ד קמוצה והדל"ת בחיר"ק, כלומר שהוא משועבד לעצמו בעמל המזונות. ועיין בבראשית רבה פרשה י"ד:

## פרק יז

**כתבן טב**. פירוש סופר טוב ומובחר כדאיתא במסכת שבת (עירובין יג, א) שאמר לרבי עקיבא לבלר אני:
**והוה לעי כו'**. היה יגע ומשתכר בכל שבוע שלשה סלעים והיה אוכל ושותה בעד אחד, וקונה כסות בעד אחד, והשלישית היה מפרנס בהן רבנין:
**אמרין ליה תלמידוי רבי בניך**. מה אתה עושה להם ומה תהא עליהם:
**אמר לון אין כו'**. אם יהיו צדיקים יגיע להם מה שאמר דוד וכו':

## פרק כ

**וסבותי כו' מליגע וחזרתי כו'**. כי כבר יאשתי מליגע, ועכשיו סבותי את לבי מליאש עוד, לפי שכמו שאחרים יגעים לי כך אני יגע לאחרים:
**וחמא**. וראה איש זקן אחד עומד והיה חוצב חצובות בקרקע לנטוע נטיעות. חצד פירוש כורת וחופר בארץ. ובויקרא רבה פרשה כ"ה (סימן ה) גרס חצב, ועיין בתנחומא קדושים (סימן ח):
**אמר ליה אין זכיתי**. שאאריך ימים כל כך אאכול מהם ויפה עשיתי. ואם לאו כו':
**אמר ליה בחייך כו'**. משביעך אני אם תזכה לאכול מהם תהא מודיע לי:
**הא ענתה**. הרי העת:
**קרטיל**. פירוש סל:
**תרע**. שער ופתח:
**קלוונין אנא כו'**. גוזר ומצוה אני שתפנו זה הסל מן אותן תאנים ותמלאון דנרי זהב:
**א"ל עבדוהו כו'**. אמרו לו עבדיו כל זה היקר תייקר ותכבד לזה זקן יהודי. אמר להם בוראו מכבדו ואני לא אייקר אותו ואכבדנו:

**אינתתיה דמגרא כו'**. אשת שכנו של אותו הזקן היתה בת פחותה וגרוע כלומר אשה רעה. **ואמרה לבעלה בר קיבליי** פירוש בן אונן וסכל, ראה שזה המלך אוהב תאנים ומחליף אותם בדינרים:

**מרעילי תאנין**. ברבה שם גרס מדעליה תינין. ופירש המתנות כהונה שק גדול שמשימין על החמורים:

**קלוונין אנא כו'**. פירוש גוזר ומצוה אני שתעמידו אותו על פתחה של פלטין וכל מי שיצא או יכנום יהא משליך התאנים על פניו וכן עשו לו:

**באפתי רמשא כו'**. לפני הערב פינו אותו פטרוהו והלך לביתו. ואמר לאשתו כל היקר הזה אני שלמתי לך שגרמת לי בעצמך. אמרה ליה לך והשתבח וספר לאמך דרך שבח שהיו תאנים ולא אתרוגים, שאילו היו אתרוגים שקשים הם היו ממיתין אותך בהם. ושהיו התאנים מבושלים שהם רכים ולא פגין שאינן מבושלים כל צרכן וקשים הם, שאילו כן היו הורגים אותך בהם. והיא אמרה כן דרך קינטור ולעג:

## פרק כא

**כי יש אדם כו' אמר ר' יודן כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה כ"ז (סימן א):

**גדול כהן של נביאים כו'**. פירוש אשריהם וגדול כחן אחר שהורשו לומר כן. ועיין בשוחר טוב מזמור א'. ובמדבר רבה פרשה י"ט (סימן ד), ולקמן (ח) פסוק (א) מי כהחכם (סימן א):

**שמדמין את הצורה ליוצרה**. היינו שדמו את השי"ת לצורת האדם כדי לשכך את האוזן. ועיין ביפה תואר בבראשית רבה:

**אית קריית חורן כו'**. רצה לומר יש קרא אחר שהוא מחוור ומבורר בו יותר שהשי"ת נקרא אדם:

**ובכשרון כו' דכתיב בדבר ה' שמים נעשו**. ובבראשית רבה פרשה כ"ז מסיים וכבר שמים נעשו. ופירש רש"י שמעשיו היו מתכשרים בעצמו בלי טורח:

**זה דור אנוש ודור המבול**. שהיה להם כל טוב בעולם בלי יסורים וטורח:

**זה דור המבול**. ובבראשית רבה פרשה כ"ז (סימן ב) איתא זה דור אנוש ודור המבול. עיין שם כל הענין בביאורו:

## פרק כג

**שהם מכאיבין כו'**. הוא על דרך ההעברה ובהקל לשון, שכביכול השכינה מצטערת מהרשעים המכעיסים ומן העונש המעותד עליהם. וכמו ששנינו (סנהדרין מו, א) בזמן שהאדם מצטער שכינה מה אומרת קלני מראשי קלני מזרועי:

**שמכעיסין להקדוש ברוך הוא**. כפל הכעס על המכאוב לומר שהיו חוטאים להכעיס (יפה תואר):

**שלא שכב לבו מן העברות**. כי און יחשוב על משכבו אע"פ שלא יעשום בפועל אלא ביום. ואמר זה להודיענו הפלגת השחתת דרכם כי יום ולילה לבבם למרע:

**ומנין אף ביום**. שאפילו ביום היה לבבם חושב מחשבות און:

**שחשב בלבו להביא כו'**. ומפרש לא שכב לבו כלו' שלא נח רוגזו מהם:

**פורענות ביום ובלילה**. כלומר לנצח, שמחה אותם כדכתיב וימח את כל היקום:

**וה' המטיר כו'**. שנידונו בשעה שהחמה והלבנה עומדים ברקיע כדאיתא בבראשית רבה (סוף) פרשה נ:

**מאחר שהיה אחד מישראל כו'**. שלא שבע לבם ונח מאשר היו משתעבדים בישראל ביום אלא כי גם בלילה לא נחו מלשעבדם:

**שחשב בלבו להביא עליהם פורעניות כו'**. רצה לומר שהביא ה' עליהם פורענות שיתמיד בם ביום ובלילה. והיינו במה שהביא עליהם מכת מות כדכתיב וה' הכה כל בכור:

**ויהי בחצי הלילה וגו'**. ובבראשית רבה פרשה כ"ז מסיים גם זה הבל הוא, והוא סיפיה דקרא דכל ימיו מכאובים הוא. ופירושו שכל הרשעים אשר מלאו תאותם לסוף נאבדו והיו כשאר הבלים הנזכרים בספר קהלת:

## פרק כד

**בתורה ובמעשים טובים**. כי היא אכילה ודאית למלאות נפשו בנועם ה'. ועיין לקמן פ"ג סימן ט"ז:

**בעמלו קרי ביה בעולמו**. ולקמן פ"ח פסוק (טו) ושבחתי אני את השמחה גרס כמו כאן. ועיין פ"ג פסוק (יב) ידעתי כי אין טוב, ופ"ה פסוק (יז) הנה אשר ראיתי, ששם הגירסא יותר נכונה:

## פרק כה

**מאן אכל**. כלומר מי אכל כמו שאכלתי אני, ומי שתה כמו ששתיתי, ומי עשה כמו שעשיתי. ויהיה היו"ד מן יאכל ויחוש עתיד במקום עבר:

**נשר גדול כו'**. המדרש מפרש יחוש לשון מהירות מדקאמר ובא בו ביום. והזוהר פרשת פנחס כתב ארבע מאות פרסי בשעתא חדא:

## פרק כו

**ולמי נאמר לתת**. הון יקר וכל טוב:

**לטוב כו'**. וכדאיתא בבראשית רבה פרשה מ"ב (סימן ד) שאמרפל הוא נמרוד, והרגו אברהם במלחמה ונטל כל הונו ורכושו:
**זקן בא בימים וגו'**. וה' ברך את אברהם בכל:
**זה יצחק שנאמר ויזרע וגו' ויברכהו ה'**. וכדאיתא ברבה (בראשית סד, ז) ויאמר אבימלך אל יצחק לך מעמנו כי עצמת ממנו, אמר לו כל אותן עצמות שעצמת לא מעמנו היה לך, בתמיה:
**את כו' אשר לבן עושה לך**. וכדאיתא בבראשית רבה פרשה ע"ד (סימן ג) אשר עשה לך אין כתיב כאן אלא עושה לך, שצפה הקדוש ברוך הוא מה לבן עתיד לעשות עם אבינו יעקב והיה צר צורה כיוצא בה. הרי שנתן הקדוש ברוך הוא צאנו של לבן ליעקב:
**דבר אחר כי לאדם שטוב לפניו אלו ישראל שהיו במצרים נתן חכמה ודעת**. ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס אלו המצרים שהיו מאספים כל הממון בשנת רעבון. ולמי נאמר לתת לטוב לפני אלהים אלו ישראל, שנאמר ויסע משה שהסיען בעל כרחן שהיו מקושטין באבנים טובות ומרגליות והיו צפין על שפת הים והיו ישראל יורדין בכל יום והיו נוטלין מהן ולא היו מבקשים לזוז משם (כדאיתא בתנחומא). **דבר אחר כי לאדם שטוב לפניו אלו ישראל שהיו במדבר. ולחוטא נתן ענין לאסוף ולכנוס אלו הכנענים. אמר רבי לוי אפילו טיפת כו'**. כך צריך לומר. שאותן ארבעים שנה היו מאספים הכנענים ממון יותר (מכלול יופי):
**זה חזקיה**. כדאיתא בישעיה מ"ה ברש"י פסוק (יד) יגיע מצרים בשם סדר עולם כאשר שב סנחריב מעל תִּרְהָקָה מלך כוש ובא לירושלים הביא עמו חמדת כל האוצרות כוש ומצרים שהלכו לעזור את כוש ונפל בירושלים וחזקיה ועמו בזזו הכל:
**את בית המן וגו'**. ותשם אסתר את מרדכי על בית המן ועיין במגילה (י, ב):

## פרשה ג

### פרק א

**זמן היה לאברהם כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה מ"ו (סימן ב) איתא שם שהמתין הקדוש ברוך הוא לעת זקנתו של אברהם שאז נצרר דמו ובוטל יצרו ותאותו:
**וזמן היה לבניו להמול כו'**. רצה לומר מה שנמולו שני פעמים אחד במצרים ושניה בגלגל משום סכנה שלא נשבה רוח צפונית כדאיתא בפרק הערל (יבמות עב, א):

### פרק ב

**מה הוא**. כלומר מה כוונתו באמרו עת ללדת ועת למות:

**אינון צווחין לה חייתא**. פירוש הבריות קורין אותה חייתא:
**דהיא ממשכנה בידוי דמיתה**. שהיא תשעים ותשע חלקים למות ואחת לחיים כדאיתא בשמות רבה פרשה מ"ו (סימן ב) ובויקרא רבה פרשה כ"ז (סימן ז):
**אף שאול מוציאין ממנו בקולי קולות**. בפ"ב דברכות (טו, ב) ובפרק חלק (סנהדרין צב, א) למדו מכאן שתחיית המתים מן התורה:
**ואפילו מלאך המות**. כלומר כל כך הסכנה עצומה עד שהמלאך המות כו' (מתנות כהונה):
**קטיגור שלה**. של היולדת:
**על שלש עבירות כו'**. עיין בבבלי (שבת לא, ב) ובירושלמי בפ"ב דשבת (ה"ו) ובבראשית רבה פרשה ט' (עיין סוף פרשה יז) ובתנחומא ריש נח:
**אנשים מתים**. כלומר נבדקים ואם לא ימצא להם זכות הם מתים:
**בבית המרוע**. ובפרק קמא דראש השנה (טז, ב) אמר שלשה דברים מזכירים עונותיו של אדם קיר נטוי ועיון תפלה ומוסר דין על חבירו. ובירושלמי פרק הנזכר לעיל איתא עוד הישן בבית אפל לעצמו ובבבלי (שבת לב, א) אמר בשעה שעוברים על הגשר, ופריך גשר ותו לא, ומתרץ אימא כעין גשר:
**לאסטרטיא**. לדרך רשות הרבים:
**מפקד בגו ביתיה**. צוה לביתו כשכיב מרע:
**אמר לאחוי צלי עלי**. עיין בבראשית רבה פ"ו (סימן ה) ובירושלמי פרק הנזכר לעיל:
**ומה נצלי עלך**. כלומר מה בצע בתפלתי כי הראוי לך שמחג הסוכות שאתה קושר לולבך תקשור אלפך מלפרוש בים, כיון שמאז הצבור מזכירין משיב הרוח ומוריד הגשם דודאי תפלת הצבור נשמעת יותר (יפה תואר):
**קטר אלפך**. ובירושלמי פ"ב דשבת ובבראשית רבה שם גרסו קטר רגליך:
**בעי דיפרוש בין חגא**. פירוש רצה לפרוש בים בין כו':
**אמר ברי בלא קבורה**. שנאמר **גם קבורה לא היתה לו**. כן הוא בבראשית רבה שם:
**ולא שמע כו'**. דהוה סבירא ליה דדברי חלומות לא מורידין ולא מעלין כדאיתא בבראשית רבה פרשה פ"ט (סימן ח):
**אם זכה הוא משלים כו'**. עיין כל זה ביבמות דף מ"ט:
**משלו הוסיפו לו**. משיעורו הנגזר עליו שהיה ראוי לפתחו, ומשש שתשובה הוסיפו לו על אותו פחת שיחיה עד שיעור הקודם הנגזר עליו בעת הולדו:
**תדע**. שמתחלה כשנולד פסקו לו כל אותו תוספת, שהרי הנביא נתנבא בימי ירבעם שנים הרבה קודם **הנה בן נולד לבית דוד יאשיהו שמו** ובשעת חליו של חזקיהו עדיין

לא נולד מנשה שממנו יצא יאשיהו, הוי אומר בשעת חליו גזרו לפחות משניו וכשזכה השלימו לו:

**ודא מסייע כו'**. מעשה שמביא בסמוך הוא סיוע לדברי רבנן:

**כד אתון כו'**. כשבאו לשער העיר מצאו שם נערים משחקים לפני חצר אחד. ראו לרבי שמעון בן חלפתא מעולה ויפה ומצויין כתלמיד חכם. אמרו לו לא תזוע מכאן עד שאתה מרקד לנו מעט. אמר לה אין זה משלי שאני איש זקן. וגער בהם בנזיפה ולא נזדעזעו מפניו ולא נכנעו מפניו. נשא עיניו וראה חצר זה הפוך ונוטה ליפול. והוא היה נותן בו עין שיפול (ובאות אמת הביא הגירסא כך בשם נוסח אחר) ואותן תינקות היו מאותו חצר. אמר להם ענו אחרי מה שאני אומר ומזמר לפניכם (כי כן היה דרך שירות וזמר שלהם שאחד היה אומר ומזמר לפניהם וכלם עונים אחריו). לכו אמרו לבעל החצר הזה אם ישן הוא שינער משנתו, שראש ותחלת החטא הוא מתוק וסופו מר, כלומר מרה תהיה לו באחרונה שסרחון הנערים תלוי בו שלא לִמֵּד אותן דעת וחכמה ומוסר. ומפני קול דבריהם ננער משנתו בעל החצר ויצא ונפל על רגליו של רבי שמעון וכרע לפניו ואמר לו רבי מבקש אני מלפניך שלא תסתכל ולא תשגיח לדבריהם שהמה נערים ושוטים. אמר ליה מה אעשה לך וכבר הגזרה נגזרה שיפול החצר, אבל זאת אעשה לך שאהא תולה וממתין עד זמן שתוציא כל מה שיש לך בחצר. כיון שהוציא כל מה שיש לו עלה החצר למעלה ונתקו קשרי בנינו וירד למטה ונפל ונעשה תל:

**אזלין למקיימיה מצותא**. רבי שמעון בן חלפתא עם אנשי עין תאנה הלכו לקיים מצות מילה. והיה אביו של אותו התינוק משקה אותם יין ישן ואמר שתו מן יין הטוב הזה שאני בטוח באדון השמים שממנו אני משקה אתכם ביום משתה נשואין שלו:

**מן קל מיליהון כו'**. מתוך אותן הדברים יצא לו רבי שמעון לילך לעירו. והיה יוצא יחידי ופגע בו שליח השלוח לבריות כלומר מלאך המות. ואמר לו בשביל שאתם בטוחים על מעשיכם הטובים אתם יוצאים בשעה שאינו שעה לצאת, כלומר בלילה דשכיחי מזיקין. ואמר לו רבי שמעון ואתה מי אתה שהרי גם אתה יצאת בלילה. ואמר לו אני הוא שליח השלוח אל הבריות. ואמר לו מדוע פניך רעים. אמר מקול דברים קשים שאני שומע מפי הבריות בכל יום. אמר לו ומה הם. אמר לו התינוק הזה שהכרתם ערלתו היום שטר פסק דינו עמדי הוא שאקח אותו מכאן לאחר שלושים יום, והנה שמעתי שאביו השקה אתכם ואמר לכם שתו יין הטוב שאני בטוח כו':

**ושמעית כו'**. ושמעתי זאת ולכן נעצבתי שמתירא אני שתפלה זו שהתפללתם תבטל הגזירה הזאת:

**אמר ליה רבי שמעון בחייך**. לשון שבועה הראיני נא שטרי וזמני מתי הוא. אמר לו אין אני שולט על זמן שלך או חביריך דכוותך. אמר לו למה כו' ועיין מעשה זו בדברים רבה פרשה ט' (סימן א):

**אמר ליה יהא רעוא מקמיה קודשת בריך הוא היך מה כו'**. פירוש כשם שאין אתה שולט על שטר זמן שלנו, כן לא יהיה לך רשות לעבור על דברינו אלה שאמרנו כשם שהכנסתו לברית כו', ובקשו רחמים וחי התינוק:

**פתקי**. בדברים רבה הנזכר לעיל גרס פרקי והיא היא:

**אלא מקרא מלא**. פירוש הרי מקרא מלא כתיב את מספר ימיך אמלא משמע זמן הקצוב לך אותו אמלא ולא שיוסיף על הנגזר, **שהרי משה כו' ובסוף נאמר לו הן קרבו ימיך** ולא הוסיפו לו כלום:

**עת ללדת הוא לך**. עת היא להוליד לך בנים:

**מה דיקליה כו'**. כינוי לאבר. ידבה לשון זב. כלומר מי שרואה טבעו חם ראוי שלא ישב בלא אשה ואפילו קודם עשרים (אות אמת):

## פרק ה

**בשעה שאשתך כו'**. יריית הזרע מדמה בזריקת אבנים. או אבנים כמו בנים בתוספת האל"ף על דרך דכתיב (איכה ד, א) תשתפכנה אבני קודש:

## פרק ו

**פרגמטוטים**. סוחר מלשון פרקמטיא:

**דהוה אזיל**. שהיה הולך ומפרש לים הוא ובנו, והיה מביא עמו קביים דינרים:

**יהיב ליה מותביהן באפילה**. פירוש הספן נתן להם מקום מושבותיהם בספינה במקום חשך ואפילה, והיה שומע קולם של הספנים שהיו אומרים כשאנו נכנסים באמצע הים אנו הורגים אותם ומשליכים אותם לתוך הים ולוקחין ממנו המשא הזאת של דינרים. מה עשה אותו האיש, עשה את עצמו כאילו הוא כועס ומריב עם בנו ולקח אותן דינרין והשליכם לתוך הים:

**נווטין**. פירוש אנשים ממקום נווט. או פירושו ספנים (רש"י). או פירושו חובלי הספינה (יפה תואר):

**הדין מודליה**. פירוש משא:

**כיון דפלין כו'**. כיון שנכנסו למדינה הלך אותו האיש וקבל עליהם אצל המושל של קסרין והביאו להספנין בבית האסורים לשלם לו המשא של דינרין:

**אנטיפוטא**. פירוש מושל ושופט:

**אמרין ליה מנן כו'**. מנין ומאיזה טעם יש עלינו דין לשלם לו והלא הוא בעצמו השליכם לתוך הים:

**דכתיב ועת להשליך**. פירוש מעת ההשלכה עת השמירה, כי אותם שהיו סבה להשליכה נתחייבו בשמירתה (יפה תואר בשמות רבה פרשה מ"ו):

## פרק ז

**דמכת**. מתה:

**סליק כו'**. עלה רבי אבין אצלו להראות לו פנים:

**אמר לו**. בלשון שאלה אין אדוני משגיח לומר לנו דברי תורה. אמר לו הרי הגיע שעה שהתורה המחומשת נתכנסה למשתקה, כלומר לשתוק מלדבר בה מפני שאבל אסור בדברי תורה (מתנות כהונה). או פירושו הגיע עת של תורה ששתיקה מעולה ויפה, ומחשי כמו עת לחשות. ואמר והדר מפרש, שמתחלה אמר לשון הפסוק עת לחשות והדר פירש ואמר למישתקה (משנת דרבי אליעזר). או הכי גרסינן דארית דמחשי מתעליא למשרקה. ופירושו שהארי שותק בפני השועלים להשמיע קולו (מהר"מ):

## פרק ט

**וכשרא**. אדם כשר:

**לא מתרין**. אין משרין ומושיבין אותו אלא עם כו':

**ייטי**. יבא ויגיע כמו ייתי:

**מה דירבע**. דבר מה שיושבין עליו, ובאות אמה הגיה במה דירבע:

**טפוטין**. הוא מין בגד חשוב. ובאיכה רבה (פתיחה כה) איתא הציעו טפיטיות מפתח בתיהן עד קברי בית דוד. וגם מכסה הסוס נקרא ג"כ טפתן במסכת כלים:

**פסתיין כו' סתרומטין כו'**. כולם מיני מצעות נאות:

**כורסייאן**. כסאות:

**קיסין**. עצים:

**אדיל**. ראה והשגיח, וישקף (בראשית יט, כח ועוד) תרגם יונתן ואדיק:

**יקרכון**. היקר והכבוד אינה עושה לכם אלא אתם לעצמיכם. **הוה לעי כו'**. היה עוסק בתורה כל צרכו במערה אחת של טבריה:

**והוה פיילדה**. גרסינן. פירוש אומן עושה כלי חרס. והיה נוהג שהיה מעמיד לו כלי מלא מים בתוך המערה לשתותו. והיה בא עיף ויגע ולקח הכוס ושתה אותו. זמן אחד נכנס וישב לו אצל רבי שמעון בן לקיש לנוח ולהשיב רוחו לשאוף האויר מעט. אמר לו רבי

זוכר אתה שהיינו אני ואתה נכנסים יחד לבית הכנסת, והנה את זכית שנעשית בן תורה ואני לא זכיתי. התפלל עלי שיהיה חלקי עמך לעולם הבא:

**דנהוי לך דאתת עם כו'**. פירוש מה אתפלל שהרי תבא לעולם הבא עם בני אומנותך, שכל איש ואיש אין משרין אותו אלא עם בני אומנתו:

## פרק י

**ראיתי את הענין אמר רבי איבו כו'**. פירשתי לעיל פי"א סימן ל"ד עיין שם:

## פרק יא

**בעונתו נברא העולם**. שראתה חכמתו יתברך שהעת הראוי לבריאה היתה בעת ההיא לא קודם ולא אחר כך לסבה מושכלת ממנו (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פ"ט (סימן ב):

**שנאמר את הכל עשה יפה בעתו**. כלומר שנעשה יפה לפי שנעשה בעונתה ההיא. דאילו עשאו קודם או אחר כך לא היה כך יפה:

**אמר רבי אבהו מכאן כו'**. והכי קאמר את הכל רצה לומר אפילו העולמות ההן שהחריבן היו יפים בעתן כשנבראו. ועיין בבראשית רבה פ"ג (סימן ז):

**דין הניין לי כו'**. פירוש אלו נאותים לי וטובים הם בעיני ויתהון אותן הראשונים לא היו נאותין לי:

**זה הפתח כו'**. פסוק זה של וירא אלהים וגו' וכן פסוק את הכל עשה יפה, שמע מינה שאין כל דבר נעלם ממנו יתברך מרום שמים מעל עד התהום מתחת לארץ, והכל הוא מעשה ה' טוב ויפה (מתנות כהונה):

**אילו אחר אמר כו'**. עיין ברבה סדר דברים (א, ה):

**פירת**. מבהיל ומשבש ומגנה:

**ולא היו נגנבות**. בתמיה, ומשני שהיו כו'. ועיין לעיל פרשה א' סימן ג' ופרשה ב' סימן י':

**אומר אתה ידעתי**. בתמיה מה הוא יודע ענייני האלהות:

**דכתיב אוי לנו כו'**. הרי שנתנו בהקדוש ברוך הוא ממש גבורות אלהות, אבל לא אמרו שהוא גדול מכל האלהים, ולכן לא אמרו רק האלהים האדירים ולא זכרו ה' המיוחד. ויתרו חזר בו ואמר כי גדול ה' וגו' בנקבו שם המיוחד ואמר שהוא גדול מכל האלהים. אבל באות אמת מוחק מן דכתיב אוי עד מכל האלהים (מתנות כהונה):

**וקבעו לישראל כו'**. לסימן שבו יכירו וידעו שמי שהוא שב בתשובה הקדוש ברוך הוא מקבלו (מתנות כהונה):

**הצור תמים פעלו וגו' היו אומרים זה אינו יודע טיבה של מדת הדין והוא אומר הצור תמים פעלו אלא משה**. כן צריך לומר:

**בא והתוכח**. פירוש בא והוכיח:

**תרתי שיטין**. שיטות וסוגיות:

**היה ראוי אברהם כו'**. משום שהיה ראוי שתחלת מעשה ה' ביצירה האנושית תהיה בְּשָׁלֵם הזה, ולו יאות להיות קודם בזמן, ולהיות יציר כפיו (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה י"ד סימן ז' [ו]:

**יבא אברהם אחריו**. ויתקן, שאע"פ שהדור היה חייב הוא בחכמתו וחסידותו שקרא בשם ה' הביא את הדור לכנפי השכינה (יפה תואר):

**לאברהם אבינו באמצע**. דשיתא אלפי שני הוי עלמא, שני אלפים תהו ושני אלפים תורה ושני אלפים ימות המשיח. ושני אלפים תהו היינו עשרים דורות עד אברהם שלא היה ביניהם תורה, ונמצא שהוא באמצע ארבעת אלפים, דלדורות משיח אין צורך שיסבלם אברהם:

**מכניסין את המתוקנת כו'**. כשיש לאיש אשה רעה נושא עליה אחרת טובה ונעשית גם היא טובה, אך כשלוקח רעה על הטובה מתהפך הכל לרעה:

**ראוי היה אדם הראשון שתנתן התורה על ידו**. לפי שהיה יציר כפיו. ויעיין בבראשית רבה פרשה כ"ד (סימן ה):

**שנאמר זה ספר תולדות אדם**. שהתורה שניתן עתה לתולדות אדם היה ראוי ליתן מיד ביום שברא אלהים אדם וגו' אל האדם בעצמו אלא שגרם החטא (נזר הקודש):

**ויהא לעי בה**. ויהיה יגע ועוסק בה:

**חזר ואמר מה כו'**. כל זה על דרך העברה. כלומר כך ראוי לולי זה:

**שש מצות**. עיין בבראשית רבה פרשה ט"ז (סימן ו) ובסדר ואתחנן (סימן כה). ובסנהדרין פרק ארבע מיתות (נו, א). ובתנחומא סדר יתרו (סימן ג) ועיין שם. ולא חשב שבע, דאתיא כמאן דאמר (סנהדרין נט, ב) אדם הראשון לא נצטוה על אבר מן החי. ועיין במתנות כהונה בבראשית רבה פרשה ט"ז:

**לאדם לא אדם**. דרש נוטריקון לא אדם:

**הרי מנין זה תולדות אדם**. והכי קאמר קרא זה ספר רצה לומר זה מספר, כלומר מנין שנים עשר שהיה ראוי להיות לו נתנו לתולדותיו דהיינו ליעקב (יפה תואר):

**ולכך כתיב ויאמר לאדם לא אדם איני נותנן לאדם**. טעות סופר, והכי גרסינן על אחת כמה וכמה. אמר לא לאדם אני נותנן ולמי אני נותנן כו' (נזר הקודש):

**ראויין היו ישראל בשעה שיצאו כו'**. עיין בתנחומא סדר יתרו (סימן י) ובשיר השירים רבה (ב, פסוק ג סימן ב) מה שכתבתי שם:

**לאיסכולי**. בית תלמוד:

**רבי אומר אפילו**. חזר למעלה לפסוק את הכל עשה יפה:

**לדבר עבירה**. פירוש עבירה לשמה. על דרך (תהלים קיט, קכו) עת לעשות לה' הפרו תורתך (משנת דרבי אליעזר):

**בין דוד ושבע בן בכרי היה ראוי להיות**. משום שמחלוקת זה היה מפני חטא דוד כדאיתא בילקוט (עיין שבת נו, ב), אמר רב יהודה בשעה שאמר דוד למפיבושת אתה וציבא תחלקו את השדה יצאת בת קול ואמרה רחבעם וירבעם יחלקו את המלכות. ואמר רב יהודה אמר רב אלמלא לא קבל דוד לשון הרע לא נחלקה מלכות בית דוד ולא עבדו ישראל עבודה זרה ולא גלינו מארצנו, עד כאן:

**ואני מחזיק מחלוקת במלכות כו'**. ומפני זה יתעכב בנין הבית:

**מה דהוה כו'**. מה שיהיה בסוף יהיה:

**רבי אומר כו'**. עד בעתו נראה שטעות סופר הוא כאן (מתנות כהונה):

**של מלאך המות**. דרש העולם מלשון העלמה שיתעלם מדעתם יום המיתה (מתנות כהונה). אבל לשון המדרש פחדתו של מלאך המות נתן בלבם משמע להיפך שאדרבה שיזכרו מיום המיתה ומפחדו של מלאך המות כדי שלא יחטאו. וכן משמע בבראשית רבה פרשה ט' (סימן י) עיין שם:

**פחדתו של מלאך המות**. אף שמיתת שאר בעלי חיים אינה אלא אפיסת החיות, מכל מקום באדם תהיה על יד מלאך יאסוף אליו הנשמה (יפה תואר). ואמר פחדתו כדאיתא בפרק קמא דעבודה זרה (כ, ב) אמרו עליו על מלאך המות כו' כיון שרואה אותו החולה מזדעזע כו':

**הנה טוב זה אדם**. כך צריך לומר:

**שכן שלמה אומר כי היא קנאת איש מרעהו**. ורצה לומר שכל עמל עולם הזה וכשרון מעשיו אינו אלא מקנאת איש מרעהו. והקנאה בא מיצר הרע:

**אהבת תינוקות נתן בלבם**. דרש אהבת עולם אהבת עוללים. כן הוא בשוחר טוב מזמור ח':

**מכובד**. נאה ויפה דרך כבוד:

**שבישתא דהדס**. זמורות מעצי הדס:

**אינתא פרסייא**. אשה מארץ פרס שקללה בנה בדבר אחד משם המפורש. שמעה שמואל ואמר לה לך והתקן לו תכריכין. ועיין בירושלמי יומא פרק ג' (ה"ו):

**כד אתי מידמך כו'**. כשבא שעתו שימות אמר היש פה איש שראוי שאמסור לו שם המפורש. אמרו יש פה עניני כו'. שלח אחר עניני ובא. ונכנס בנו של ר' חנינא והטמין את עצמו תחת המטה כדי לשמוע כשימסור אביו השם לר' עניני בר נחשון. וכשבא למוסרו נתעטש בנו והרגיש בו אביו. אמר אביו של תינוק צא לך משם, את לא זכית לשמעו וזה ר' עניני לא זכה לקבלו (יפה מראה). ובירושלמי איתא שאמר לו אביו וכי ברמאות אתם נוהגים, לך מכאן כי לא אמסרנו לך ולא לר' עניני, כי נראה דלא אסתייעא מילתא שאלמד אותו:

**אסייא**. רופא:

**ושאל יתיה כו'**. שאל אותו ואמר לו לקחת כלום מימיך משום איש יהודי. ואמר לו לקחתי מעשר ולא קיבל עליו הרופא. הטעם שמא ישאל דבר מה אצל אחד ולא יתן לו ויקללנו בשם. וגירסא זו אינה מסכמת עם הירושלמי, שבירושלמי איתא שרבי פנחס בעצמו אמר שאינו ראוי לקבלו על שלקח מעשרות:

**בראשונה היו מוסרים אותו לכל אדם כו'**. בפרק עשרה יוחסין (קידושין עא, א) כך איתא בראשונה שם בן שתים עשרה אותיות היו מוסרים אותו לכל אדם. משרבו הפריצים היו מוסרין אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים. ופרש"י לצנועים שבכהונה, לברך בו העם במקדש לאחר עבודת צבור של תמיד של שחר. מבליעין אותו בנעימת אחיהם הכהנים, אותם שלא היו בקיאים בו ומברכין בשם בן ארבע אותיות כשהיו מושכין את קולם בנעימה היו אלו ממהרים להבליע את השם בן שתים עשרה, ולא היה נשמע לרבים מקול נעימות חבריהן. בנעימה ביסום קול, עד כאן לשונו:

**אחי אמא**. פרש"י שהיה לוי. לדוכן שאומרים לוים השיר אחר עבודה וכו' עיין שם. אבל בירושלמי (יומא פ"ג ה"ז) איתא אמר רבי טרפון עומד הייתי בין אחי הכהנים כו' הרי דמשמע דרבי טרפון כהן הוה:

**נופלים על פניהם**. להשתחוות לכבוד ה'. וחסר כאן וצריך לומר כדאיתא בירושלמי והרחוקים לא נפלו אלא אמרו ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד. רצה לומר והרחוקים שלא שמעו לא נפלו:

**שנתעלם מהם**. שהיה השם מתעלם מהם קודם שיצאו משם, ונעשה כן על ידי נס שהיה נשכח מיד (יפה מראה). והקשה הכבוד חכמים למה לא חשיב נס זה בתוך שאר נסים שנעשו במקדש. עיין שם מה שמתרץ:

**אשר לא ימצא**. שבשם המפורש יחקרו העתידות וידעו את הכל מראש ועד עת קץ הנעלם:

## פרק יב

**כל אכילה ושתיה כו'**. שהתורה כאכילה ושתיה להנשמה כדאיתא ברעיא מהימנא סדר צו דף כ"ט ע"ב דמזונא דאורייתא איהי מזונא דנפש רוח נשמה כו'. ושם בפרשה פנחס רכ"ז סוף ע"א דנשמתא אתפרנסת במלין דאורייתא דאינון נהמא לה כענין נהמא דגופא ממלין דעלמא. ושם רמ"ד סוף ע"ב דנפשא דאתעסקת באורייתא מלחם אביה תאכל כו'. ועיין לעיל פרשה ב' סימן כ"ו ולקמן (ה) פסוק (יז) הנה אשר ראיתי ופסוק ושבחתי אני (ח, טו):

## פרק יד

**ראוי היה אדם הראשון כו'**. רצה לומר שמפרש קרא הכי, כל מה שעשה ה' במעשה בראשית עליו אין להוסיף ולגרוע והוא מתקיים כך תמיד, ושמא תאמר א"כ הרי מתחלת ברייתו של עולם היה דעת הקדוש ברוך הוא שיחיה אדם לעולם, ומפני מה נקנסה עליו אחר כך מיתה, על זה אמר והאלהים עשה שייראו מלפניו:

**מתחלת ברייתו של עולם נאמר יקוו כו'**. משום שהיה רצונו בהגלות היבשה וא"כ ולמה הקורא למי הים שתי פעמים כמפורש בעמוס, והיינו מה שהציף הים את העולם שתי פעמים, אחד בדור הפלגה ואחד בדור המבול. ועל זה אמר בשביל והאלהים עשה שייראו מלפניו. ועיין בבראשית רבה פ"ה (סימן ו) ופרשה כ"ג (סימן ז):

**אחד בדור המבול**. כדכתיב (בראשית ז, יא) נבקעו כל מעינות תהום רבה, והיינו מי התהום של ים:

**ואחד בדור הפלגה**. כדכתיב (בראשית יא, ח) ויפץ ה' אותם, ואיתא בבראשית רבה פרשה ל"ח (סימן י) אל תקרי ויפץ אלא ויצף. ובבראשית רבה פ"ה איתא אחד בדור אנוש ואחד בדור המבול. ועיין ביפה תואר שם:

**דברויירא**. הוא שם מקומו:

**אמר ליה ובדברך כו'**. פירוש אליהו אמר כן להקדוש ברוך הוא. ועיין בירושלמי פ"ב דתענית (ה"ח) ובתנחומא (נשא סימן כח):

**אם ישמרו כו'**. הרי שההבטחה שהובטח על ידי נתן הנביא היתה על תנאי זה והכל כדי שייראו מלפניו (מתנות כהונה):

**המתגדר**. שם מקום (אסיפת אמרים):

**אגע ביה**. צריך לומר פגע ביה (מתנות כהונה):

**היך מרי כו'**. האיך אמר מורי אלו הפסוקים ומסר לו טעמן. ואלו הן המקראות שמסר לו טעמן:

**מקרתא הקרא אותו**. ובאות אמת הגיה מסרתי:

**ותחתונים עליונים כו'**. ואע"פ שלא עלה משה לשמים אלא להר כדאיתא בפרק קמא דסוכה (ה, א), מכל מקום קאמר דעשה תחתונים עליונים כי בהר נדבק שכלו בעליונים (יפה תואר):

**וכי אוכלים היו כו'**. קושטא דמילתא קאמר, ואין הכי נמי שאם אכלו ושתו ממש יוכיח שפיר טפי. ובתנא דבי אליהו (רבה פרק יב) איתא שאכלו ממש. ועיין בבראשית רבה פרשה מ"ח (סימן יד):

**שנאמר האזינו השמים**. וכדאיתא בספרי סדר האזינו בשעה שאמר משה האזינו השמים היו השמים ושמי השמים דוממים:

**מהלל כתיב**. לשון צווי מוסב על השמש והירח. או בא להורות לנו הכתיב כמנהגו בהרבה מקומות (מתנות כהונה):

**שמש בגבעון דום**. פירוש דום מלומר שירה, וכל זמן שהוא דום עומד ואינו מהלך, שבכל עת הילוכו הוא אומר שירה (רש"י):

**וירח בעמק אילון**. אותו השעה היה הירח עומד כנגד עמק אילון והוא רחוק מגבעון שהרי גבעון בגבול בנימן ואילון בגבול דן (רש"י) ועיין בספרי שם. ובתנחומא סדר אחרי (סימן ט). ובבראשית רבה פ"ו (סימן ט) וסדר האזינו (א, ב):

**על קיץ שיהיה קיץ כו'**. כדכתיב (בראשית ח, כב) וקיץ וחורף ויום ולילה לא ישבותו:

**הלא קציר חטים היום וגו'**. אקרא אל ה' ויתן קולות ימטר:

**ודאי כבה השמש**. פירוש ודאי הא דכתיב כי בא פירושו כבה, כאילו יעקב כיבה השמש אחר שבעבורו שקע. ועיין בבראשית רבה פרשה י"ב:

**ודבר עמו בצינעה**. היינו בלילה ולא ביום. והטעם לפי שעדיין לא נתנבא יעקב לא היה כדאי להנבא בהקיץ עד שיתנבא תחלה בחלום הלילה. וזהו **משל לאוהבו של מלך שבא לקיצים** פירוש לפרקים דקאמר שלפי שאינו אדם שרגיל עמו אין כבוד המלך לדבר עמו בפרהסיא. וכן הנבואה לא תבא בהקיץ אלא למי שהורגל בהכנתה (יפה תואר):

**הדא הוא דכתיב ותשר דבורה וברק בן אבינועם ביום ההוא**. פירוש השירה היא ביום ההוא, רצה לומר על שנעשה מהלילה יום (כלי יקר על נ"ך):

**רבי פנחס ורבי חילקיה כו' שנאמר ותשר כו'**. והשירה היא ביום ההוא פירוש על שנעשו כל הששה דברים שהיו צריכים זמן רב ביום ההוא, זה ראוי לומר ולספר:

## פרק טו

**אפשר שהיה העולם כולו מים במים**. קודם שאמר הקדוש ברוך הוא יקוו המים:
**כבר הוא אוקינוס כו'**. והאוקינוס הוא גדול כמה וכמה פעמים מן העולם, עד שהעולם נדמה באוקינוס ככדור, כדאיתא במסכת עבודה זרה (מא, א ובתוספות שם) גבי אלכסנדר מוקדון (מתנות כהונה):
**שאילו לא חטא אדם הראשון**. ואכל מעץ הדעת:
**שהוא חי וקיים**. בתמיה (יפה תואר). ועיין בויקרא רבה פרשה כ"ז סימן ד':
**עתיד להחיות לנו המתים**. להיות הדבר קשה אצל הסברא יכחישו בתחייה כפשוטה:
**אני הוא שעתיד לפקוד עקרות**. כדדרשינן בחלק (סנהדרין ק, א) ועלהו לתרופה להתיר פה עקרות:
**על ידי אברהם**. שהתפלל על שרה כדמשמע בבראשית רבה פרשה ע"א (סימן ז):
**שנאמר וי"י פקד את שרה**. מייתי זה לראיה שפקד עקרה אבל היות זה על ידי תפלת אברהם ידעינן מסברא:
**לפקוח עורים לעתיד לבא**. כדכתיב (ישעיה לה, ה) אז תפקחנה עיני עורים:
**ויפקח ה' את עיני הנער**. ויתכן שפוקח עורים דלעתיד נמי דקאמר היינו לראות מראות אלהים (יפה תואר):
**לעולם האלהים יבקש את נרדף**. מדסתם ולא פירש אם צדיק אם רשע. ועיין בויקרא רבה פרשה כ"ז (סימן ה):
**רשע רודף רשע והאלהים יבקש את נרדף**. ובויקרא רבה פרשה הנזכר לעיל ובתנחומא אמור (סימן ט) מסיים אפילו צדיק רודף רשע מכל מקום והאלהים יבקש את נרדף:
**שנאמר וישע ה' אל הבל ואל מנחתו**. דמשמע שמלבד קבלת מנחתו הטובה משל אחיו, נתקבל הבל בעצמו ונבחר, מה שאין כן קין שנדחה מפני ה' בעונש רדיפתו את אחריו כדאיתא בבראשית רבה פרשה א' (עיין שם כב, ז-ח):

## פרק טז

**מקום שסנהדרין כו'**. עיין כל זה בויקרא רבה פ"ד (סימן א) ובפרק חלק (סנהדרין קג, א):
**ששם חותכין את ההלכה**. והתוך במקום חתוך. והוא מקום שבית דין הגדול יושבים בירושלים שמשם הלכה יוצאה חתוכה ופסוקה, כמו שנאמר (דברים יז, ח) וקמת ועלית אל המקום וגו' ולא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין וגו' (מהרש"א):
**הן דתלה מרי זייניה**. במקום שהאדון תולה כליו. **קולבא רעיא** פירוש נבל רועה. **תלא קולתא** פירוש לשם תלה כדו. כמו כדה (בראשית כד) דמתרגמינן קולתה. לשון אחר

קודתיה, מקדתו, כמו (סוטה ט, א) מקדה של חרס (רש"י בחלק). וכלומר במקום שהיו חותכין בו הלכות בו דנין שרי בבל דינין שלהם:

**ואת אוריה**. שנהרג בירושלים. ואף על גב שלא נתפרש זה באוריה, מכיון דכתיב (ירמיה כו, כג) דיהויקים הרגו והשליך נבלתו אל קברי בני העם מסתמא בירושלים הוה (יפה תואר):

**ר' יונתן בעא כו'**. עיין באיכה רבתי פסוק בלע ה' (ב, ד) ופסוק מחטאת נביאיה (ד, טז) ולקמן (י) פסוק (ד) אם רוח המושל:

**את זכריה בן יהוידע הכהן**. שהרגוהו שרי יהודה במצות יואש המלך:

**על צחיח סלע**. בהניזקין (גיטין נז, ב) פירש"י על חלקת אבן חלקה שלא יבלע בארץ, כך היה דמו של זכריה על הרצפה ולא נבלע. צחיח שעיעות כתרגומו:

**וכל כך למה**. רצה לומר שמאת ה' היתה זאת שלא היו מכסים כדי שיבא נבוזראדן וינקום נקמתו, כי חטאתם כבדה מאד:

**ועל כך כתיב וזכור כו'**. עיין בפתיחתא דאיכה רבה סימן כ"ג:

**שהיה תוסס כו'**. מרתיח ועולה:

**דייתיקי**. שטר עלבון שלך:

**וחמא**. וראה:

**דם פרים כו'**. ובגמרא פרק הנזקין איתא אמרו ליה דם זבחים דאשתפוך. ורצונם לומר שלא נעשה כמצותו ולכך הוא מרתיח:

**בגרדון**. בזמורות:

**ויום השבת ויום הכיפורים היה**. משמע שחשב שבת ויום הכיפורים לתרי מילי. אבל באיכה רבה חשב עוד וחללו את השם, ושבת ויום הכיפורים חשב לחדא. ועיין שם מה שכתבתי:

**שמה הרשע שמה כתיב ויגוף ה' את העם**. ופירוש הרשע העונש, על דרך (דברים כה, א) והרשיעו את הרשע (יפה תואר):

**ביד**. פירוש בשמאל. ועיין בויקרא רבה פרשה הנזכר לעיל ובסדר שופטים (סימן ד):

**רק חזק לבלתי אכול הדם כו'**. הכוונה אני אמרתי רק כדי שלא תקבל הנפש הפסד ופחיתות מנפש הבהמה כי הדם הוא הנפש, ועתה אתם גרועים יותר מבהמה, כמאמר (ישעיה א, ג) ידע שור קונהו וחמור אבוס בעליו ישראל לא ידע וגו' (קול בוכים):

**שנאמר כו' נפש כי תחטא בשגגה**. לומר שהוא כמתמיה על הנפש איך תחטא (יפה תואר):

## פרק יז

**לגרדון**. פירוש למשפט, והמוסף פירש, בלשון רומי מעלות, וזה שם מקום מיוחד שהיה בעיר רומי שממנו היו דוחפים הנהרגין והם נעשים איברים איברים:

**טרכינס**. ובפרק שני דתענית (יח, ב) איתא טוריינוס:

**בלודקייא**. זו היא לוד. והיינו דאמרינן בעלמא (עיין בבא בתרא י, ב) הרוגי לוד אין כל בריה יכולה לעמוד במחיצתן. ויש אומרים שנהרגו על בתו של מלך שנמצאת הרוגה ואמרו היהודים הרגוה, וגזרו גזרה על שונאיהם של ישראל, ועמדו אלו ופדו את ישראל ואמרו אנו הרגנוה והרג לאלו בלבד (רש"י בתענית שם):

**אין אתם מעמם של חנניה מישאל ועזריה כו'**. טרכינוס ידע שבעלילה בא עליהם ולא הודו אלא להציל הכלל. וזה שאמר (אם) אין אתם מעמם כו' בתמיה יציל אתכם מידי. ואמרו לו אנו גם שאנחנו צדיקים בדבר זה שבעלילה באת עלינו אבל אנו חייבין כליה למקום מצד אחר, גם אם אין אתה הורגנו הרבה הורגים יש למקום. והקדוש ברוך הוא לא מסר אותנו בידך להרוג על דבר שקר אלא כדי ליפרע ממך דמנו שהרגת אותנו בעלילה (מהרש"א):

**נבוכדנצר היה מלך הגון**. באותו דבר. שלא בעלילה בא הוא עליהן כמו שכתוב (דניאל ג, ח-ט) קְרִבוּ גֻּבְרִין כַּשְׂדָּאִין וַאֲכָלוּ קַרְצֵיהוֹן דִּי יְהוּדָיֵא. עֲנוֹ וְאָמְרִין לְנְבוּכַדְנֶצַּר כו'. אבל טרכינוס הרשע הוא בעצמו ידע שלא הרגו הם את בת המלך (מהרש"א):

**דיופלי שני שרים**. ולשון יון הוא:

**בגזירין**. פירוש מקלות. כמו שני גזירי עצים (רש"י):

**לכל חפץ יש עת כו'**. דרש המקרא מרישיה לסיפיה ומסיפיה לרישיה כדמפרש:

**בהדין עלמא כו'**. פירוש בעולם הזה מה שירצה בן אדם הוא עושה והרשות נתונה. אבל שם בעולם הבא יש דין וחשבון לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. ולשון חפץ ועת קדריש. ועיין לקמן פרשה ח' פסוק (ו) כי לכל חפץ:

## פרק יח

**מדברות**. מנהגים שהם נוהגים בהם, לשון מנהיג ודבר:

**אלא מה בהמה כו'**. כלומר לא זו שנמשכין אחריו, אלא **מה בהמה כו'**. וזהו כי מקרה בני אדם כמקרה הבהמה:

**אלא המסורת כו'**. כלומר בלאו האי טעמא תפרש הפסוק כך, שזה מקרהו כאדם שלם, וזה כמקרה הבהמה (מתנות כהונה):

**לא כשם כו'**. בתמיה:

## פרק יט

**רב נחמן ברבי יצחק אמר כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה י"ז סימן י'. ואפשר דדריש אין בהפוך אתוון נוי:

**עשה לו נוי לתחתיתו**. שתהיה בית נקובתו בלתי נגלה כשל בהמה (יפה תואר):

**עשה לו מנעול**. לשון נקיה, כלומר שבית נקובתו סגור בבשר. **ואפופרין כפוי עליו** הוא בשר עגבות שסביב תחתיתו כמין שרפרף (יפה תואר):

**עשה לו כסתות**. כלומר בשר העגבות הוא מרובה ורך ויושב עליהם כעל כסתות:

**עשה לו קבורה**. שנתן בלב האנשים לעשות כן. וצוה התורה על הקבורה שיהיה נקבר ולא יהיה מוטל לבזיון כדומן על פני האדמה:

**עשה לו ארון**. שלא יתערב הגוף בעפר אלא יהיה שמור בתוכו (יפה תואר). אבל בבראשית רבה פרשה י"ז ליתא אלא חד אמר עשה לו קבורה וחד אמר עשה לו תכריכין, ותו לא, וזה הנכון כיון שלא פתח אלא ברבי לוי ורבי אמי:

**ותכריכין**. שזהו כבוד המת שהוא לבוש כדרך החיים (יפה תואר):

## פרק כ

**מה טעם הללו את ה' מן השמים**. וכתיב בתריה כי הוא צוה ונבראו, משמע שכך היה גם סדר הבריאה. ועיין בבראשית רבה פרשה י"ב (סימן יא):

**כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים וגו' כך כל מה שיש בשמים ובארץ אין ברייתו אלא מן השמים**. כך צריך לומר, וכן הוא בבראשית רבה שם:

**ומה טעם ואד יעלה מן הארץ**. ומשום דסלקי כלפי מעלה ואחר כך יורדים כתיב כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים (יפה תואר):

**הכל הולך אל מקום אחד**. וגו' הכל היה מן העפר והכל שב אל העפר:

**דכתיב האומר לחרס**. ומדקרי לחמה בלשון חרס הוא להודיענו כי נברא מחרסי אדמה (יפה תואר):

## פרק כא

**נתונות באוצר כו'**. ובמסכת שבת פרק שואל (קנב, ב) איתא תניא רבי אליעזר אומר נשמתן של צדיקים גנוזות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך. ושל רשעים זוממות (פרש"י חבושות בבית הסוהר. כמו בזממא דפרזלא) והולכות שנאמר ואת נפש וגו' עיין שם:

**באוצר**. באוצר החיים:

# פרשה ד

## פרק א

**וחטאתיהם מלמדים קטיגור באותה שעה אליהו**. כך צריך לומר, ושבינתים יתיר (אות אמת ורד"ל):

**רבי חנינא**. נראה דצריך לומר רבי נחמיה (רד"ל):

**שאינן מתוודין**. מפני טירוף השעה:

**בחניפי תורה**. שמראין עצמן כאילו הם בני תורה ואינם כלום. ועיין לקמן פרשה ה' פסוק (ה) אל תתן את פיך:

**סבורים כל עמא כו'**. כל העם סבורים שהוא בעל מקרא ואינו בעל מקרא, בעל שונה משניות ואינו כלום:

**עטיף גולתיה**. הולך מעוטף בטליתו כתלמיד חכם:

**אלו ממזרים עצמן**. שאף שהם נולדו מאיסור ערוה מכל מקום הם עשוקים, שאם אביהם בא על הערוה הם מה חטאו (יפה תואר). ועיין בויקרא רבה פרשה ל"ב (סימן ח):

**והנה דמעת העשוקים**. ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להס מנחם. כדאיתא בבראשית רבה פרשה ל"ח (סימן יד) ובאיכה רבה (א, כו) שכל מקום שנאמר אין לה הוה לה. גם יש לפרש דדייק מדכתיב אין להם מנחם שני פעמים, דחד אתא לדיוקא השתא אין להם מנחם אבל לעולם הבא יש. ועיין ביפה תואר שם:

**אנא חמיתא אולון כריסון**. כך צריך לומר. ופירש הערוך אולון בלשון רומי כולה. כריסון פירושו זהב טהור (אות אמת בויקרא רבה שם):

**ראיתי והנה מנורת זהב כו'**. כי זרובבל נאמר על מלך המשיח העומד מזרעו. וכן בתנחומא (תולדות סימן יד) פירשו הכתובים על מלך המשיח (יפה תואר):

**תרין אמורין כו'**. משום דמינייהו סייעתא למה שאמר שלעתיד לא יהיה בישראל שום פסול. דכיון דפירוש גולה על ראשה לתרוייהו שהקדוש ברוך הוא בראשם משמע דלית בהו פסול, דאין השכינה שורה אלא על משפחות המיוחסות כדאיתא בסוף פרק עשרה יוחסין (קידושין ע, ב), להכי מייתי לה הכא (יפה תואר):

**חד אמר גולה כו'**. שרמז הגולה להקדוש ברוך הוא שהוא הגולה עמהם או הגואל כדלקמן (יפה תואר):

**מאן דאמר גולה שגלו לבבל**. כך צריך לומר. כלומר שפירוש גולה השכינה שהיתה בגלות עמהם. ופירושה דקרא שהשכינה באה בראשם, כי כשהם נגאלין גם השכינה

נגאלת עמהם בגאולתם. על דרך (שמואל ב' ז, כג) אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. ואף על גב דבגאולה העתידה קמיירי, קאמר שגלי לבבל והוא הדין לאדום (יפה תואר):

**ומאן דאמר גואלה כו'**. ואיכא בינייהו דלמר סבת הגאולה מפני השכינה שהיא בגלות, ולמר חסד הוא שעושה הקדוש ברוך הוא לגאול את ישראל:

**וכתיב עלה הפורץ לפניהם וגו'**. רצה לומר וגו' וה' בראשם, והכי נמי גולה על ראשה נדרש על ה' שהוא על ראשם כדאמר הכא וה' בראשם (יפה תואר):

## פרק ב

**אלו הסדומיים כו'**. שחיו אחריהם שנים הרבה:

## פרק ג

**תשע מאות ושבעים וארבעה כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה כ"ח (סימן ד) ובתנחומא לך לך (סימן יא):

**שנאמר דבר צוה לאלף דור**. ואין דבר אלא התורה שנאמר וידבר אלהים את כל הדברים האלה (שוחר טוב). ועיין לעיל פרשה א סימן ל"ז:

**לאלף דור**. והתורה ניתנה לששה ועשרים דורות:

**חמשה מלאכי חבלה**. עיין זה בשמות רבה פרשה מ"א (סימן ז) ומ"ב (סימן ד) (מד, ח) ובסדר עקב רבה (סימן יא):

**אני יש לי עליהם**. עיין בשיר השירים רבה (א) פסוק (ד) משכני:

**למען שמך**. פירוש עשה למען שמך:

**הדא הוא דכתיב קומה ה' באפך**. ופירושו לפי זה עמוד באפך לעכבו, ואע"פ שכתוב אחר זה הנשא בעברות צוררי. הכי קאמר שוב לי מחרון אפך וכבוש האף אבל לצוררי תקומם והנשא בעברה וזעם:

**ושבח אני את המתים**. רצה לומר שכמה צדיקים היו שם ובזכותם לא נסתלקו המלאכי חבלה, ובזכות האבות המתים נסתלקו:

**כגון אני וחבורתי**. נראה דצריך לומר כגון משה וחבורתו, דהא זה הפסוק אמר שלמה כנגד משה וכדאיתא בשמות רבה פרשה מ"ד (סימן ב). ובשוחר טוב מזמור ז' ליתא כלל הני תיבות וגם כן ניחא, עיין שם:

**בקש שתרד אש מן השמים כו'**. עיין בשמות רבה פרשה מ"ד (סימן ב). ובמדבר רבה פרשה י"ד (סימן ג). ובשוחר טוב מזמור ז'. אבל בתנחומא וארא (סימן ז) ובשמות רבה פרשה ח (סימן א) ובפ"ב דשבת (ל, א) מפרש לה על מה שדבקו השערים זה בזה:

**עשרים וארבע תפלות**. שבאותה פרק בדברי הימים דמסיים בה האי קרא אל תשב פני משיחך וגו' כתיבי מקמיה בתפלת שלמה עשרים וארבע רננות, דהיינו לשון תפלה ותחנה רנה:

**שנאמר וככלות שלמה כו'**. רצה לומר שתיכף ומיד אחר זכרה לחסדי דויד עבדך כתיב וככלות וגו' שמע מינה שבזכות דוד ירדה האש דדרשינן סמוכים:

**לעי**. הוא בירושלמי כמו אילעי בבבלי:

**ולא פליגין**. פירוש לא פליגי בסברא דנפשייהו, אלא רבי יודה דייק מקראי דחיה דוד ורבנן דייקי מדכתיב זכרה לחסדי דויד שלא היה חי (יפה תואר בשמות רבה פרשה ח):

**מן שאול**. פירוש מן קבר הנקרא שאול:

**משיחך**. לשון נוכח זה שהוא עומד נגדך (מתנות כהונה):

**ולא שמעתם**. כמו שנאמר ביחזקאל שם העצמות האלה וגו' נגזרנו וגו' שהיו רשעים (רד"ל):

**כגון אני וחבורתי**. צריכין למחוק זה, שכוונת הכתוב לפי דרש זה ששלמה אמר זה כנגד המתים של יחזקאל ששבח אותם במותם מבחייהם:

## פרק ה

**יגע ופירש**. יגע בתורה ופירש את עצמו מן התורה:

## פרק ו

**טוב מלא כף נחת טוב מי ששונה כו'**. דקרי להלכות שרגיל בהם כף נחת, שעל ידי רגילתו בהם יש לו נחת רוח, וקרי לרבוי הלימוד היינו ההלכות ומדות הבלתי רגילות חפנים עמל, שעל ידי שאינו רגיל בהם הוה ליה עמל ומכאוב כשחוזר עליהם. וקאמר ורעות רוח לומר שאין לו הנאה מזה אלא דמיון רוח שחפץ שיקרא בעל מכילאן:

**ומדות**. פירוש מדות שהתורה נדרשת בהן (יפה תואר). או מדות היינו מסכת אבות ששם נמצאים כל מדות טובות (מהר"ם):

**בר מכילאן**. פירוש בעל מדות:

**טבא ציפרא כפותא כו'**. קמ"ל במשל שעל ידי שאינו רגיל בהם ישתכחו ממנו ולא יהנה מהם כלל כצפרים עפות. דומה למה שאמרו בפרק חלק (סנהדרין צט, א) כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לזורע ואינו קוצר:

**גייפא כו'**. נואפת בתפוחים שלוקחת בשכרה ומחלקת לחולים:

**ממי שהוא נוטל ממון של אחרים כו'**. שעל ידי שירצה להתעסק בסחורות רבות מה שלא הורגל בזה קרוב הוא להפסד:

**פרגמטוטא**. סוחר עוסק בפרגמטיא:
**מי שהוא שוכר גנה כו'**. השוכר גנה אחת אם אין לו משלו ומסתפק מאותו אחת, טוב לו ממה שישכור גינות הרבה ולא יוכל לעבדם היטב:
**מביירן**. פירוש מניח אותן ריק ובור, כמו (בבא מציעא קד, א) אם אוביר ולא אעביד:
**אכיל צפרין**. דרך משל הוא, שנהנה מיגיעו בחיים טובים ונעימים:
**צפרין אכלין ליה**. כלומר יאבד את כל אשר לו:
**טוב מלא כף נחת לעולם הבא ממלא חפנים עמל זה העולם הזה. אלא ורעות רוח רעותיה דרשיעיא למעבד עבידתהון בעלמא הדין מיסת מתפרע מנהון לעלמא דאתי. כדתנן הוא היה אומר**. כך צריך לומר. וכן הוא בויקרא רבה פ"ג (סימן א) עיין שם. ופירושו שרצונם למלאת תאותם בעולם הזה בכדי שיפרעו מהם בעולם הבא, שאין חוששין רק להנאת העולם הזה ולא יחושו לעולם הבא כלל. ופירוש מיסת כמו (דברים טז, י) מסת נדבת ידך (יפה תואר):
**יפה שעה אחת כו'**. אריש קאי דקאמר טוב זה העולם הבא, ומייתי מדתנן יפה שעה אחת של קורת רוח כו'. ואיידי דמייתי הא מייתי כולה מתניתין (יפה תואר):
**קורת רוח**. לשון נתקררה דעתו, שמתקררת ומתישבת דעתו עליו מפני שמחה (רש"י):
**בתשובה**. לצורך תשובה ומעשים טובים:
**מכל חיי העולם הבא**. ולפי שאותו זמן אין התשובה ומעשים טובים מהנים לאדם. ועיין לעיל פ"א סימן ל"ו:
**כף נחת זה יום השבת ממלא חפנים עמל אלו ששת ימי המעשה**. כן צריך לומר. והכוונה שאע"פ ששובת ממלאכתו בשבת מרויח יותר ממה שמרויח במלאכתו בימי המעשה, שבזכות שבת מתעשר כדאיתא בבראשית רבה פרשה י"א. ולא עוד אלא שנגאלין בזכות שבת דאמר ר' חייא כו':
**בשובת ונייח**. פירוש בשבת ומנוחה:
**לעי ונגיס**. פירוש יגע ואוכל:
**טובה דריסה**. דרש כף מלשון כף רגל, נחת לשון ירידה שירד ודרסם (אסיפת אמרים):
**ממלא חפנים פיח הכבשן**. וקרי לה עמל מפני שזרקו משה בכל כחו כדפרש"י. ואומר ורעות רוח ירצה שזרקו באויר ונתפשט לכל רוח בגבול מצרים (יפה תואר):
**כמה בית זרע יש בה כו' טוב מלא כף נחת בארץ הזאת וכו'**. שמקום קטן בארץ הזאת טוב, לפי שיש בו נחת רוח לזריעה ונטיעה יותר ממקום רחב בעבר הירדן שיש בו עמל למצא מקום לזריעה (יפה תואר):

**וחזרו ואמרו מה לא אנן כו'**. כלומר מה שכתוב ורעות רוח היינו מאמרם שחזרו ואמרו שאין לנו שום תרעומות על אחרים כי אנו הוא שרצינו בעבר הירדן ואמרנו יותן כו':
**אמר רבי יצחק כתיב וכסה ענן הקטורת כו'**. עד וגו' אינו בויקרא רבה. ומיפה תואר שם נראה דהך אמר רבי יצחק צריך לומר אחר אינה באה כפרה. ור' יצחק בא לפרש מהו הכפרה:
**ממלא חפנים של כהן גדול קטורת**. וקראו עמל להיות טורח גדול במעשהו והחזרה למכתשת כדי לקיים מצות דקה. ורעות רוח פירושו לשון רצון, ואקומץ המנחה קאי שהוא לרצון טפי:
**דכתיב ונפש כי תקריב**. ונפש הוא לשון רצון. ומי מביא מנחה, עני (יפה תואר):

## פרק ז

**זו אידרתו של מלאך המות**. מלשון אדרא שפירושו גורן. או הוא מלשון (בבא קמא יא, א) יביא אדורה לבית דין שפירושו יביא עור הבהמה. או פירושו לבוש מלשון אדרת. ורצה לומר שבלבושו או בעורו היו תלוים כל הנשמות, או בגורנו היו נזרעים כל הנשמות, וכן איתא בזוהר. אבל זה הדרש לא שייך כאן אלא הוחלף מן ושבתי אני ואראה דמעת וגו' דלעיל פ"ד סימן א', וכן משמע מפירש"י וכן הוא בספרי:

## פרק ח

**גם בן ואח אין לו כו' אלא שחבב כו'**. יש לפרש אח לשון אחות וחבור בבת זוג, בן מניין לו (מתנות כהונה) אלא שבדרך חבה קראו הקדוש ברוך הוא לישראל בנים:
**ולמי אני עמל כו'**. זהו דברי שלמה עליו השלום שדבר בעדו ועצמו. וכן לכל הפירושים דלקמן:
**אין זה הבל**. בתמיה:
**לא ראה שיש לו בן**. פירוש לא ראה ולא חמל עליו כמו שאינו בנו:
**לא ראה שיש לו אח**. שיקשה לו פרידתו מהם:
**האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו**. כשחטאו ישראל בעגל ואמר משה מי ליי" אלי נאספו אליו כל בני לוי, וצוה להם להרוג את אבי אמו והוא מישראל או את אחיו מאמו או את בן בתו, וכן עשו:
**במלאכת המשכן**. שמשה היה המצוה והגזבר. וכדאיתא ברבה שמשה היה הולך בכל יום ויום לכל הבעלי מלאכות לראות ולהראות להם כיצד יעשו:
**ולמי אני עמל שלא להדבק בדרכיו**. שמי שאינו עושה כן כמו שאמרתי אלא שמדבק בדרכיו גם זה הבל:

**אזלת כו'**. הלכה והראה לו כור של דינרין והיתה היא עומדת בצד זה של הכרי והוא מצד אחר של הכרי ולא ראו זה את זה מפני גובה של הכרי:
**סנטרא**. שוטר ומושל. ומצאתי שהוא לקח כל אותו ממון, ואין לך הבל גדול מזה:

## פרק ט

**שהוא מחזיר להם טעותן**. במה שהן טועין הוא מחזירן אל דרך האמת:
**לאיסטרטא**. פירוש לרחוב. מלשון סרטיא ופלטיא דשבת (ו, א). כלומר כשהיה רואה אחד יוצא יחידי לדרך היה אומר לו לֵךְ, שלום עליך בעל מות. כלומר ההולך בדרך יחידי מתחייב בנעשו:
**מרי קטטה**. ששנים קרובים להתקוטט ואין ביניהם מי שיעשה שלום:
**מרי שלמא**. שאם יריבו השנים יבא השלישי ויכריע ביניהם:
**שנקרא טוב כו'**. **כי טוביה שמו**. **שנולד מהול**. נראה שתלתא פירושים הם על פסוק ותרא אותו כי טוב הוא, אחד טוב שמו, ב' טוביה שמו, ג' שנולד מהול. ועיין בסוטה דף י"ב, א' ובשמות רבה פ"א (סימן כ) ובויקרא רבה פרשה א' (סימן ג) ופרשה כ' (סימן א):
**שנקרא טוב כו' טוביה שמו**. ואף כי שמות רבים היה לו לא נקרא אלא בשם שקראתו בת פרעה:
**שתלו מרדכי ואסתר**. היינו זה שתלו להמן (משנת דרבי אליעזר). ולי נראה דפירושו טובים השנים היינו בנתן ותרש שתלו אותן מרדכי ואסתר. שמרדכי אמר לאסתר ואסתר אמרה למלך. ואפשר שצריך לומר שעלו, וכן גבי יוסף צריך לומר שעלה, פירוש שעלו לגדולה ולמלכות, כי לא מצינו מי שנידון משפט מות וימלוך אחר כך כמו יוסף ומרדכי ואסתר, יוסף היה נידון למיתה במקום אשר אסורי המלך וחייבי מיתות אסורים שם ואחר כך מלך ועלה לגדולה, וכן מרדכי שהיה העץ מוכן עליו ואחר כך עלה לגדולה, אסתר הלכה למלך שלא ברשות והיתה חייבת מיתה ועלתה אחר כך לגדולה, לזאת אמר טובים השנים שעלו לגדולה וכדמפרש ואזיל, ודוק ותמצא נחת:
**מן האחד שתלה יוסף**. שתלה לשר האופים על פי פתרונו, שכל החלומות הולכים אחר הפה והוא פתרו לרעה לפי שבחלומו הראה חורבן בית המקדש והגלות (משנת דרבי אליעזר):
**והם לאמר לכל ישראל**. רצה לומר שלא תפרש לאמר אליהם לישראל, שהרי כתיב אחר זה דברו אל בני ישראל, אלא על כרחך שפירושו לאמר אליהם לאלעזר ואיתמר והם לאמר לכל ישראל. ועיין בויקרא רבה פרשה י"ג (סימן א):
**ולא שרתה שכינה על ידם**. עיין בויקרא רבה פרשה י"א (סימן ו):

**והא זרעית**. בני משפחה פלוני שמטה ידיהם מן העושר ופסק העושר:
**אין אתקשי**. אם הוא מקשה ורם לבבו. **עלנא** פירוש עלינו, כלומר שמתגאה על בני תורה מתפסק מן העושר:
**אם לא הוא כו'**. פירוש אם הוא לא בא למדת עוני יבא בנו כו' וכמ"ש חז"ל (שבת קנא, ב) בגלל הדבר הזה גלגל הוא שחוזר בעולם:

## פרק יג

**טוב ילד כו'**. עיין מזה לקמן (ט) פסוק (יד-טו) עיר קטנה (סימן ח):

## פרק יד

**דהוא מכשכש כו'**. פירוש שבא על הבריות בקול ומכשכש כקול הסירים (משנת דרבי אליעזר). פירוש אחר שמנענע ומסית לבריות מיד בצאתו ממקום הטינופת (אס"א):
**רשותו**. לשון (שמואל ב' יב, ג) ולרש אין כל:
**ששם הושוו**. עיקר דיוקו מדכתיב הוא עמק המלך שמודיע הנעלם בנעלם ממנו, כי לא נודע לנו עמק המלך ואיזה מלך הוא. אלא שפירושו הוא עמק שבו הוקם אברהם למלך, ששם הושוו להמליכו בשובו מהמלחמה. וכדאיתא בבראשית רבה פרשה מ"ב ומ"ג (סימן ה) שמענו אדוני נשיא אלהים אתה בתוכנו אמרו לו מלך אתה עלינו נשיא אתה עלינו:
**וקצצו ארזים**. אורחא דמילתא קאמר, כי דרכם היה לעשות כן כשממליכים מלך חדש:
**רשותו של נמרוד**. שאמרפל הוא נמרוד כדאיתא בבראשית רבה פרשה מ"ב (סימן ד):
**ולא נזהר**. שאחר כל זה האמין עליו לאשתו:
**גיררתו**. שנגרר לבית פרעה כדכתיב (בראשית לט, כ) ויתנהו אל בית הסוהר מקום אשר אסירי המלך אסורים. והמתנות כהונה גרס סירוסו לשון בית האסורים. וזה שאמר הכתוב כי גם במלכותו נולד רש, רשתו של פוטיפר. ורשתו הוא מה שפרעה הורידו מגדולתו לפי שהיה מערער על גדולת יוסף, וכדאיתא בשוחר טוב (מזמור קה) לאסור שריו בנפשו שרו כתיב זה פוטיפר (יפה תואר):

## פרק טו

**שמהלכין תחת השמש**. פירוש בעולם הזה:

## פרק יז

**תני לא יכנס אדם כו'**. זה איתא בירושלמי סוף פרק הרואה:
**באפונדתו**. פירוש בחגורתו:
**היך מה דאת אמר שמור רגלך**. שלא יהיה אבק עליהם (פני משה):

**לא יעמוד אדם במקום גבוה**. זה איתא בבבלי ברכות דף י, ב'. ובירושלמי פרק ב' (ה"ג): **ממעמקים קראתיך**. רמז שלא יעמוד במקום גבוה להראות שאין גבהות לפני המקום (פני משה):

**שנאמר הכון לקראת כו'**. פירוש הכן עצמך ותקן גופך כשאתה עומד לקראת אלהיך (יפה מראה). ובפרק קמא דמגילה (ה"ט) מפרש רבי סימון התכוון לקראת אלהיך. כלומר דצריך לנקביו לא מצי מכוין (יפה מראה):

**מן הטיפין שבין רגלך הדא דאת אמר בדקין אבל בגסין אם יכול לסבול יסבול. רבי יעקב בר אביי שמור רגלך כאשר תלך אל בית האלהים שמור עצמך כשתהא נקרא אל בית האלהים שתהא טהור ונקי**. כך צריך לומר. וכן הוא בירושלמי פרק היה קורא (ה"ג). ופירושו הדא דאת אמר בדקין כשצריך לקטנים אל יתפלל ואם התפלל תפלתו תועבה. אבל בגסין שהיה צריך לגדולים אם יכול לעמוד בעצמו ולסבול יסבול, שיוכל טפי לעכבן מקטנים שהן שותתין בעל כרחו ואינו יכול לעכבן:

**שמור עצמך**. פירוש התקן עצמך כשתהא נקרא אל בית אלהים לעמוד בדין כשיבא עתך שתהא טהור ונקי במעשיך (יפה מראה):

**יהי מקורך ברוך מבית מקורך תהיה ברוך יהיה מקראך לקבר ברוך**. כן הביא הנוסח היפה מראה, וכתב שביאורו דתרתי קאמר, חדא שיהיה ברוך משיצא ממקור אמו, והיינו שלא יחטא מנעוריו, ואידך שבעת מותו יהיה ברוך, שאם לא זכה בראשונה יזכה לשניה. ותרתי רמוזי במקורך, דמדריש מקור כפשטיה, ומדריש מקראך, משום דלא אתי שפיר ברכה במקור שהרי כבר יצא משם ולא תצדק הברכה אלא על מי שיצא:

**יהיה מקראך לקבר ברוך**. ביאורו שכשאדם הולך לקבר מקדימים לפניו ואומרים לו ברוך הבא או ארור. לכן אמר אותו השם שיקרא לך בלכתך בקבר יהיה ברוך ולא ארור (יפה מראה):

**וקרא עליו כו'**. כלומר אינו יודע בין טוב לרע בין טהור לטמא בין זכאי לחייב כדלקמן אצל נדר:

**מיפתח**. עיין זה בויקרא רבה פרשה ל"ז (סימן ד):

**וקדמך הכתוב**. פירוש אע"פ שקל וחומר זה ניתן לדרוש מעצמו, אף על פי כן מצאנוהו בכתוב בהדיא:

# פרשה ה

## פרק ב

**כל חבלים**. כי בא החלום דרש נוטריקון כי החבלים ברוב ענין, בשביל רוב ענין רע:

**ותשכח כי רגל כו'**. צריך לומר הדא הוא דכתיב (איוב כ"ח, ד) פָּרַץ נַחַל מֵעִם גָּר הַנִּשְׁכָּחִים מִמְּנֵי רָגֶל. ותשכח כי רגל תזוריה:

**והוא לחץ את בני ישראל בחזקה**. ודרשו חז"ל בחרופין וגדופין. ועיין בויקרא רבה פרשה ז' (סימן ו):

**מי מתקיים על מי**. פירוש שומר ומשגיח על מי:

**על אלהי**. אלהיו הוא היאור כאומרו (יחזקאל כט, ג) לי יאורי:

**ויהי מקץ שנתים ימים וגו'**. והנה עומד על היאור. ואמר לי יאורי וגו':

**פורפורין**. לבוש מלכות:

**מתער**. ניער משנתו:

**חיזווא כו'**. אין זה כי אם מראה שמראין אותי מן השמים:

**עד היכן**. היה כך מבולבל בדעתו עד שבא הבקר:

**הא חילמא**. הרי זה חלומי שראיתי בלילה. ועיין באסתר רבה (י) פסוק (א) בלילה ההוא:

**הרשעים ברשות לבם**. דהיינו יצרם ותאותם, ולכן אמר ויאמר בלבו כלומר מאמרו ברשות לבו, כי בלתו לא יעשה דבר. אבל הצדיקים לבן ויצרם ברשותם להכניעו (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה ל"ד (סימן י) ופרשה ס"ז (סימן ח):

**וחנה היא מדברת על לבה**. שלפי הכעס שהכעיסה צרתה ישאנה לבה לקרוא בקול גדול והיא כבשה את לבה להתפלל בנחת וקולה לא ישמע (יפה תואר):

**ויאמר דוד אל לבו וכו'**. עיין ביפה תואר בבראשית רבה:

**הא מטיא ענתא**. הרי הגיע שעתו שימות, שהרי יפה ראיתי בחלומי שביקש להמיתני ולמלוך תחתי:

## פרק ד

**וטוב משניהם כו'**. ופירש רש"י (חולין ב, א) לעיל מיניה כתיב את אשר תדור שלם ואפילו הכי טוב אשר לא תדור שמא תדור ולא תשלם הכי מפרש לה. ועיין שם בתוספות:

**וטוב משניהם שאינו נודר כל עיקר**. פירש"י טוב מנודר ומשלם ומנודר ואינו משלם שאינו נודר כל עיקר, שהרגיל בנדרים בא לידי לא יחל דברו:

**אלא מביא כבשתו לעזרה**. בפרק קמא דנדרים (ט, ב) פירש הר"ן לאו בעזרה ממש שאסור להביא חולין לעזרה, אלא בפתח העזרה:

**שנאמר וכי תחדל לנדור וגו'**. לא יהיה בך חטא. דמשמע הא אם תדור יהיה בך חטא:

**וטעה ספינתו**. אפשר שצריך לומר וטבעה ספינתו. ובמדרשות גרס ושקעה ספינתו:

**בים ומת**. דמשהא נדרו גורם מיתה לעצמו. משתדור ולא תשלם ראשי תיבות מות (מכלול יופי):

**גורם לעצמו שתמות אשתו**. רצה לומר שבזה שהוא עצל ומשהא נדרו גורם לו שתמות אשתו:

**ואני בבואי מפדן מתה עלי רחל**. ומדקאמר עלי דריש שמתה בשבילו. ומכיון שלא מצינו ביעקב חטא רק איחור הנדר תלינן בזה:

**הסירו את אלהי הנכר**. ואף על גב דלא אל נכר ממש היה, הוה ליה לתא דאל נכר, וכן דינה אע"פ שאנוסה היתה נחשב כלתא דגלוי עריות, וכן שפיכות דמים דקאמר לתא בעלמא הוא, וכן לשון הרע לתא בעלמא הוא, דיעקב לא ספר לשון הרע רק מפני שקיבל לשון הרע (יפה תואר):

**כי דרש ידרשנו ה' אלהיך מעמך**. ומסיים בויקרא רבה (לז, א) מעמך ממך נפרעין ולא מממונך. אך משום דמסתבר לומר שכוונת הכתוב ביסורין ולא במיתה, מייתי דרבי אמי דתלי מיתה בחטא, הלכך הכא דכתיב חטא אפשר שגורם מיתה:

**אין מיתה בלא חטא כו'**. לפי שגזרת מות באה אף על שגגה, ואין יסורים בלא עון של מזיד. ועיין בתוספות פרק במה בהמה (שבת נה, א) ובויקרא רבה פרשה הנזכר לעיל וביפה תואר:

## פרק ה

**תהא אנא בו**. מתחרט אני בו:

**על אותו הקול שאמרת**. כך צריך לומר. רצה לומר בשעת הוצאת הנדר מפיו:

**בחניפי תורה**. אותן בני אדם שמראין עצמן כאילו הם בני תורה ואינם כלום. ועיין לעיל פ"ד סימן ב':

**הדא הלכה כו'**. הלכה זו אמר לי חכם פלוני ובקי אני בה:

**לפני מלאך זה חכם**. ובתנחומא סדר וישלח (סימן ח) איתא זה חזן, פירוש שמש של בית הכנסת התובע ממנו מה שנדר לצדקה:

**בלשון הרע כו'**. עיין דברים רבה פ"ו (סימן י):

**מרים אמרה בפיה כו'**. בשוחר טוב (מזמור נב) גרס וחבל את מעשה ידיך אלו התופים שנאמר ותקח מרים הנביאה וגו':

**מלה בסלע כו'**. ופירושו שאע"פ שהדיבור יהיה שוה סלע השתיקה טוב ממנה ושוה שתים. כיון שאינו בדברי תורה השתיקה טובה ממנה ושוה שתי סלעים, שהשתיקה היא כאבן טוב שדמיו יקרים (ראשית חכמה שער הקדושה פרק י"א):

**ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה**. פירוש לעניני הגוף הוא טוב השתיקה, אבל לדברי תורה צריך לדבר (שם):

## פרק ו

**שלשה דברים מבטלין גזירות רעות**. עיין בירושלמי פ"ב דתעניות (ה"א). ובבבלי ראש השנה דף ט"ז, ב. ובבראשית רבה פרשה מ"ד (סימן יב). ולקמן פרשה ז' פסוק (יד) ביום טובה היה בטוב:

**תפלה צדקה תשובה**. כי אין לך דבר שעומד בפני התשובה, וג"כ התפלה סגולתה מרובה כידוע, והצדקה לפי שעל ידה לוקח נפשות להחיות מתים ראוי שיחיוהו ויצילוהו (יפה מראה):

**הדא הוא דכתיב ויכנעו עמי**. והכנעה לא חשיב, שהוא סוג כולל לכלן, שעל ידי ההכנעה ישוב בתשובה ויתן לב להתפלל ולרחם על העניים ולא יאמץ לבבו (יפה מראה):

**אני בצדק אחזה פניך**. שפירושו שעל ידי פרוטה שנותן לעני זוכה ומקבל פני שכינה כדאיתא בבבא בתרא פרק קמא (י, א):

**שינוי השם**. כלומר שהוא אחר ואינו אותו האיש שעשה אותו מעשה:

**שינוי מעשה**. ששב מדעתו:

**שינוי מקום**. כתב הר"ן לפי שכשאדם גולה ממקומו לבו נכנע:

**דכתיב לך לך מארצך**. והדר כתיב ואעשך לגוי גדול (בראש השנה דף הנזכר לעיל):

**כאש לנעורת**. הדמיון כמו שהנעורת שהוא דבר הגרוע מן הפשתן נשרף בקל על ידי האש כן הרע שבחלום נתבטל מיד על ידי התענית בו ביום (מהרש"א). ועיין בברכות פרק הרואה ובשבת דף י"א, א:

**לא לך כו'**. לא לך אני מחשב ומשגיח ולא לדבריך אני שומע:

**בקיר של רחב**. בכח מעשיה הטובים שבשבילם ניצולו כל משפחותיה, דאילו מכח שבועתה היה די בהצלת נפשה או אפילו משפחתה, אבל לא להציל גם המשפחות האחרות שנדבקו במשפחתה (יפה מראה). ועיין כל זה בירושלמי פ"ד דברכות (ה"ד) ובבבלי (י, א):

**אבותי שכינסו לך כל הגרים**. דמאה וחמישים אלף גרים נתגיירו בימי דוד כשעשה דין לגבעונים כדאיתא בבמדבר רבה פ"ח (סימן ד):
**אבותי שעשו לך כל השבח הזה**. היינו שחפה שלמה את ההיכל בכסף ובזהב, כן הוא בגמרא (ברכות י, ב):
**קירות לבי הומה לי לבי אמר לפניו רבש"ע**. כך צריך לומר:
**חזרתי על רמ"ח אברים כו'**. רצה לומר לפי שמדת האדם לחטוא ועם כל זה מדת הקדוש ברוך הוא לסלוח, לזה אמר שאחר שאני לא חטאתי בשום אבר כמדת בשר ודם מכל שכן אתה שמדתך להטיב אפילו לחוטא שתנתן לי נפשי ולא תמיתני (יפה מראה):
**בתתם ספם את ספי וגו'**. ומזוזתם אצל מזוזתי והקיר ביני וביניהם:
**לא יצא משם**. עד שלא נסתלק משם באת לו נבואה זאת:
**עדיין לא יצא הדבור**. פירוש עדיין לא נתוודע הדבור הראשון לבני אדם ולא נתפרסם:

## פרק ז

**עשק דלים**. כלומר רשע העושק דלים:
**תראה במדינה תראה בו דינה כו'**. במדינה דרש נוטריקון בם דינה:
**דוכסין כו'**. מיני מושלים:

## פרק ח

**ויתרון ארץ כו'**. עיין כל זה בבראשית רבה פ"י (סימן ז) ובויקרא רבה פרשה כ"ב (סימן א) ובמדבר רבה פרשה י"ח (סימן כב) ובתנחומא ריש חקת, ובשמות רבה פ"י (סימן א):
**סיבא למעבד כו'**. פירוש סיב הגדל סביב הדקל לעשות ממנו חבלים:
**סוגיא**. מין עשב מר. וגירסת הערוך סיגא למיגס גנין. ומפרש למיסג לשון סייג וגדר. ויראה א"כ דסיגא מין קוצים שעושין מהן גדר לגנות וכרמים (יפה תואר):
**אפילו מלך כו'**. פירוש הכתוב ויתרון ארץ בכל הוא שכר עבודת האדמה חשוב הוא על הכל שאפילו מלך צריך הוא לשאול אם עשתה הארץ פירות:
**שאיל ואמר עבדת כו'**. שעל ידי שצריך לתבואתה עיניו תלויות ושואל אם עשתה תבואה או לא (יפה תואר):
**מה הנאה יש לו**. דמכל מקום צריך לעבודת האדמה, שאם לא כן אפשר לא יועילו ממונו (יפה תואר):
**רבי ישמעאל ברבי יוסי ורבי חנין כו'**. הם מפרשים קרא לענין אבוד הנכסים, כי בכל מה שיאסוף ממון אפשר שלא יהיה לו מה יאכל כגון שיתבעו ספינותיו ויגנבו נכסיו ולא ישאר לו מאומה, אבל מי שיש לו קרקע יסמוך עליו:

**מיותרין בתורה**. וקרי לתורה ארץ, שבעבורה נבראת, כדאיתא בויקרא רבה ריש פ"ו. גם אלמלא מתן תורה היתה נחרבת כדאיתא בבראשית רבה פרשה ס"ז עיין שם:

**כגון תוספות כו'**. פירוש שנראה לכאורה שלא נאמרו במתן תורה אלא חכמים הוסיפום על דברי תורה, קמ"ל דכל תורה שבעל פה נאמרה למשה בסיני (יפה תואר):

**כל ככל כו'**. פירוש דהיה לו לכתוב כל וכתיב ככל, וכן היה לו לכתוב דברים וכתיב הדברים, וכן היה לו לכתוב כל מצוה וכתיב כל המצוה, ללמד שמקרא ומשנה כו'. ועיין בויקרא רבה פרשה כ"ב (סימן א), ובירושלמי פיאה פ"ב (ה"ד). ולעיל פרשה א' סימן כ"ט:

**מצוה המצוה**. ולעיל פ"א סימן כ"ט איתא מצוה כל המצוה. וכן הוא בויקרא רבה ועיין שם מה שכתבתי:

**זה בעל התלמוד**. שאע"פ שהכל ניתן בסיני מכל מקום צריך לשלמות אדם משנה ותלמוד, אלא דבעל התלמוד עדיף שהוא יכול לדון ולהורות מה שאין כן בעל המשנה. וקאמר דמכל מקום הוא נכנע לבעל המשנה שעל ידי שרגיל במשניות יזכירהו אם שכח איזו משנה, ואחר שיזכור לו כל המשניות ישא ויתן בעל התלמוד בתרוציהם ויוציא את הדין לאמתו:

**שהוא עודר**. פירוש שהוא חופר. ובויקרא רבה גרס שהוא סודר:

**למד ולא לימד**. מפרש מי אוהב בהמון לא תבואה שלמד תורה הרבה ולא העמיד תלמידים:

**אין הבל גדול מזה**. מיירי במי שהיה ספק בידו ללמד והיה עינו רעה באחרים שלא ללמד, אבל מי שלא הספיק ללמד אינו מפסיד שכר לימודו (יפה תואר):

**אף הם בכלל ברייתו של עולם**. כלומר בכלל צורך הבריאה:

**שנאמר ויכלו וגו'**. וכל צבאם משמע שנשתכלל העולם עם כל צבאיו שיש בקרבו (מתנות כהונה):

**מלך לשדה נעבד זה הקדוש ברוך הוא כו'**. כלומר כיון דאפילו זבובים ופרעושים חשובים לפני ה' והם מכלל ברייתו של עולם שבראם בהשגחתו וזן אותם כל שכן שהשגחתו על ציון לתת שכר לבוניה וליפרע ממחריביה:

**לפיכך אוהב מצות כו'**. כלומר לפיכך ראוי להרבות במצות ולא לשבוע מהמצות רק להרבות בהן תמיד. ואגב אורחיה אשמעינן תו שצריך לעשות מצוה קבועה דבלאו הכי אין הנאה (יפה תואר בויקרא רבה):

**אז יבדיל משה שלש ערים**. וכיון דלא קלטו שלש שבעבר הירדן עד שנבחרו שלשה שבארץ כנען למה היה טורח משה להבדילם, אם לא מפני שהיא מצוה קבוע ויזכה בה לאחר זמן (יפה תואר שם):

**מה אתם סבורים שאם כו'**. עיין בבראשית רבה פ"י (סימן ז) שם נתבאר:

**אפילו על ידי נחש**. שאינו בר דעת ואפילו . **על ידי עקרב**. שאינו גדול כנחש. ואפילו . **על ידי יתוש**. שהיא בריה קלה ונשיכתו קלה. . **ואפילו על ידי צפרדע**. שאין דרכה לנשוך ולהזיק כלל, שלפעמים יסייע בשליחות כהך עובדא דרבי תנחומא לקמן:

**מאן דאמר**. פירוש יש מי שאומר:

**מאן דאמר מדם הקדשים**. היינו פר העלם דבר של צבור ושעירי עבודה זרה שהיו מזין מדמן בהיכל נגד הפרוכת ופעמים היו נוגעים בפרוכת, ודרך נס אע"פ דודאי יבשה היתה נתלחלח הדם ובצבץ ונדבק בחרבו:

**ומאן דאמר מדם שעיר של יום הכפורים**. הנעשית בהיכל נגד הפרוכת שכנגד הארון מבחוץ ופעמים נגעו בפרוכת. וניכר היה בפרוכת הזאות דפר ושעיר של יום הכפורים והזאות דפר העלם דבר של צבור ושעיר עבודה זרה, כי אלו היו כסדרן מלמעלה למטה כמצליף ולא אלו, כדאיתא בפרק הוציאו לו (יומא נז, א):

**התחיל מחרף וכו'**. שסבר שהרג את עצמו:

**לא דמי כו'**. אינו דומה מי שעושה מלחמה עם המלך במדבר ומנצח אותו כו':

**גרגותני**. פירוש סל:

**מחא נחשולא כו'**. הכא נחשול בים:

**אמר דומה כו'**. כלפי מעלה אמר כן נדמה בעיני שאין כו'. שהיו כל האמות עוברים בשלום, ואניתו לבדו בסערה (יפה תואר):

**דור אנוש לא פרע מהם אלא במים וכן דור המבול וכן פרעה**. כך צריך לומר:

**אלא במים**. כדאיתא בירושלמי מסכת עבודה זרה שכל האומות מודים שהקדוש ברוך הוא שליט במים (נזר הקודש ומשנת דרבי אליעזר):

**אמר הקדוש ברוך הוא כו'**. מפורש בגיטין (נו, ב) שבת קול יצתה ואמרה לו כן:

**בריה פחותה**. נקראת כן לפי דמעלנא אית לה ומפקנא לית לה:

**נקיטא ברברייא**. עם לועז (תהילים קיד, א) תרגם יונתן עם ברברייא. ורצה לומר שקלסוהו שנצח לישראל. וקראם ברברייא בלשון בזוי, כן הוא לפי גירסת המתנות כהונה. והגירסא הישנה נקיטא כדורא, ופירושו תופס כל העולם ככדור וזהו קוזמוקראטור:

**נכנס למרחץ**. הודיענו הסיבה להכנסת היתוש במוחו, שמרוב תאותו אל השתיה לא עיין בכוסו, וכשהיה שותה נכנס היתוש במוחו (יפה תואר):

**פיילא פוטירין**. כוס משקין ששותין אחר המרחץ (מתנות כהונה):

**קראו לרופאים**. וכן הוא בבראשית רבה פ״י, ובגיטין איתא שלא הוציאוהו אלא כשמת, ועיין בבאר הגולה ובספר הברית:

**והוה תקיל חד לקביל חד**. רצה לומר שהיו שקולים בשוה זה כזה:

**כל דהוה דין שני הוה דין שני**. כן הוא בבראשית רבה פרשה י׳, ופירש היפה תואר דשני מענין כמושות. כמו זרעים שצמחו ושני דסדר תעניות (יט, א). ופירושו מיד כשהוציאוהו היה כגוזל, ואחר כך היה הולך ונקטן עד שעמד כיתוש דעלמא. וזה שאמר כל מה שהיתוש היה נחלש ונכמש ונקטן גם טיטוס מתנונה ונחלש והולך, עד שעמד היתוש על שיעורו הראשון ואז פרח כדרכו ואז גם טיטוס מת והכל דרך נס:

**הוו מתנין בהלין עובדיא**. היו מספרים הדין מעשה:

**חמא חד כו׳**. ראה צפרדע אחת שהיתה טוענת ונושאת עליה עקרב אחד ומעבירה על הנהר:

**מיגזת**. פירוש מעבירה:

**אגזיתיה ועבדה כו׳**. העבירה וכיון שעשה העקרב שליחות שנשתלח לו מן השמים הצפרדע החזירתו למקומו:

**דהוה חציד כו׳**. פירוש שהיה קוצר תבואה בבקעה זו שנקראת בית טופת. וראה עשב אחד ועשה ממנו עטרה לראשו:

**אתא חד חויא כו׳**. בא שם נחש אחד והכה הוא את הנחש והמית אותו:

**אתא כו׳**. בא שם איש אחד ועמד לראות ולהסתכל ומתמה באותו נחש, מפני שהיה חבר ומכיר כחו של אותו נחש. ואמר תמה אני על מי שהמית זה הנחש:

**אמר כו׳**. אמר אותו האיש הקוצר אנכי הרגתיו:

**חמא כו׳**. ראה אותו האיש לזה העשב שנעשה עטרה לראשו והכיר העשב שהוא מגין ומציל מפני ארס הנחש:

**אמר ליה יכול**. אמר לו לאותו קוצר יכול אתה להסיר זה העטרה שנעשה מהעשב שעל ראשך. אמר הן. וכיון שהסירו מעל ראשו אמר לו יכול אתה לקרב לכאן ולנגוע בזה הנחש בזה המטה שבידך. אמר לו הן:

**נשרן איבריה**. נפלו איבריו מפני חוזק ארס הנחש:

**פיילי**. שער:

**מרתיע**. לשון ניענוע ונדנוד:

**והוה מרדיף ליה כו'**. פירוש רבי ינאי היה רודף את הנחש מצד זה והיה הנחש חוזר ובא מצד אחר:

**רומא**. פירוש איש אחד מאנשי רומי:

**על מגן**. על חנם:

**שונתא**. חוף הים:

**קוליא**. עצם של רגל המת:

**מצנע לה כו'**. כל עוד שהיה מצניע אותה היתה חוזרת ומתגלגלת באמצע הדרך:

**בלדר**. הוא מי שמוליך כתבים:

**ופשפשוניה**. חפשוהו בשקו ומצאו אצלו שהיה נושא כתבים רעים על היהודים מעיר קיסרין:

**היה עסקן**. היה עוסק לראות ולנסות הכל:

**סדיין**. הוא מענין סדן השקמה. ופירושו אילן גדול ועב:

**ותקניה**. פירוש עבד ותקן חד קן בגויה:

**וסתריה**. שבר וקלקל הקן. מה עשה רבי שמעון נתן חד דף במקום הקן ונתן חד מסמר בדף ובסדיין כדי לסתור הקן:

**טב לי אנא גנז כו'**. פירוש טוב לי שאגניז העשב הזה:

**דלא יכלון גנביא**. נראה דצריך לומר דלא ילפון גנביא, וכן איתא בויקרא רבה. ופירושו שלא ילמדו הגנבים לעשות כן, שיכירו העשב הזה ויפתחו כל המסגרות ויגנבו כל אשר בבית ויחרבו הבריות:

**ואיסתמיית**. נעשית סומא:

**אכלה עישבא כו'**. אכלה עשב אחר וחזרה ונתפתחו עיניה:

**עובדא כו'**. מעשה היה בשני אנשים שהיו נכנסין באותן שבילין של טבריא, אחד היה סומא ואחד היה פתיח כלומר רואה בטוב. והיה אותו פתיח גדיש פירוש מנהיג וסומך להסומא:

**יתבין כו'**. ישבו לנוח ולפוש בדרך:

**וארעת כו'**. ויקר מקרה השעה שאכלו מין עשב אחד, זה שהיה סומא נעשה פתיח וזה שהיה פתיח נעשה סומא, ולא הלכו משם עד שהנהיג אותו שהיה סומא מקודם לאותו שהיה פתיח מקודם:

**דסלק מן בבל**. לעלות לארץ ישראל, וישב לנוח ולפוש על הדרך, וראה תרי צפורין שהיו מריבין זה עם זה והמית אחד מהן את חבירו:

**אזלת חורתיה כו'**. הלכה אותה אחרת שנשארה חי והביאה עשב ונתנה עליה והחייה אותו. או פירושו שהלכה צפור אחרת שאינה מאותן שהריבו זו עם זו:

**אמר טב כו'**. אמר אותו האיש טוב לי שאקח מאותו עשב ואחייה בו מתים של ארץ ישראל:

**מיפרא כו'**. מיהר ועלה לארץ ישראל ראה שועל אחד מת:

**ומקלקל**. ומושלך:

**אמר טב לי כו'**. אמר טוב לי שאנסנו בזה השועל אם הוא מועיל להחיות את הכל:

**לסולמא כו'**. צור נקרא כן על שעולין אליה בגובה מרום הרים כזה שעולה על הסולם:

**רמי באורחא**. מושלך בדרך:

**הדא הברייתא כו'**. זה שהבריות אומרים טוב לאיש רע אל תעשה ורעה לא אתת עליך, אבל אם טוב לרע תעשה רע עשית לך:

**וארעת שעתא כו'**. ויקר לו מקרה השעה **וטפת** והציף, שצפתה ובאה הבאר על פני המים עד מקום שבו טבל האיש ההוא. שמסגולת בארה של מרים לרפאות השחין כדאיתא במדרש שהביא הכלבו בסוף תפלות מוצאי שבת:

**כל קבל כו'**. היא מכוונת נגד שער אמצעי של בית הכנסת הישנה דסרוניא. ובויקרא רבה איתא דטבריא:

**באיסור במה היו ישראל מקריבים במדבר משהוקם המשכן דתנינן עד**. כך צריך לומר (יפה תואר בויקרא רבה):

**נוהגין באיסור הבמה כו'**. פירוש שהיו נוהגין היתר בבמה שלא כדין, שהרי משהוקם המשכן היה להם לידע מדעת עצמן שלא יקריבו בבמות שאם לא כן מאי רבותיה דמשכן, ולפיכך נענשו והיה חילול שם שמים בדבר. ועיין בזבחים קי"ב, ב (מתנות כהונה):

**והוא הורגן**. בתמיה:

## פרק י

**שאל לון מנחם**. פירוש מנחם שאל להם:

**שבורה**. והיא היתה גדולה כמו השלמה:

**טופא**. צריך לומר סיפא, ופירושו וכי לא יהיה הסוף של השלמה כמו השבורה. כלומר הרי גם השלמה ישבור האוכל, וכיון דהשבורה גדולה כמו השלמה למה לא יהיו שניהם במקח אחד:

**אמר להם לא דומה**. השבורה אל השלמה אעפ"י שהיא גדולה כמוה:

**מן הראייה**. ואין הראייה נהנית מן השבורה. ומביא ראיה מדברי רבי אלעזר בשם רבי יוסי בר זימרא וכדלקמן:

**שלשה דברים כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה י"ט (סימן ה) ופרשה ס"ה (סימן יג):
**ויפה לעינים**. שהעינים נהנין ממנה בראייה (יפה תואר):
**ומוסף חכמה**. אלא שלא היה רצונו יתברך שיהיה בו תוספת חכמה זו שיהיה לו לרעה. על דרך (לקמן ז, טז)ואל תתחכם יותר מדאי (יפה תואר):
**שנאמר כו' כי טוב העץ כו'**. וזה כמאן דאמר (ברכות מ, א) שהעץ שאכל ממנו אדם הראשון תאנה היה:
**הדא הוא דכתיב משכיל**. בבראשית רבה במקומות הנזכרים לעיל גרס היך מה דאת אמר משכיל לאיתן האזרחי ואיתן האזרחי הוא אברהם אבינו עליו השלום שהפליג בחכמה:
**הייתי נהנה מן הראייה**. פירוש הראייה ג"כ:
**רבו אכליה מכאן לסומין שאינם שבעים לא דמי כו'**. כך צריך לומר, יפה תואר, וכן הוא בבראשית רבה פרשה ס"ה ועיין ביפה תואר:
**לא דמי ההוא דחמי כו'**. פירוש לא דמי מי שרואה סלו ריק מן הלחם והוא רעב למי שרואה סלו מלא פת אע"פ שאינו אוכל ממנה נעשה שבע:
**מחמי לי**. מראה לי, כלומר מנין אתה מביא לי ראיה:
**כך הוא בא בקולי קולות**. עיין בפרק שני דברכות (טו, ב) וריש פרק חלק. ולעיל פרשה ג' פסוק עת ללדת:
**מה עוצר רחם**. מוציאין ממנו הילד בקולי קולות, אף כשיוציא הקדוש ברוך הוא המת משאול הוא מוציאו בקולי קולות:
**איך אינון אתיין**. היאך הם באים:
**שליחין**. מופשטים:
**מאן את מחמי לי**. מאין ומנין אתה מראה לי בראייה ברורה:
**איך אינון אתיין**. היאך הם באים כשצומחין:
**אפונין**. מין קטנית. ובפרק חלק גרסינן קל וחומר מחטה:
**שליחין**. מופשט קליפה העליונה:
**היאך כו'**. היאך האפונין חוזרין ובאין כשצומחין מן הארץ:
**ולא שמעין אודנך כו'**. ולא שמעין אזניך מה שפיך מדבר:
**עלין כו'**. מכניסין אותם אל הבית לבושין:
**כתיב תתהפך כו'**. ופירושו שלאחר מיתתו של אדם תתהפך חותם שלו לחומר. ויתיצבו כמו לבושים בתחיית המתים כדפרש"י בפרק אחד דיני ממונות (סנהדרין לח, א). גם יתכן דתתהפך כחומר חותם נמי בתחייה קמיירי, שאחר שנשתנה צורתו ושב לעפרו במותו תחזור בו חותם צורתו כחומר ביד היוצר שאחר שנשחת הכלי שב היוצר ויעשהו

בצורתו הראשונה. ומכל מקום מדכתיב ויתיצבו כמו לבוש משמע שיעמדו בתחייה מלובשים (יפה מראה):

**מאן מספק כו'**. מי מספק להם מזונות, כי רבים המה כל הנולדים מימות עולם:

**אמר ליה אזלתא כו'**. הלכת למקום חמת גרר מימיך. **אמר ליה אין**: **א"ל בענתה**. פירוש בשעתה, שהיתה בישובה ובטובתה:

**ואיך כו'**. והאיך היו מזונות מצויין שם או לא. אמר לו שכיחים, כלומר מצויין:

**דבגין כו'**. שבשביל שהאוכלסין מרובין מביאין שם לקנות ולמכור:

**מאז דמייתי כו'**. מי שמביא האוכלסין המרובין הוא מביא מזונותיהם:

**ברבות כו'**. ודרש המקרא מסיפיה לרישא כשרבו האוכלין נתרבו המזונות:

**למה אתון בוכין**. למה אתם בוכין כשמת לכם מת:

**אית בר נש כו'**. וכי יש לך בן אדם שהוא אובד מחמד עיניו ואינו בוכה. אלא כשם שבא בקולי קולות כך הוא יוצא ממנו בקולי קולות (מתנות כהונה):

**תני כו' שלשה שותפין כו'**. במסכת נדה פרק המפלת דף ל"א, א:

**ומראית עינים**. שאע"פ שנבראת העין מן אב ואם אינו רואה, תדע שהרי המת יש לו עינים ויש לו שפתים ויש לו אזנים ואינו רואה ואינו שומע ולא מדבר (רש"י):

**ונשיאות ידים והילוך רגלים**. נחשב לחדא, וחכמה ובינה לחדא, ועצה ודעת לחדא, וגבורה לחדא, וכן משמע קצת בפרק המפלת. או דנשיאות ידים חד, והילוך רגלים חד, וחכמה ובינה ועצה ודעת חד, וגבורה חד:

**דוד מלך ישראל מת**. שאע"פ שהוא חשוב וחסיד אין כבודו דוחה שבת, דלא שרי אלא פקוח נפש:

**וכדקאמר שלמה כו'**. עיין בפ"ב דשבת (ל) וברות רבה (ג, ב):

**הודיעני את קצי**. פירוש העתידות לבא עלי (רש"י):

**מדת ימי מה היא**. פירוש כמה ימי חיי (רש"י):

**שאין מודיעין מדת ימיו של בשר ודם**. שאילו ידע האדם מתי ימות יהיה מצטער בכל יום בראותו יום המיתה מתקרב ובא ויתעצל מלבנות ומלנטוע ויכלה העולם. ועוד שיתעצל מלעשות תשובה שיאמר יש לי פנאי, אבל עכשיו יהיו כל ימיו בתשובה שמא ימות למחר (יפה עניף):

**ואדעה מה חדל אני**. פירוש אדע באיזה יום מהשבוע. דהשתא מיהת כל השבוע יהיה בתשובה באותו יום וקרוב לו. וגם לא יתעצל מלבנות ולנטוע שהרי אינו יודע באיזה שנה הוא מת. וזה הודיע לו כי בשבת ימות:

**אמות באחד בשבת**. שיוכלו להתעסק בי ובהספדי:

**אמות בערב שבת**. כי היכי שיתעסקו עמי מיד לאחר מיתתי כי ההיא דתנן (מועד קטן כב, א) כל המדחה מטתן הרי זה משובח. גם אמרו (כתובות קג, ב) מת בערב שבת סימן טוב שנכנס מיד למנוחה:

**כי טוב יום בחצריך**. כלומר כבר אמרת לפני טוב יום שאתה עומד בחצרי ועוסק בתורה מאלף עולות שעתיד להקריב שלמה בנך כדכתיב אלף עולות יעלה שלמה וגו' (רש"י). ועיין פ"ב דמכות (י, א):

**כל יומא דשבתא**. בכל שבתות השנה הוה יתיב וגריס שלא יקרב מלאך המות אליו, שהתורה מגינה ממות כדאמרינן בסוטה (רש"י):

**בוסתנא**. פירוש פרדס וגן:

**בחיש באילניא**. מנענע המלאך באילנות להשמיע קול תימה:

**וכלבים של בית אבא רעבים**. לשני שאלות הללו הוצרך (רש"י):

**ולא יפה אמר כו'**. שלתקנת הכלבים לא הצריכוהו לשנות טלטול נבלה, ואת האריה המת אסרו לטלטל אלא ע"ל ידי ככר או תינוק (רש"י). לישנא אחרינא שהקדימו תשובת הכלב לתשובת האריה (רש"י בשם רבותיו):

## פרק יא

**מן דימוסין**. מן המרחץ:

**בצרכיהן כו'**. בצורך ועסק הבריות שבאים לפניו לדין. ועבדו היה מוזג לו את הכוס ומפני הטרדה שהיה עוסק בצרכי הבריות לא היה פנוי לקבל ממנו והעבד נתנמנם וישן:

**אוף למידמוך כו'**. אף לישן אין אנו פנוין:

**למלך שהיה לו פרדס כו'**. עיין בירושלמי פ"ב דברכות (ה"ח) ובחזית פ"ו פסוק (ב) דודי ירד (סימן ג):

**איזה צדיק יש בישראל ומסלקו מהם**. כדי להדאיב את נפשם בסור השלמים מהם. או להסיר המגין מעליהם להיות מקום להביא עליהם רעה אחרי כן, כמו שבא המבול במות מתושלח. וכן אמרו בספר הזוהר גבי מכל אשר בחרבה מתו שבתחלה מתו הצדיקים כדי שלא יגינו עליהם (יפה תואר):

**רבי יהודה אומר הנר הזה כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה ס"ב סימן ה' [ב] שם נתבאר:

**דילמא**. פירוש מעשה. ועיין בחזית (שם סימן ב) ובבראשית רבה שם ובירושלמי פ"ב דברכות (שם):

**הוו יתבין פשטין**. היו יושבין ולומדין תחת תאנה אחת:

**חושדנו**. חושד אותנו שנקח כלום מתאנתו ולפיכך הוא משכים כל כך ומלקטן:

**מצוה הדא כו'**. שזה שהיו חוסים בצלו של תאנתו והיו לומדים היה נחשב לו לבעל התאנה לזכות:

**ההוא יומא שבקין דלא לקט**. פירוש ההוא יום שבק בעל התאנה לתאנים ולא לקטן כדי שיראו שכן הוא כדבריו:

**דודי ירד לגנו**. עיין בחזית:

**הקב"ה יודע מעשיו של רבי חיא כו'**. רצה לומר הקדוש ברוך הוא יודע במעשיו של רבי חיא שהשלים חוקו במעשים ובתורה וחדש כל מה שהיה לו לחדש בחלק המגיע לו מהתורה, לכן סלקו הקדוש ברוך הוא לאור באור החיים ולמען ינוח מתגרת יצר הרע כדאיתא בבראשית רבה פ"ט (סימן ה):

**ארבעה דברים שהם תשמישו של עולם כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה צ"א סימן י"א [ט] ושם נסמן:

**עד היכן**. פירוש עד אימת מוליכין אותו לבתי מדרשות עד שיהיה גדול ויודע סודות התורה כשם הגדולים. והרמז בפסוק זה על משה רבינו עליו השלום מתוקה שנת העובד ראשי תיבות משה וסופי תיבות הדת, לפי שניתנה התורה על ידו ועל כן מתוקה שנתו (מכלול יופי). והוא מה שאמרו בפרק הרואה (סוף ברכות) תלמידי חכמים אין להם מנוחה, כלומר שכל תלמיד חכם מוסיף לפי ערך מה שיגע בעולם הזה (יפה מראה):

## פרק יב

**דגלום פטרגוס**. משמע שם איש עני תשש כחו וערום ורעב (מתנות כהונה). והמעריך כתב דגלים מלשון (ישעיה סה, ו) אז ידלג כאיל פסח, והוא על דרך סגי נהור, ופירושו פסח. או מי שיש לו חולי ברגלים שאינו יכול לקום מממקומו (גוטאש) בלעז:

**פטרגוס**. הוא ג"כ שם חולי:

**זה קרח**. שמצא אוצרות יוסף ועל ידי כן נתגאה לחלוק על משה ונאבד הוא וממונו עמו. והיינו ואבד העושר ההוא בענין רע. ועיין בבראשית רבה פ"נ (סימן יא):

**זה נבות היזרעאלי**. שבסבת כרמו נהרג ולוקח כרמו. והיינו והוליד בן ואין בידו מאומה:

**זה המן**. שלקח אוצרות מלכי יהודה וכשראה המלך עשרו גדלו כדאיתא באסתר רבתי (ז, ה), ועל כן נתן עשרת אלפים ככר כסף והיה סיבה למפלתו:

**אלו בני ראובן וגד**. שלרוב מקניהם בחרו בארץ סיחון ועוג ולכן גלו תחלה כמו שאמרו ז"ל (במדבר רבה כב, ו):

**זה איוב כו'**. ופירוש הכתוב יש עושר שמור לבעליו שאע"פ שהלך ממנו עוד נשמר לו וחוזר לבסוף כמו שהיה באיוב. ואמר לרעתו כמו שאמרו בפרק קמא דבבא בתרא (טו, ב) שנתן לו ה' שכרו בעולם הזה וטרדו מן עולם הבא [יפה תואר]:

**כל סמא דמילתא כו'**. פירוש כל סם ועיקר הדבר הממון הוא עונשו, שכשבא עליו צרה ועלילה הוא נותן כל מה שיש בידו מן הממון. הרי שהוא עונש עושר ושמור לעת רעתו [מתנות כהונה]:

**קטאדיקי**. פירוש עונש [ערוך]:

## פרק יג

**בענין רע שחשב כו'**. בשביל ענין ומחשבה רעה שחשב על העני נאבד עשרו וכדמפרש. ובויקרא רבה פרשה ל"ד (סימן ז) גרס בענין רע שהשיב לאותו עני:

**לא טב לך לעי ונגיס כו'**. פירוש לא טוב לך שתיגע במלאכה ותאכל בשכרה. ראה שוקיים שיש לך, ראה כרעים, ראה שבעל בשר אתה:

**לא ישבוק לבריה**. ובויקרא רבה מסיים ונסב מומא לנפשיה:

## פרק יד

**גניבא**. שם חכם. ואמר העולם הזה משל לשועל כו':

**מסוייג**. מתוקן בגדר וסייג:

**צם כו'**. צם שלשה ימים עד שנעשה כחוש וקצר ונכנס באותו נקב, ואכל ושמן. ובקש לחזור לצאת ולא יכול לעבור דרך הנקב. וחזר וצם עוד שלשה ימים עד שנעשה כחוש וחזר כמו שנכנס. וכשיצא היה הופך פניו והסתכל בו ואמר כרם כרם מה טוב אתה ומה טובים פירות שבתוכך וכל מה שיש בך הוא נאה ומשובח. אבל מה הנאה יש ממך כמו שנכנס אדם בתוכך כן יצא ממך. וכן הוא העולם הזה דכתיב כאשר יצא מבטן אמו וגו':

**בא לעולם בבכיה**. וכדאיתא בתנחומא פקודי (סימן ג) ולמה התינוק בוכה בצאתו על מה שאבד מקום הנחה והרוחה ועל העולם שיצא ממנו:

**ונפטר מן העולם בבכיה**. כדאיתא התם כשהגיע זמנו למות בא אותו מלאך כו' מיד התחיל בוכה ומשמיע קולו מסוף העולם ועד סופו כו':

**ונפטר מן העולם בחבה**. יש לפרש שמתוך צער היסורין משמח הוא ביציאת הנפש [מתנות כהונה]. עוד יש לפרש כדאיתא ברבה (בראשית סב, א) שהקדוש ברוך הוא מראה לצדיקים קודם מותן מתן שכרן שתתוקן להם והם שמחים וחפצים מיתתן כדי לזכות לאור באור החיים:

**ונפטר מן העולם בבלי דעת**. כדאיתא התם בתנחומא שלעת זקנתו הוא ישוב לימי עלומיו בדעת:

## פרק טו

**בחליטין**. פירוש לשון ניעור וריק לגמרי. ויש שפירשו במאכלים דקים והוא שבוש [מעריך]. והיפה תואר כתב בחליפין פירוש בחטיפה וגזל. ורצה לומר שהממון כמו שבא לאדם בחטיפה וגזלה, כן ילך מידו. או פירושו לשון חליטה ורותחין, ורצה לומר כמו שבא אדם לעולם בצער וחבלי יולדה כן ילך מהעולם בצער ומכאוב ולא תועילנו כל קנינו:

**כשם שפתח כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה מ"ב סימן ב':

**הרשת וזרעת כו'**. עיין לעיל פרשה א' סימן ד' וברבה סדר אמור (ויקרא רבה כח):

## פרק טז

**שהקציפו להקדוש ברוך הוא ואמרו למה ה' כו'**. רצה לומר ששפכו תרעומות על הקדוש ברוך הוא ואמרו למה ה' אלהי ישראל כו':

**למה נגפנו ה'**. [שמואל א' ד]. רצה לומר שהם גרמו להם כל הרעה והם התרעמו על הקדוש ברוך הוא ואמרו למה נגפנו ה':

**גלו עשרת השבטים כו'**. עיין בפתיחתא דאיכה רבתי סימן ו' שאיתא שם בנוסחא אחריתא:

## פרק יז

**כל אכילה ושתיה כו'**. עיין לעיל פרשה ב' סימן כ"ו ופרשה ג' סי' ט"ז ולקמן (ח) פסוק (טו) ושבחתי אני:

## פרק יח

**אלא במי**. שירצה בו הקדוש ברוך הוא מצד זכותו:

## פרק יט

**דורו של עלי**. שעל משפחות עלי נגזר שימתו מרבית אנשים בשנים מועטים:

**בדרך אחרת**. שבדרך שהיה עולה בשנה זו לא היה עולה בשנה אחרת עד שהיו כולם עולים:

**הכתוב מקלסו ועלה כו'**. ודרשו ועלה לשון עליה כדאיתא בילקוט. וגם דרשו שבכל שנה היה עולה בדרך אחרת משום דתיבות מעירו מיותרת, אלא על כרחך הכי קאמר מעירו מימים ימימה, שמימים ימימה היתה מין עלייה מעירו משונה זו מזו [כלי יקר על נ"ך]. ועיין בשבת דף נ"ה:

# פרשה ו

## פרק א

**מים ביין כו'**. כל אילין דומין זה לזה ונתערבו יפה ואינו ניכר [עיין כל זה לקמן (ט) פסוק (יג) גם זה ראיתי חכמה]:

**ארוך מצד זה**. וכדי שיכבד בצד ההוא:

**ועל כלן**. על כל מיני עוולות הללו:

**שמא יאמרו כו'**. ומתוך כך יבאו לרמות יותר [רש"י]:

**סוף סוף**. כלומר לסוף אמרו מטעם דכתיב כי ישרים דרכי ה', פירוש דברי התורה, וצדיקים ילכו בם, פירוש יזהרו הם שלא לרמות את הבריות, ופושעים יכשלו בם, ילמדו לרמות [רש"י]. ועיין בבבא בתרא פרק המוכר את הספינה (פט, ב) ובמסכת כלים פרק י"ז (מט"ז) בפירוש הרמב"ם ובפירוש הר"ש ז"ל:

## פרק ב

**יתיב דריש הדין פסוקא כו'**. משום דקשה לו היינו עושר היינו נכסים, דריש ליה בתורה:

**עושר זה בעל מקרא**. שהוא שמח בחלקו שאין בו טורח עיון ולא טורח סדור על פה, דדברים שבכתב אין לאמרן על פה. ועיין בירושלמי פ"ג (ה"ה) דהוריות ועיין לקמן:

**ונכסים זה בעל משנה**. וקרי להו נכסים דהיינו קרקעות שהן יסוד קיים אשר עליו יסובו בעלי הוראה כמו שהקרקע קרן קיים:

**וכבוד זה בעל התוספתא**. שמפרש את המשנה ועל ידי זה מכבדין אותו:

**אלו משניות גדולות**. דאית בהו כל הדינין שיבקש לשנות בהן בעל המשנה [יפה מראה]:

**זה בעל התלמוד**. שיודע להבין טעמי המשנה ותירוץ סתירותיהן וידיעת המשניות אם היא ככולי עלמא או יש חולק עליהן ועל ידי כן יתן לב לאסוקי הלכתא:

**איש עשיר זה בעל התלמוד**. כדפירשתי שיודע טעמי המשניות ותירוציהן כו' והוה עשיר שנהנה מיגיעו לפסוק הלכה. והא דקרו לעיל עושר לבעל המקרא, היינו לפי דמיונו שהוא שמח בחלקו, אבל בעל התלמוד הוא עושר אמתי שיכול להורות ומתהני לענין מעשה:

**דל מבין כו'**. קרי ליה דל נגד בעל התלמוד, שאינו יכול להורות מאגדה. וקרי ליה מבין שאינו צריך עיון מרובה להבין באגדה [יפה מראה]:

## פרק ג

**זה קין שהוליד כו'**. זה איתא בשמות רבה פרשה ל"א (סימן יז) ובתנחומא סדר משפטים (סימן יג):

**ורב שיהיו ימי שניו שחיה אלף חמש מאות חמישים ושש שנים. ונפשו לא תשבע מן הטובה שלא שבע נפשו מממונו**. כך צריך לומר ועיין בשמות רבה הנזכר לעיל:

**ולא שבע מטובו של עולם**. שנאמר (בראשית ד, יב) נע ונד תהיה בארץ:

**שהיה תלוי ברפיון**. שגזר הקדוש ברוך הוא לבל יכוהו כל מוצאו אלא הניחו אותו תלוי ועומד עד בא המבול [יפה תואר]. ועיין במתנות כהונה בבראשית רבה פרשה כ"ב (סימן יב):

**קיומא**. פירוש דבר המקיים ומעמיד העולם דהיינו כל החי אשר על פני האדמה [מתנות כהונה]:

**אוקומיני**. בוניו ומעמידיו ואלה הם בני האדם [מתנות כהונה] . ועיין בבראשית רבה פרשה ל"ב (סימן ה):

**זה קין**. ונקרא יקום על שם (בראשית ד, ח) ויקם קין על הבל אחיו כדאיתא בבראשית רבה פרשה כ"ב:

**זה הבל**. שלא חיה חיי צער כמוהו וג"כ זכה לקבורה כדאיתא בבראשית רבה פרשה כ"ב (סימן ח) [יפה תואר]:

**זה הבל אחיו**. שנפל שדוד לפני קין:

**זה אחאב**. עיין באסתר רבה פ"א (סימן יב):

**בשם שהיו לו כו'**. והרי הם מאה והותר. ודייק מדכתיב בשומרון משמע מלבד אותן שהיו לו ביזרעאל דאם לא כן בשומרון למה לי, וילמוד סתום מן המפורש יזרעאל משומרון [מתנות כהונה]:

**פלטריאות**. בתים חשובים:

**והכיתי בית החורף**. ומשמע ליה דבאחאב מיירי דכתיב ואבדו בתי השן ובאחאב אשכחן בנין בית שן, ומדכתיב וספו בתים רבים משמע דלכל אחד מבניו היה כן [יפה ענף]:

**לקייטא**. לקיץ:

**לסיתוא**. לחורף:

**שנאמר ואבדו בתי השן**. רצה לומר בית החורף ובית הקיץ הרי תרתי ובתי השן הרי ארבע:

**בתים רבים**. הרי שנים מלבד אותן ארבעה שחשב רבי יהודה הרי ששה:

**מממונו**. שחשק גם לכרם נבות היזרעאלי:

**זה נפלה של זונה**. כלומר שאפילו זונה קוברת את בנה. ואות אמת הגיה טוב ממנו הנפל זה נבות היזרעאלי, רצה לומר שנפל הרוג ובא לקבורה:

## פרק ד

**ובלא מרחץ. אזלא בלא תורה.** כך צריך לומר וכן הוא בכל הדפוסים. ונדרש על הנפל, והכי קאמר המדרש כי בהבל בא הנפל היינו בלא נר ובלא מרחץ. ובחשך ילך אזלא בלא תורה ובלא מעשים טובים. כי התורה והמצות נקרא אור כמו שנאמר (משלי ו, כג) כי נר מצוה ותורה אור:

## פרק ה

**גם שמש לא ראה.** הנפל הזה:

**ללמן.** מקום עמידת הספינות אצל הכרכים ומשם פורשים [אסיפת אמרים]:

**למה לא עללת כו'.** למה לא נכנסת במדינה:

**מה חמית.** מה ראית:

**אנא דלא עללית נוח לי כו'.** אני שלא נכנסתי נוח לי יותר ממך שלא ירדתי ולא ראיתי ואין לי על מה להצטער:

## פרק ו

**כל מה שיעמול האדם כו'.** עיין בויקרא רבה פ"ד סימן ב' שם נתבאר:

**כפטורין.** פירוש כחבל שיש בו קשר היוצא מחור התורן שהוא עגול כושט:

**כציפרין.** שמזרב זריב ומקלקל הוושט [מתנות כהונה שם]. ועיין סוף מועד קטן בפרש"י:

**כסילון רטוב והפוך מן הוושט.** בויקרא רבה גרס כסילון רטוב והפוך היוצא מן הוושט. ופירושו כקוץ רטוב, ומתוך שהוא רטוב אינו נשבר ועומד בחזקו לבלע ולהשחית [מתנות כהונה]:

**לפיו ולא לפי בנו.** פירוש זכותו לא נתמעט לו ליתנו לבנו אע"פ שזכות אבות יעמוד לבנים [מתנות כהונה]. כמו שאמרו ז"ל (סנהדרין קד, א) ברא מזכה אבא ואין אבא מזכה ברא. ועיין ביפה תואר בבראשית רבה פרשה כ"ט (סימן ה):

**לעצמה היא עמלה.** עיין מה שכתבתי בויקרא רבה שם:

**לעירוני.** בן עיר קטן:

**כך הנפש אילו הבאת כו'.** בויקרא רבה פ"ד גרס כך כל מה שיפעל אדם עם נפשו אינו יוצא ידי חובתו. וכתב היפה תואר דמפרש רבי לוי קרא בהנאות זמניות שהנפש נהנית מהם וחייב האדם שלא לחסר חקו מהם בענין המאכל והמשתה. וכמו שאמרו בתענית (יא, א) שנקרא חוטא משום אשר חטא על הנפש, וכמו שאמרו בויקרא רבה פרשה ל"ד (סימן ג) גומל נפשו על הרחיצה שהיא לכבוד הנפש:

**שלשה אין מחזיקין טובה.** אורחא דמילתא נקט שמי שאינו שבע אינו מחזיק טובה [יפה תואר]:

**נותנין בשפע**. פירוש הרבה בלא שיעור:
**הים**. שיורדי הים מרויחים הרבה בפרקמטיא וכשנשברה האניה מפסידים הרבה:
**והארץ**. שמצמחת כל הפירות ובולעת כל הגשמים:
**וגם המלכות**. שנוטלת הרבה במסים, ונותנת הרבה שהקרוב אל המלכות מרויח הרבה:
**ששה פעמים כתיב בה נפש**. בסדר ויקרא (ה) בענין חטא ומעילה, נפש אשר תגע, ונפש כי תשבע שכתוב שם לא מני, משום דלא כתיב גבי חטא בהדיא [יפה תואר]:
**בשבילך**. שתכלית המין האנושי שלמות הנפש [יפה תואר]:

## פרק ח

**אלא מה יעשה**. זהו פירושו של מה לעני יודע, איך העני בדעת ילך נגד חיי עולם הבא והוא אינו יודע. אלא ילך אל חכם ויקנה חיי עד:
**מה לעני בנכסיו כו'**. מיירי במי שאינו עני גמור בממון אלא שהוא עני בנכסים:
**אצל העשיר**. מאחר שהוא עשיר אין לו שיתוף אחוה עמו. וגם העשיר לא ירצה לעשות עמו איזה עסק שמא יפסיד ולא יהיה לו במה לפרוע כיון שאין לו נכסים, אלא מה יעשה ילך ויעסוק בעצמו באיזה סחורה:
**דבר אחר מה לעני יודע כו'**. זה מיירי בעני גמור, א"כ מה יעשה, יעסוק במשא ומתן בתמיה, כיון שאין לו כלל, גם יושב בטל אי אפשר, שימות ברעב, אלא ילמד אומנות ולא יצטרך לבריות:

## פרק ט

**מבאר משנתו מראה עינים**. פירוש רואה ומסתכל ומעיין עליו לעמוד על אמתתו:

## פרק י

**זה אדם הראשון**. מפרש מה שהיה כבר נקרא שמו, חשיבות וגדולה שהיתה לו לאדם הראשון כדכתיב ויקח ה' אלהים את האדם וגו' כבר נקרא שמו, כלומר כבר היה ועבר, ונודע שהוא אדם ולא אל:
**משל למלך ואפרכוס כו'**. עיין בבראשית רבה פ"ה סימן ט' שם נתבאר:
**בקרונין**. עגלה חשובה:
**דומינין**. שבח וברכה כגון יחי אדונינו המלך. ורש"י פירש שירה:
**ולא היו יודעים**. אי זהו עיין מה שכתבתי בבראשית רבה שם. ועיין ביפה תואר:
**הפיל עליו שינה**. בבראשית רבה גריס תרדמה, ונכון יותר שהשינה היא טבעית:

**זה משה**. פירוש הכתוב מה שהיה כבר נקרא שמו, חשיבות וגדולה שהיתה לו למשה כדכתיב ויקרא אל משה שלא זכה לזה המדרגה שום נביא, כבר נקרא שמו, כבר היה ויצא לו שם בגדולה, ועתה בעגל אמר לו הקדוש ברוך הוא לך רד כי שחת עמך:
**כד אינון טבין כו**'. כשהם טובים הם שלך אתה קורא אותם עמי, וכשהם רעים הם שלי בתמיה, שאתה אומר כי שחת עמך, בין טובים בין רעים הם שלך:
**זה ירמיה**. חשיבות וגדולה שהיתה לו לירמיה שזכה לנבואה, כבר נקרא שמו כדכתיב בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו'. ועתה חלף כדכתיב (ירמיה טו, י) כֻּלֹּה מְקַלְלֹנִי. וכן כתיב (שם כ, ב) וַיַּכֶּה פַּשְׁחוּר אֶת יִרְמְיָהוּ הַנָּבִיא וגו'. והמדרש קיצר וסמך על המובן:

## פרק יא

**קופות**. [אפי"ן] בלעז:
**וחולדות הסנאין**. מין חיה [מרטיל"א] בלעז:
**ואדני שדה**. חיה דומה לאדם. וכל אלו אינם מאכל אדם והן אוכלין ומזיקין:
**מה אית להו כו**'. מה הנאה יש מהם, או מכה אחת או נשיכה ועקיצה וכהאי גונא:
**פילקא**. ענין בית האסורים:
**פדעה**. פצע וחבורה:
**תוקלה**. מכשול:
**מרמוצי**. ענין שריפה:
**מרמוצי**. ענין פצע וחבורה:
**מעשה בחסיד כו**'. עיין בבבא קמא פרק הפרה (נ, ב):
**בתוך שאינו שלו**. שמא עתיד אתה למוכרה. ונותן לתוך שלך, רשות הרבים כל ימי חייו הוא שלו:
**והיה שוחק עליו**. שלא היה מכיר טעמו של דבר [רש"י]:
**מה יותר לאדם**. רצה לומר הדא הוא דכתיב מה יותר לאדם. והוא סוף פסוק של כי יש דברים הרבה:

## פרק יב

**מה טוב לאדם בחיים**. וגו' **מספר ימי חיי הבלו ויעשה**. כך צריך לומר:
**אם תאמר לצלו של כותל כו**'. עיין לעיל פרשה א' סימן ג':

# פרשה ז

## פרק א

**שמן טוב יורד**. דכתיב (תהלים קלג, ב) כשמן הטוב על הראש יורד על הזקן. ושם טוב עולה שנאמר (בראשית יב, ב) ואגדלה שמך. כן הוא באגדת שמואל פרשה כ"ג. ועיין ברבה ובתנחומא ריש ויקהל:

**ושם טוב לעולם**. שנאמר (תהילים עב, יז) יהי שמו לעולם [רש"י]:

**ושם טוב אינו כלה**. דכתיב [ישעיה נו, ה] שם עולם אתן לו אשר לא יכרת [אגדת שמואל]:

**מקיטון**. חדר קטן פנימי ששם מושב המלך ומשתמש בשמן הטוב והריח יוצא חוץ לטרקלין [מתנות כהונה]:

**מסוף העולם ועד סופו**. דכתיב (דברי הימים א' יד, יז) ויצא שם דוד בכל הארצות:

**למקום חיים**. מן ההיכל ולפנים ששם הארון וכפורת ולוחות וכרובים שכולם קדושים וחיים:

**שמח משה**. עיין בשמות רבה פרשה ל"ז (סימן א). ובאגדת שמואל פרשה הנזכר לעיל:

**ונתחייב מיתה על עבודתן אילולא כו'**. [אגדת שמואל]:

**אילולא ששמותן של שבטים כו'**. זהו שם טוב [מתנות כהונה]:

**חקוקים על לבו**. סבירא ליה כדעה א' בשמות רבה פרשה מא (סימן ז) אַוַיְרָא אהרן ויבן מזבח לפניו, מן הזבוח שלפניו, הרי שחטא גם בלב שהיה לו ליהרג ולא לעשות העגל, ולכן צריך הגנה על הלב. אבל רבי נחמיה סבירא ליה כדעה שניה שם שכוונתו היה לעכב עד שיבא משה, עיין שם, א"כ הכוונה היה טוב רק המעשה לא טוב היה, לכן אמר ונתחייב אילולא שמותן של שבטים חקוקים על שתי כתפיו שהם כלי המעשה:

**לא היו משמשים**. במשפט האורים ותומים. ובאגדת שמואל גרס לא היו מכפרין:

**שלשה כתרים הם**. עיין באבות פרק ד' (מי"ג) ובתנחומא ויקהל ומה שכתבתי שם:

**מהלך חמש מאות שנה**. היינו משמים על הארץ שהוא מהלך חמש מאות שנה:

**אומה ואלהיה**. דרש לו לעצמו כביכול פדה עמם, שהשכינה היתה עמהם בגלות כדאיתא בשמות רבה פרשה ט"ו (סימן יב) ובאיכה רבה (פתיחא לד) ובמכילתא סדר בא [מתנות כהונה]. לפירושו קשה מאי קדש חול שייך הכא. ובמחילת כבודו נעלם ממנו מה דאיתא בירושלמי פרק לולב וערבה (סוכה פ"ד ה"ג) תני בשם רבי אליעזר עבודה זרה עברה עם ישראל בים מה טעמא מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. [ופירש היפה מראה היינו פסל מיכה שעליו נאמר ועבר בים צרה כדאיתא בפרק חלק (סנהדרין קג, ב), וכן איתא בילקוט שמואל ב' ז' ובמכילתא הנזכר לעיל בהדיא]. אמר

לו רבי עקיבא חס ושלום אם אתה אומר כן נמצאת עושה את הקדש חול. [ופירש היפה מראה ואלהיו שהוא שם קדש ואינו נמחק ואתה עושה אותו חול ושרית למחקיה]. מה תלמוד לומר אשר פדית לך ממצרים, כביכול כאילו עצמך פדית. [ופירש היפה מראה שהיית בגלות עמהם]. וזהו גם כן כוונת רבי יוסי הגלילי אומה ואלהיה, היינו ישראל עם פסל מיכה, וקאי על סוף פסוק של אשר הלכו אלהים וגו' מפני עמך אשר פדית לך ממצרים גוים ואלהיו. וזהו שאמר לו רבי עקיבא עשית קדש חול. אלא כך פירוש הכתוב שאמרו ישראל לפני כו' וכדאיתא בירושלמי הנזכר לעיל:

**כביכול עצמך פדית**. כלומר אע"פ שפדאנו לא נתעסק אלא בעבורו. ועיין בשמות רבה פרשה מ"ב (סימן ג) וביפה תואר שם:

**שנאמר וכו' גוים**. זה ישראל ואלהיו זה הקדוש ברוך הוא:

**הלכו זה משה ואהרן**. שנאמר (שמות ז, א) נתתיך אלהים לפרעה, וכתרגום יונתן דאזלו שלוחון מן קדם ה' [רש"י בשמואל ב' ז']:

**מרים ויוכבד הן הן היו כו'**. עיין מסוטה פרק קמא (יא, ב) ובשמות רבה פ"א (סימן יג):

**משפרת את הילדים**. פירוש הרא"ם מטיבה ומנקה את הילדים מן הדם, דתרגום מטיב שפיר:

**שפרה ורבה**. שילדה את משה אחר הגזירה שהיה שקול כששים רבוא, גם נאמר (דברי הימים א' כג, יז) ובני רחביה רבו למעלה ודרשו חז"ל (ברכות ז, א) למעלה מששים רבוא:

**על ידיה**. ובסוטה גרס בימיה במקום על ידיה:

**פועה באשה**. מדברת ולחשה באזנה דבר מה והולד יוצא שלא בצער [תוספות]:

**שהיתה פועה**. שהיתה צועקת כמו (ישעיה מב, יד) כיולדה אפעה:

**שהופיעה**. שגילתה את מעשה אחיה, שהיתה מתנבאת עליו טרם הולדו כמו שדרשו חז"ל:

**בספר תולדות ברייתו**. בתנחומא ריש ויקהל גורס שם שהאדם קונה לעצמו. וגירסת אגדת שמואל נוטה לגירסת הספר:

**נולד אדם מונין לו למיתה**. שבודאי הילודים למות, והוא בספק שירשיע ובמותו יהיה נאבד. מת בשם טוב מונין לו לחיי העולם הבא. לכן היה ראוי שישמחו במותו ולא בלידתו הפך המנהג ששמחים בלידה ובוכים במיתה [יפה תואר] ועיין בשמות רבה פרשה מ"ח (סימן א):

**הלמן**. מקום עמידת הספינות אצל הכרכים ומשם פורשים:

**עלעולין**. רוח סערה (תהלים קמח, ח) תרגום עלעולין:

**נסתלק הבאר והרגישו הכל**. כדכתיב [במדבר כ, א] ותמת שם מרים ותקבר שם ולא היה מים לעדה:

**וכשמת נסתלקו ענני כבוד והרגישו הכל**. כדכתיב [שם כ, כח-כט] וימת אהרן וגו' ויראו כל העדה כי גוע אהרן, וכמו שאמרו בראש השנה דף ג' ע"א עיין שם:

**ששבת**. שנתבטל, כמה דאת אמר (יהושע ה, יב) וישבות המן ממחרת הפסח:

**ולא מצינו מקום ששמו הר געש**. עיין בריש רות רבה (פתיחתא ב) שם נתבאר, ועיין פרק האורג (שבת קה, ב) בריי"ף ובחידושי אגדות שם:

**על ידי שנתנעשו**. פירוש שהיו רועשים וחרדים במלאכתם ונתרשלו מעשות גמילות חסד ליהושע כו'. ולא ממלת געש דרש כן אלא ממלת צפון ובמסכת שבת ובאגדת שמואל לא גרסינן כלל שנתגעשו:

**בפחמו**. וטוב להגיה בפיצמו [מתנות כהונה] והוא לשון בנין כדאמרינן (שבת פב, א) בין פצים לחבירו:

**עם אבותיו וגו'**. רצה לומר וסיפיה דקרא וכי מת יואב:

**שכיבה הוא מיתה**. ולמה כתב אצל דוד שכיבה ואצל יואב מיתה. ועיין בפרק המוכר את הספינה (עיין בבא בתרא קטז, א) ובאגדת שמואל:

**הודיע שלמה מיתתו**. כשהכניס הארון לבית המקדש שנאמר (דברי הימים ב ו, מב) זכרה לחסדי דוד וגו' כדלעיל פרשה ד' סימן ו':

**שנאמר וימת שמואל ויספדו לו כל ישראל**. הנה בשמואל א' כ"ה כתיב וימת שמואל ויקבצו כל ישראל ויספדו לו ויקברוהו בביתו ברמה, ושם כ"ח, ג' כתיב ושמואל מת ויספדו לו כל ישראל ויקברוהו ברמה ובעירו, והמדרש הרכיב שני הפסוקים. ובאגדת שמואל פרשה כ"ג לא הביא רק קרא קמא. ואפשר שכוונת המדרש כאן להביא ראיה מדכתיב שני פעמים שספדו לו, על כרחך להורות על גודל ההספד. וקרא בתרא אתא למימר שמלבד ההספד שעשו לו בכנופיא כדכתיב בקרא קמא ויקבצו כל ישראל ויספדו לו, ספדוהו ג"כ אחר כך כל אחד בעירו, וזה שכתוב ברמה ובעירו, לומר שספדו לו כל אחד מישראל בעירו נוסף על ההספד שברמה:

**מתלא אמר כו'**. משל אומרים מי שנשכו נחש כל פעם שרואה חבל אחר כך מתירא ממנו מפני שדומה לנחש, כך מפני שנענשו על עצלות הספד יהושע נתאמצו למאד בהספד שמואל:

**משלו נתנו לו כו'**. כלומר מפני שהלך ושפט כל ישראל ועשה שלום ביניהם מדי שנה בשנה, וכמו שאמרו חז"ל (שבת נו, א) ששמואל הקל טורח ישראל לבא אצלו לדין אלא הוא בא אצלם, לפיכך ויספדו לו כל ישראל:

**מיתה ודאי**. כלומר שכאן הוא הודעת מיתתו ולהכי קאמר ושמואל מת כלומר דע ששמואל מת. אבל וימת שמואל לא בא להודיע מיתתו כי מודעת היא, אלא בא להורות על רשעת נבל להכי כתיב וימת שמואל [ולא ושמואל מת] דרצה לומר כשמת שמואל אירע מעשה שאיש במעון כו' [כלי יקר]:

**אלא לענין נבל**. שלא נתפעל ממיתת הצדיק שמואל:

**מרזיחין**. רצה לומר שמחות, אלא שחז"ל כינו אותו בלשון מרזיחין שהוא לשון אבל, כמו אל תבא בית מרזח שאמרו חז"ל (כתובות סט, ב) מר וזח על האבל [כלי יקר]:

**כופר בעיקר**. כדאמר (תהלים יד, א) אמר נבל בלבו אין אלהים. וכן קראו בליעל ונאמר (דברים יג, יד) יצאו אנשים בני בליעל וגו':

**אומר כן**. דוד היה אומר כן: . **כי גמל עלי**. כלומר בעבור שיש בי עול גמילות חסד לפיכך יגל לבי ואקוה לישועתך אף שאצא מממבואי ואלך למקום שמת שמואל להספידו:

## פרק ב

**שיש לה פרעון**. כדמפרש סימן ב':

**בחיים ובמתים**. גמילות חסדים בבית אבל הוא כבוד אל החיים ואל המתים:

**פיוסין**. דמיישב ומפיים דעת האבל:

**מלמד שקלעה כו'**. עיין במסכת שבת פרק המצניע (צה, א). ובבראשית רבה פרשה י"ח (סימן א):

**מלמד שביקרו**. דכתיב לעיל מינה (בראשית יז, כו) בעצם היום הזה נמול אברהם וכתיב בתריה וירא אליו ה' היינו לבקרו על חולי המילה כדדרשינן סמוכים בכל מקום [הרא"מ]:

**מדת פרעון כו'**. שקרא למעלה ללכת אל בית האבל מדת פרעון [מתנות כהונה]:

**מצרימה וגו'**. ואנכי אעלך גם עלה:

**שמא תאמר מתוך חרוב כו'**. בבראשית רבה פרשה י"ח סימן ב' שם נתבאר:

**שקשטה בעשרים וארבעה מיני תכשיטין**. שמקשטין בהם הכלות. ועיין בשמות רבה פרשה מ"א (סימן ה):

**שמועת רבקה אמו**. עיין בראשית רבה פרשה פ"א סימן ה' שם נתבאר:

**וביעקב אומר ויברך כו'**. ומה ברכה ברכו, **ברכת אבלים ברכו**. ועיין בבראשית רבה וביפה תואר שם:

**עוג מלך הבשן**. כדאיתא בבראשית רבה פרשה נ"ג (סימן י) אמר רבי יהודה ברבי סימון משתה גדול משתה גדולים עוג וכל גדולים עמו היו שם:
**בדיוטא התחתונה**. בחדר התחתון. ועיין בבראשית רבה פ"נ (סימן ג) ס"ח (סימן ח) פ"ו (סימן ב). ובשוחר טוב מזמור ט'. ובירושלמי פ"א דיבמות (ה"ו):
**תחת רשעים ספקם**. פירוש במקום התחתון שבגיהנם רשעים ישבר. וברבה גרם שנאמר ישובו רשעים לשאולה:
**ממקומו**. משמע ממקומו המיוחד להם וזהו הגיהנם:
**אלו בלשון קדש**. פירוש כל אלו בלשון הקדש וברוח הקודש נאמרו. ועיין במתנות כהונה אם ייטיב לך פירושו. ועיין בסוטה פרק אלו נאמרים (לח, א) ובבמדבר רבה פרשת ברכת כהנים (יא, ד):
**והחי יתן אל לבו מה תלמוד לומר**. הא פשיטא דכל איש חי יתן אל לבו דאבל סוף כל אדם. ומשני עביד חסדא כו', שיזכור בחייו מה שיעשו לו אחרי מותו. והכי אמרינן כתובות דף ע"ב, א' והחי יתן אל לבו דברים של מיתה דיספד יספדוניה כו'. ופרש"י יתן אל לבו שאף הוא יספדוהו ואל ירע לו אם נהג כן. ובפרק אלו מגלחין (מועד קטן כח, ב) פרש"י שלא יאמר אדם מה לי להספיד על מי שאינו קרוב, אלא יחשוב בלבו שאם יספוד יספדוהו. ועיין בירושלמי כתובות פרק המדיר (ה"ה):
**עביד חסדא כו'**. עשה חסד כדי שיגמלו חסד עמך גם כן:
**לווי**. עשו לוויה למת כדי שילווך. ועשה הספד כדי שיספדוך:
**אלו הצדיקים**. שנקראים חיים כמו שאמרו חז"ל (ברכות יח) בפסוק ובניהו בן יהוידע בן איש חי:
**ולמה כותשין כו'**. כשהאדם מתחרט על עונותיו כשבאת לו צרה פתאום הוא כותש ומכה על הלב. לומר שהכל בא לו משם, והיא הסבה הראשונה לכל עון ולכל חטאת, וזהו והחי יתן אל לבו:
**דאמר רבי יונה אין שואלין כו'**. נלמוד מדסתם התנא אין שואלין, והא ברחוק מקום מותר, אלא על כרחך דמצוה לקרב אל המטה לפי שנוטל שכר על כל פסיעה, ולכך סתם ופסק דאין שואלין דמסתמא יש לו להיות קרוב [משנת דרבי אליעזר]. ולי אפשר שצריך להיות דבר אחר רבי יונה כו'. ורצה לומר דבר אחר והחי יתן אל לבו רבי יונה אמר אין כו', והכוונה על מה שמסיים הא מה דאתמר והחי יתן אל לבו. וכן בירושלמי פרק מי שמתו (ברכות פ"ג סוף ה"א) ליתא קודם דברי רבי יונה הא דאיתא הכא שהוא משלם שכר כו':

**אין שואלין הלכות כו'**. מפני כבודו של מת דהוה ליה לועג לרש:
**קומיה ערסיה**. פירוש לפני מטתו דרבי שמעון בן יהוצדק זה הדין אם הקדיש עולתו לבדק הבית, פירוש שהפריש עולה ואחר כך אמר זו לבדק הבית:
**ומגיב ליה**. והוא היה משיבו משהכהנים כו', אלמא מדרבי יוחנן שאיל ורבי ינאי השיבו ולא מיחה בידו מסתמא תרוייהו סבירא להו שמותר:
**משהכהנים מעכבין כו'**. עיין בירושלמי פרק מי שמתו ששם הגירסא יותר ארוכה:
**נאמר**. תירוצא הוא, אומר לך כשהיה רחוק ארבע אמות מהמטה היה משיב לו, וזה מותר:
**הכתפים**. נושאי המטה:
**שרע בדיבורא**. נפסק בתוך דיבורו ונשתומם כשעה חדא מלשון (ויקרא כא, יח) או שרוע [פני משה]:
**אזלין מוזקפוניה כו'**. הלכו לזקפו ולהחזיקו ומצאוהו מעונה ונחלש בתוך דיבורו. אמרו לו מה זאת. אמר להם מפני שעסוקין היינו בעניני הספד ונזכרתי בעלמא שבאנו משם ונתתי הדברים של מיתה אל לביו וגרע כחי והייתי נחלש על שם דכתיב והחי יתן אל לבו. ועיין במעריך פירוש אחר:

## פרק ג

**משחוק ששחקה עליו מדת הדין**. על דרך ה' (תהילים לז, יג) ישחק לו, שמדת הדין שוחקת על הנענש [יפה מראה] ועיין בירושלמי פ"ב דסנהדרין:
**אלא ולא כו'**. כלומר והוא לא עשה כן אלא כדכתיב ולא עצבו אביו מימיו ולכן ואדניהו מתנשא לאמר אני אמלוך:
**שנאמר זרעם נכון**. זה לראיה שלא כעס עליהם מעולם. ועיין בבראשית רבה פרשה ל"ו:

## פרק ד

**שם חפץ טוב**. כן בבית האבל כל בני אדם אינם נמלטים ממנו לפיכך הולכים שם החכמים. עיין בבראשית רבה פרשה ט' (סימן ה):

## פרק ה

**שיר כסילים אלו המתורגמנין**. משמע שקרא להמתורגמן כסיל, והיא תמוה. אך דאיתא לקמן פרשה ט' (פסוק יז) דברי חכמים בנחת נשמעין אלו הדרשנים, מזעקת מושל בכסילים אלו המתורגמנין שעומדין על הצבור, עד כאן. הרי שקורא כסילים להמונים שצריכין להמתורגמן. וא"כ כוונת המדרש הכא ג"כ כך, מאיש שומע שיר מהמתורגמן

שאומר בשיר לפני העם. וכן להדבר אחר קורא כסילים לאלו שחטאו והגביהו לבן מברכות של בלעם:

## פרק ו

**נטילת רשות**. לדרוש ברבים:

**ברם כו'**. אבל אלו הקוצים כשהן דולקים קולן הולך למרחוק לומר אף אנו מן העצים ויש בנו צורך. כך מי שאינו חשוב בתורה משמיע קולו לאמר גם אני מן בני תורה [מתנות כהונה]:

## פרק ז

**עסק שתלמידי חכמים עסוקין בהן**. כך צריך לומר [מתנות כהונה]. מפרש עושק לשון עסק בחילוף השי"ן בסמ"ך [יפה תואר]. ועיין בשמות רבה פ"ו (סימן ב) ששם הגירסא מתיישב יותר:

**שמונים הלכות**. ובשמות רבה איתא ששים הלכות:

**בחרישת הקבר**. בשדה שנחרש בה קבר לענין טומאה וטהרה:

**שכחתים**. ומפרש ויאבד את לב מתנה מן התורה שנתנה מתנה בלבו של אדם כדכתיב (משלי ב, ו) כי ה' יתן חכמה. והכי קאמר ויאבד את הלב ממתנה, והוא חסר מ"ם [יפה תואר]:

**איזה תלמיד חכם**. לענין השבת אבידה בטביעת עין בפרק אלו אלו מציאות (בבא מציעא כג, ב) ולענין קדושין בפרק האיש מקדש (מט, ב). **ומבטל עסקיו כו'**. ונקטיה הכא לומר שעושק יהולל החכם:

**חמת כו'**. כלומר כלי שיש בו דבר מאכל:

**פת חטים או פת שעורים מיסב ואוכל בלפתן**. כך צריך לומר, מצאתי בשם גאון אחד. והכוונה דאיתא במסכת נגעים פרק י"ג משנה ט' הובא בסוכה דף ו, א' מי שנכנס לבית המנוגע. כו' היה לבוש בכליו כו' הוא טמא מיד והן טהורין עד שישהא כדי אכילת פרס [פירוש חצי ככר] פת חטים [ששהייתה מועטת משל שעורים] ולא פת שעורים. מיסב ואוכל [דהיינו דרך אכילה, שמי שהוא מיסב הוא עסוק באכילה ואינו טרוד בדברים אחרים] בלפתן [ששעורו מועט משאילו אוכלן בלא לפתן, שמתוך טעם של לפתן ממהר לאכול, עד כאן]. וזהו ששאלו לו הא דתנן עד שישהא כדי אכילת פרס כו' מיסב ואוכל בלפתן מאיזה פת יהיה אותו חצי ככר, פת חטים או פת שעורים, ולא ידע להשיב. ותיבת בלפתן קאי למטה, **בלפתן רבי אליעזר ורבי יוסי אומרים כו'**, ורצה לומר שרבי אליעזר ורבי יוסי מפרשים תיבת בלפתן, שֶׁלָּמָּה נקרא לפת על שם **ששני תבשילים לפותים זה**

**בזה** פירוש מחוברים, שלעולם הלפתן הוא טפילה ללפת בו את הפת, ונמצא שעל ידו נתחברו שני תבשילים ועל שם זה נקרא לפתן. אבל המתנות כהונה מפרש גירסא דידן **מי טב אוכלה** כלומר איזה מהם טוב לאכלה בלפתן, ולא ידע להשיבן. **בלפתן** כלומר ולא ידע למה נקרא לפת. וכן משמע גירסת הילקוט שגרס ושאלו לו פת חטים או פת שעורים אי זה טובה בלפתן ולא היה יודע מה לפתן, עד כאן:

**רבי הוה ממני כו'**. רבי היה ממנה שני ממונים על הנהגת הצבור, והן היותר גדולים שבחכמים. והמתנות כהונה כתב אחד לראש ישיבה ואחד לאב בית דין:

**אין הוו כדאי הוו מתקיימין**. כך צריך לומר, וכן הוא בירושלמי פרק ד' דתענית (ה"ב). ופירושו אם היו ראוים היו מתקיימים ואם לאו היו מתים. ואז היה ממנה שנים אחרים במקומן:

**מן דאתא רבי במידתך וכו'**. פירוש כשנפטר רבי צוה לבנו לא תעשה כן אלא מנה כל החכמים הראויה להמנות יחד. והיינו טעמא כי בנו אולי לא יכיר מי הם היותר גדולים כמו שהוא היה מכיר בהם:

**ומני לך רבי חנינא קדמאי**. ועוד צוה למנות את רבי חנינא בראש כולם. ובירושלמי איתא ומניא לרבי חמא בר חנינא בראש:

**והוא למה לא מנייה**. רצה לומר ובעיא ולמה לא מינוהו הוא בידו. והשיב רבי יוסי בר זביד מפני שהצפוריים היו צועקים עליו, שלא היה נאהב להם, כדרך תלמיד חכם דלא מרחמי ליה בני מתיה, והיו מגמגמין אחריו, ורבי היה דר בצפורי קרוב למותו:

**ומן צווחא עבדין כו'**. שאלו וכי בשביל הצעקה עושין כן שלא למנותו. הרי מעתה הם צועקים הרבה ואם אנו שומעין להם בזה גם באלו דברים שצועקים עליהם צריכים אנו לשמוע להם:

**רבי בון אמר על שהשיבו טעם קדם מן ברייתא**. [פירוש שמפני שרבי חנינא השיב על דברי רבי בפני רבים ונתבייש]:

**רבי הוי יתיב מתני** (יחזקאל ז, טז) **וּפָלְטוּ פְּלֵיטֵיהֶם וְהָיוּ אֶל הָהָרִים כְּיוֹנֵי הַגֵּאָיוֹת כֻּלָּם הוֹמִיוֹת**. [פירוש רבי היה יושב ושונה כלם הומיות]:

**אמר ליה הוֹמוֹת**. [והשיבו דלא קרינן אלא הומות על זה כעס רבי עליו]:

**ואמר ליה הן קריתה. אמר ליה קדם רב המנונא ספרי דבבל. אמר ליה כד תיזל לקמן אמור לו שמניתיך זקן**. [פירוש ואמר לו כשתרד שם אמור לו שימנה אותך זקן, כלומר שהוא שלמדך ימנך ולא אני:

**וידע**. [רבי חנינא מזה]:

**דלא מתמני ביומיה. כיון דדמך.** [רבי]:
**בעא בריה דימנייה.** [לרבי חנינא]:
**ולא קיבל.** [רבי חנינא עליה]:
**אמר לית אנא מקבל, אלא קדם.** [יהיה מתמנה] **רבי אפס דרומא** [**מפני שהוא גדול ממנו**]. כן צריך לומר. וכן הוא בירושלמי:
**הוה תמן חד סב כו'**. היה שם זקן אחד ואמר אם יהיה רבי חנינא הראשון אני אהיה השני לו לאחר מותו, ואם רבי אפס הראשון אני אהיה השני. כלומר בין כך ובין כך לא אהיה שלישי. וקבל עליו רבי חנינא להתמנות שלישי, וזכה להאריך שנים רבות. ואמר רבי חנינא אין אני יודע בעבור מה זכיתי להאריך שנים הרבה, אם בעבור הדבר הזה, או בעבור שפעם אחת הייתי עולה מטבריא לציפורי והייתי מעקם הדרך כדי לשאול בשלום רבי שמעון בן חלפתא:
**באידין מתניין**. פירוש באיזה זכות משניהם אין אני יודע [מתנות כהונה]. או פירושו והייתי שואלו באיזה משניות שלא הייתי יודע [אסיפת אמרים]. ובירושלמי איתא בשלמיה דרבי שמעון בן חלפתא בעין תינח [שם מקומו של רבי שמעון בן חלפתא] לית אנא ידע, עד כאן לשונו:
**עושק שעשק דתן כו'**. ופירוש עושק ריב וקנתורין, כמו (בראשית כו, כ) שם הבאר עשק כי התעשקו עמו [יפה תואר]. ועיין בשמות רבה פ"ו סימן ב' שם נתבאר:
**אף הוא הקפיד מכעסו כו'**. עיין שמות רבה שם:
**שאת חכם**. וברבה גרס שאת עניו, והיא היא, שכל עניו אינו כועס והוא סבלן ואיש חכם, כי הכעס בחיק כסילים ינוח:
**חייך יש לך לידע כו'**. עיין ביפה תואר בשמות רבה ומה שכתבתי שם:

## פרק ח

**גייז**. עבר. ועיין ברות רבה (ו, ד) פסוק ליני הלילה. ובפרק אין דורשין בבלי (חגיגה) ט"ו, א' ובירושלמי (פ"ב ה"א):
**נפק לגביה**. פסק ליה מן דרשה ונפק לגביה ללכת אחריו ללמוד תורה מפיו:
**מראשיתו. אמר ליה ומה אמרת ביה אמר ליה ברך שהכפיל**. כך צריך לומר. וכן הוא ברות רבה:
**שהכפיל לו את ממונו**. עיין ברות רבה, שם נתבאר:
**מה את אמרת שוב**. אלישע אמר לרבי מאיר ומה אמרת שוב בבית המדרש:
**יש לך אדם שהוא קונה כו'**. עיין ברות רבה מה שכתבתי שם:
**וכן היה המעשה כו'**. וכן בדידי הוה עובדא הכי וכדמפרש:

**שרון כו'**. התחילו ואמרו מזמורים של הבל. ואלו אמרו חרוזות לפי אלפי"א בית"א, שירות לפי המשקל:

**אילין עסקין בדידהון כו'**. אלו הם עוסקים בשלהם ובמה שהם רגילים, ואנחנו אין אנו עוסקים בשלנו:

**לשם שמים כו'**. עיין ברות רבה מה שכתבתי שם:

**שקשין לקנות ככלי זהב וזכוכית**. דסבירא ליה דזכוכית הוא אבן טובה. אבל ברות רבה גרס שקשין לקנות ככלי זהב ונותין ליאבד כזכוכית, וצריך לומר דהמדרש דהתם לא סבירא ליה שהוא אבן יקרה:

**יכול הוא לחזור עליה**. עיין רות רבה:

**אמר ליה חזור עול לך**. אלישע אמר לרבי מאיר חזור ועול לביתך:

**עד כאן תחום שבת**. אע"פ שהוא לא היה חושש לחטא לא רצה שיצטער רבי מאיר כשירגיש שעבר מהתחום:

**לית בחילי**. אינו בכחי וברשותי (מתנות כהונה):

**חוץ מאלישע בן אבויה**. עיין ברות רבה שם נתבאר כל הענין:

**והיה מפעפע בכריסה כאריסה של חכינה**. כך צריך לומר (אות אמת). פירוש כארס של נחש. ועל ידי זה נפסד מזגו והיה מתאוה לדברי עבירה:

**ועד כדון מקבלין**. אם חוזרים בתשובה בשעה כזו שאין יכולת להרע עוד מתקבלין, בתמיה (יפה מראה):

**דכדוכה של נפש**. כלומר עד שמת. ועיין מה שכתבתי ברות רבה:

**ופרש טליתו עליה**. שעל ידי כן יכבה האש כדי שלא ישרוף כסותו [יפה מראה]:

**בעולם שכולו בקר**. כך צריך לומר:

**ודמכת לה**. שהאש שקטה ונחה מלשרוף:

**ושמעין לך**. בתמיה כי אין זכות עולה להציל אחר מגיהנם:

**כך העמיד**. דהיינו רבי מאיר שלמד תורה ממנו לימד לכל ישראל. או פירושו כך העמיד זרע כשר וצנועות (מתנות כהונה):

**חד פרסי**. עיין בשבת דף ל"א, א:

**אלפני אוריא**. למדני תורה:

**מאן דיימר כו'**. מי יאמר שהוא אל"ף שמא אין כך. שמא יאמר האומר שאינו כן:

**אחדיה באודניה**. אחזו ועוקצו באוזן היה הפרסי קורא אזני אזני. ואמר לו שמואל מי יאמר שזהו נקרא אוזן. אמר לו כל העולם יודעין כו':

**לסיאורו**. לסכלותו (מתנות כהונה):

**עקילס הגר**. ובבראשית רבה פרשה צ"ג (סימן ג) איתא תרגום עקילס הגר כו'. וכתב היפה תואר שם עקילס אינו אונקלוס הגר עיין שם, וכך כתב הידי משה:

**הרי חיבה שחיבב הקדוש ברוך הוא כו'**. עיין בראשית רבה פרשה ע' סימן ה' שם נתבאר:

**טוסין**. מין עוף שקורין (פאווע):

**פוסייני**. שֹלְיו, והוא עוף שמן מאד כדאיתא בפרק יום הכפורים (יומא עה, ב) (מתנות כהונה):

**אית לי**. דעקילס עשיר היה שהיה בן אחיו של אדריאנוס כדאיתא בשמות רבה פ"ל (סימן יב):

**זו לחם הפנים**. וזו חבה יתירה שיהיו נהנים משולחן גבוה (יפה תואר):

**ושמלה אלו בגדי כהונה**. כך צריך לומר:

**צמצמו**. חברו ותפסו בדברים (מתנות כהונה):

**שנחבט בו**. הזקן שנצטער בשאלה זו:

**ולמה את מושיטו בקנה**. פירוש בקל. רצה לומר שאת מראה לו שזה יבא לו בקל אלא שיזכה עוד לכהונה. ועיין בראשית רבה שם:

**ושמלה זו הכבוד**. כך צריך לומר. ועיין בבראשית רבה שם ששם הגירסא נשתנה. ובבמדבר רבה פ"ח:

**שהקפיד בו רבי אליעזר**. רצה לומר שלא רוה צמאו בשאלתו:

## פרק ט

**היכמה**. משלים הוא ממשיל על הכעסן שאין עולה בידו אלא רגזנותו:

**היכמה כו'**. כמו הטוה שמטוה על הפלך כן עולה לו, וכן חוזר ונוטלו מן הפלך. או משל אחר כמו הדוד של נחשת כשהוא מעלה רתיחה על צדו הוא שופך מימיו הרותחים. וכן כל רוק שרוקק למעלה ממנו חוזר ונופל על פניו:

**דקימקומא**. דוד של נחשת:

**גליש**. רותח:

## פרק יא

**כשהיא נחלה**. פירוש כשהוא ובנו ובן בנו תלמידי חכמים דשוב אינה פוסקת מזרעו (משנת דרבי אליעזר). או פירושו על דרך דמכריז רבי ינאי חבל על דלית ליה דרתא כו', כדאיתא ביומא ע"ב, ב (מהגאון מורינו הרב שאול מווילנא):

**כשיש עמה נחלה**. דריש נחלה כמשמעה שיהיה לתלמיד חכם נחלה בעולמו להתפרנס ממנה. כי מי שעוסק בתורה ואינו מכין לו פרנסה מקודם תולה תורתו באחרים, מלבד מה שמנחיל חלק תורתו למפרנסיו אלא כי יבטלנו מתורתו שדואג תמיד אולי לא יעלה בידו מזונותיו:

**עם דרך ארץ**. ומסיים שם וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטילה וגוררת עון:

**עשה ארון וכלים ומשכן**. דכתיב (שמות כה) ועשו ארון ואחר כך ואת המשכן תעשה. **אמר לו בצלאל רבינו משה מביאין את הכלה ומעמידין אותה באויר בחמה ובגשמים בעוד שתעשה החופה, אלא בתחלה יעשה המשכן ואחר כך יעשה הארון. אמר לו משה שמא בצל אל היית יושב וידעת, חייך כך נאמר לי. אלא אני הוא ששכחתי**. כך צריך לומר. וזה הגירסא יכול להיות בין לפרש"י ובין לפירוש המהרש"א (ברכות נה, א), אבל האות אמת גרס עשה ארון וכלים ומשכן. אמר לו בצלאל רבינו משה מביאין את הכלה ומעמידין אותה באויר בחמה ובגשמים בעוד שתעשה החופה, אלא בתחלה יעשה המשכן ואחר כך יעשה הארון. אמר לו משה שמא בצל אל היית יושב וידעת. חייך כך נאמר לי אלא אני הוא ששכחתי. בתחלה כתיב (שמות כה) ועשו ארון ואחר כך ואת המשכן תעשה. ולבסוף כתיב (שם לו) ויעשו כל חכם לב וגו' את המשכן ואחר כך ויעש בצלאל את הארון. הוי טובה חכמה כו'. וזהו כפירוש המהרש"א לבד:

**הכלה**. היינו הארון:

**ויותר לרואי השמש**. שהדמים גלגל חמה ולבנה שנאמר (יהושע י, יב) **שמש בגבעון דום מיד וידום השמש**. כך צריך לומר (אות אמת):

**שיש עמה זכות אבות**. וקרא לזכות אבות נחלה:

**עומרת ומאירה לו**. וזהו ויותר לראי השמש:

**להחזיק ולא החזיק**. כן הוא בירושלמי פרק אלו נאמרין (סוטה פ"ז ה"ד). אבל בויקרא רבה פרשה כ"ה (סימן א) קאמר תו למחות ולא מיחה. והיינו משום דדריש אשר לא יקים על מי שבידו להקים את התורה, והיינו להחזיק יד מקיימיה, ולמחות ביד מבטליה עד שיקיימוה בעל כרחם (יפה מראה):

**הזאת. לא למד ולא לימד**. כך צריך לומר. וכן הוא בויקרא רבה פרשה כ"ה:

**והחזיק**. במעט האפשר בידו אע"פ שלא יספיק להחזיק ממש, לפרנס איזה עני (יפה מראה):

**כי כל ארור כו'**. כלומר כל הארורים שנאמרו בפרשה היו נאמרין תחלה בלשון ברוך כגון ברוך אשר לא יעשה פסל וכן כולן עד ברוך אשר יקים:

**צל וחופות לבעלי מצות**. היינו מחזיקים ביד תלמידי חכמים אצל תלמידי חכמים. כלומר ששכרן שוה או קרובים זה לזה המסובין בסעודה זה אצל זה. וטעם צל וחופות דרך משל על הסבת הסעודה שדרכם להיות בגנים בצל וחופות על דרך (ישעיה ד, ה-ו) וְעַל מִקְרָאֶהָ עָנָן יוֹמָם כו' כִּי עַל כָּל כָּבוֹד חֻפָּה. וְסֻכָּה תִּהְיֶה לְצֵל יוֹמָם (יפה תואר):

**עלו בעיין להקריב**. כך צריך לומר. ופירושו שעלו מחוץ לארץ לירושלים להקריב קרבנם, ששלמו ימי נזירתם ולא היה להם במה לקנות קרבנותיהם:

**תשע מאה קורבנין**. שכל אחד חייב שלש קרבנות ביום מלאת ימי נזרו, כבש לעולה וכבשה לחטאת ואיל לשלמים:

**מצא להם פתח**. לישאל על נזירותם, ולא יצטרכו להביא קרבן שנתבטל הנדר מעיקרו וכמאן דליתא דמי:

**לא מצא**. לא היה יכול למצוא להן פתח:

**סליק שמעון בן שטח כו'**. עלה רבי שמעון בן שטח אצל ינאי המלך אמר ליה שלש מאות כו', ולא גילה שהותר הנדר למחציתן:

**בעיין למקרבא**. רוצים להקריב:

**אתון אמרין כו'**. באו מלשינים ואמרו לשון הרע לפני ינאי המלך על רבי שמעון בן שטח, וכן אמרו, תהא יודע שכל מה שהקריבו אותן נזירים משלך הקריבו. ובאמת רבי שמעון בן שטח לא נתן משלו כלום:

**שמעינון וכעס**. שמע להון ינאי וכעס על שמעון בן שטח:

**לבתר יומין כו'**. לאחר ימים היו שם אצל ינאי המלך אנשים חשובים ממלכי פרס יושבין ואוכלים על שולחנו של ינאי המלך:

**נהירין אנן כו'**. זכורין אנו שהיה פה זקן אחד והיה אומר לנו דברי תורה ועכשיו אינו פה:

**אמר לשלמתו כו'**. אמר ינאי המלך לשלמתו אחותו של רבי שמעון בן שטח שהיתה אשתו של ינאי:

**הב לי מילא**. פירוש בטחון דברים שלא תעשה לו רעה ושלח ליה טבעתך לסימן והוא יבוא:

**מן דאתא כו'**. משבא רבי שמעון בן שטח ישב עצמו בין המלך והמלכה. אמר לו ינאי לרבי שמעון בן שטח למה ברחת מפני. ואמר ליה רבי שמעון בן שטח שמעתי שאתה אדוני כועס עלי:

**וצרה לי בגנך כו'**. הייתי מתייירא ממך שלא תמיתני. וקיימתי פסוק שנאמר חבי כמעט רגע וגו' היֵה מתחבא עצמך רגע עד שיעבור הזעם והכעס:

**אמר ליה ולמה אפילית בי**. למה התלת בי לדבר כזבים כי לא נתת להם כלום:

**אמר ליה חס ושלום כו'**. אמר ליה חס ושלום לא שחקתי בך, אלא אתה נתת למאה וחמשים ממון שלך ואני נתתי למאה וחמשים מתורתי שמצאתי להם פתח ופטרתים מהקרבן. וזהו שאמרתי אני אתן משלי למאה וחמשין דכתיב כי בצל החכמה בצל הכסף כו':

**אמר ליה ולמה יתבת בין כו'**. למה ישבת בין המלך והמלכה:

**חמית מה אנא מוקיר לך**. פירוש ראה איך אני מחשיבך:

**אמר לון מזגין ליה כו'**. ינאי המלך אמר לאחד ממשרתיו למזוג לו לרבי שמעון כוס ויברך ברכת המזון:

**אמר מה איבריך כו'**. פירוש אמר רבי שמעון מה אית לי למימר וכי אומר ברוך שאכל ינאי משלו בתמיה, וכן הוא בגמרא דילן (ברכות מח, א):

**אמר רבי יונתן וחלוקין חבריו על שמעון בן שטח**. עיין בבראשית רבה פרשה צ"א סימן ג' שם נתבאר כל הענין:

**בליוטין**. חכמים ומנהיגי העיר ועשיריה [מתנות כהונה]. ועיין באיכה רבה פרשה א' (סימן לא) פסוק היו צריה. ובפרק הנזקין (גיטין נו, א):

**בן בטיח**. ריש בריוני הוא כדאיתא בפרק הנזכר לעיל:

**ראש קסרין**. ראש המלוכה. ובאות אמת הגיה ראש לסריקין, ופירושו ראש לריקים כמה דאת אמר (בבא בתרא ז, א ועוד) בוקי סריקי:

**ושרף את האוצרות**. כדי שיהיו מוכרחים לצאת מן העיר לערוך מלחמה עם השונא:

**אמר ווי**. אוי לאותו מעשה הרע הזה:

**חביבך**. פירוש דודך, דוד אהרן (ויקרא י', ד) תרגם יונתן חביבא דאהרן:

**שלח ואייתיתיה**. שלח בן בטיח והביאו לרבי יוחנן:

**אלא וה**. והוא לשון שמחה:

**לא יהבון גרמיהון**. פירוש לא ימסרו עצמן למלחמה:

**בין ווי לוה**. כלומר מבין דקדוק משמעות לשון שבין ווי לוה ניצל רבי יוחנן:

**וישב לו למזרחו כו'**. הכי גרסינן ג"כ בילקוט. (ואות אמת) גרס ואכל ממנה ונתרפא:

**מנא לך**. מניין לך שזאת התאנה מרפאה את הבולמוס:

**הוה אתי באילפא כו'**. היה בא בספינה ובא ממקום טרסים. ואמר לו נערו אני צריך לירד ולטבול מקרי. ובירושלמי פרק מי שמתו איתא שקשר עצמו בחבל כדי לטבול לקריו:

**לא תיחות כו'**. לא תרד לים שהים הוא סכנה. ואמר לו צריך אני לקרות ק"ש ואמר לו קרא בלא טבילה. אמר לו רוצה אני לאכול ונוהגים היו לטבול לאכילה, או אוכל חולין

בטהרה היה. **אמר ליה אכול**. כיון שבאו אל היבשה לחוף הים אמר ליה אסור אתה עד שתטבול, שלא התרתי לך שם אלא מפני סכנת נפש (יפה מראה):

**הוה מתבעי כו'**. היה מתבקש מן המלכות להריגה כדאיתא בפרק קמא דאלילים (עבודה זרה יח):

**וערק כו'**. וברח ועבר על חנות של ארמיים ומצא אותם יושבים ואוכלים מן אותו מין. ראו אותו ואמרו הוא הוא, כלומר זהו רבי מאיר, ומקצתן אמרו אין זהו. אמרו אם הוא הוא נבחן בזה, שאנו קורין אותו אם יבא ויאכל עמנו. והיה הוא טובל אצבעו האחד באותו המין ונתן אצבעו האחר בפיו:

**צבע טבל**. ויטבול תרגם אונקלוס ויצבע:

**טמש הוא כו'**. פירוש טבל אצבעו זה ומתק ומצץ בזה. והם היו סבורין שהוא מוצץ אותו אצבע שטבל. ואמרו זה לזה אילו היה זה רבי מאיר לא היה עושה כן והניחו אותו וברח:

**רבי הוה דמיך כו'**. עיין כל זה במסכת כתובות פרק הנושא (קד, א). ובירושלמי סוף מסכת כלאים. ובבראשית רבה פרשה צ"ו (סימן ה). ובפרשה ק' (סימן ב). ולקמן (ט) פסוק (י) כל אשר תמצא (סימן ג):

**אנן קטלין**. אנו הורגים אותו, ואמרו כן מרוב צערם במיתתו:

**אזל בר קפרא כו'**. הלך בר קפרא ונכנס בחלון והציץ עליהם וראשו מכוסה כאבל ובגדיו קרועים. אמר להם אחינו בני ידעיה (הוא שם בית אב של צפורי) שמעו אותי שמעו אותי, מלאכי מעלה ומצוקי ארץ תפוסים היו בלחות הברית וכולם מבקשים להביאם אצלם, וגברה ידן של המלאכים וחטפו את הלוחות. וזה רמז שרבי נתבקש בישיבה של מעלה ונטלוהו העליונים אצלם אע"פ שהתחתונים היו מבקשים אותו:

**אמרין ליה דמך ר'**. אמרו לו רצונך לומר שמת רבי. אמר להם אתם האומרים ולא יצא הדבר מפי שתזיקוני:

**קרעון מנהון כו'**. פירוש קרעו בגדיהם בקול מר עד דאזל קול הקריעה עד מקום גופתתא שהוא מקום רחוק מהלך ארבע מילין (יפה מראה):

**ואתכנשון כו'**. ונאספו כל המקומות להספדו של רבי:

**אשרוניה כו'**. פירוש והניחוהו בשמנה עשר בתי כנסיות (מתנות כהונה). ובירושלמי גרס בשמנה עשר כנישן, ופירש היפה מראה הניחוהו בשמנה עשר קבוצים, כי דרכם היה לעשות מושבות למת מביתו עד בית הקברות, ומתאספים שם העם להספידו כל אחד לפי כבודו, ולרבי עשו שמנה עשר מושבות. או פירושו בתי כנסיות, שהיו שמנה

עשר בתי כנסיות ובכל אחד הורידוהו להספידו שם. וכתב בעל עין יעקב כי טעם לחשבון זה לרמוז כי חי הוא, שחי בגימטריא שמנה עשר, עד כאן לשונו:

**ואובלוניה לבית שערים**. הורידוהו לבית שערים כי שם נקבר ושם היה דר בחייו כדאמרינן (סנהדרין לב, ב) צדק צדק תרדוף אחר רבי לבית שערים. רק כאשר חלה העלוהו לצפורי דמדלי ובסימי אוירי (מתנות כהונה):

**ותלא להון כו'**. ונתארך להם היום עד שהגיע כל אחד כו':

**וקרא הגבר**. הגיע השעה שראוי לקרות הגבר היינו התרנגול והוא חצי הלילה או קרוב ליום. והתחילו להצטער ואמרו ווי דחללנו שבת:

**מזומן לחיי העולם הבא**. בתוספות פירש ה"ר מאיר כל היכא דאמר מזומן לחי העולם הבא היינו בלא דין ובלא יסורין, עד כאן לשונו:

**בר מן קצרא**. חוץ מן הכובס שהיה שם ולא בא. והפסיד שכר זה שלא נמצא בכלל הבטחה זו (יפה מראה):

**וטלק נרמיה**. פירוש והפיל עצמו מן הגג [יפה מראה]:

**לאגרא**. יתיר:

## פרק יג

**בשבילך בראתי**. שהאדם הוא תכלית האחרון בעולם השפל הזה שהכל נברא בשבילו (ישועות משיחו):

**שאם קלקלת אין מי שיתקן אחריך**. והא דאיתא לעיל (ג, פסוק יא סימן ב) שאם יקלקל יבא אברהם ויתקן אחריו, הכא בקלקול הבריאה שהיה על ידי אדם כגון ארורה האדמה ומיתה שהביא לעולם, וזה לא נתקן על ידי אברהם. (יפה תואר בבראשית רבה פרשה י"ד):

**למה הדבר דומה כו'**. עיין בפרשת נצבים (דברים רבה ט, סימן ח):

## פרק יד

**וביום רעה**. ראה אם נזדמן לך יום רעה ראה האיך לעשות תשובה. כן צריך לומר:

**שלשה דברים כו'**. עיין בירושלמי פ"ב דתענית (ה"א). ובבבלי ראש השנה דף ט"ז, ב'. ובבראשית רבה פרשה מ"ד (סימן יב). ולעיל פרשה ה' סימן ד' פירשתי:

**ביום טובתו של חברך כו'**. הכוונה כמו שביום טובת חברך אתה שמח עמו, ג"כ ראה ביום רעת חברך להועיל, ותהיה ג"כ בטוב שתקבל שכר (יפה תואר בויקרא רבה פרשה ל"ד):

**כדי שיזכו אלו באלו**. פירוש שעל ידי שיפרנס העשיר לעני יזכה וינצל מדינה של גיהנם, כי לולי זה היה ה' משוה את כולם, וכדאיתא בפ"א דבבא בתרא בשאלת טורנוסרופוס לרבי עקיבא (יפה תואר), ובשמות רבה סדר משפטים (לא, ג) ובתנחומא (סימן טו):

**בשמחתה תשמח**. יתר וצריך להיות במקומו **ביום טובה וגו' ביום טובתה של תורה היה עמה בטובה. וביום רעה ראה לכשיגיע אותו היום שכתוב בו פחדו בציון חטאים תהא מן הרואים כו'**. כך צריך לומר (אות אמת):

**כמה ביניהם**. בילקוט מוכח דהכי גרסינן כמה ביניהם רבי יוחנן אמר כותל טפח ורבנן כו' (מתנות כהונה):

**ומשמח להקדוש ברוך הוא בקרבנות שאין לכם פרקליט טוב לירידת גשמים יותר מן הקרבנות אם תבא כו'**. כך צריך לומר (אות אמת):

**נפק לכרמך כו'**. אתה יוצא לכרמך תראה ותשמח רואה אתה לזיתך ותשמח:

**טוב לגשמים כקרבנות של יום שמיני עצרת**. כך צריך לומר (אות אמת):

## פרק טו

**לידי מייט**. שיתמוטט ויניח ידיו ממעשים טובים. **אמר הקדוש ברוך הוא עד שהוא בצדקו אסלקנו**. וטוב לו שימות זכאי ועיין בבראשית רבה ריש פרשה כ"ה:

**ויש רשע מאריך בשביל רעתו**. שהקדוש ברוך הוא טוב לכל **ומצפה לו לתשובה** להטותו לתחייה:

**ביש גדא**. רע המזל:

**וטמיע מזלא כו'**. יאטום וטמון המזל. המחתרת היה לפניך ולא היית בורח:

**החתירה לפניך כו'**. דע שהחתירה שהמשילו חז"ל הוא הפתח קטן שבה"א כדאמרינן במנחות פ"ג (כח, ב) מפני מה נברא העולם הזה בורא מפני שדומה לאכסדרה שכל הרוצה לצאת יוצא. מאי טעמא תליא כרעיה. דאי הדר בתשובה מעייל ליה כו'. מאי טעמא אית ביה תגא אמר הקדוש ברוך הוא אם חוזר בו אני קושר לו כתר כמותי, עד כאן לשונו. (ראשית חכמה שער התשובה פרק א'):

**או עשו מצות**, כך צריך לומר (אות אמת):

## פרק טז

**עד עיר עמלק וגו'**. וירב בנחל. ומפרש וירב רב ודן את עצמו:

**הנשים מה חטאו והטף מה חטאו**. ועיין ביומא פ"ב (כב, ב):

**כבגד עגלה ערופה**. ומפרש וירב בנחל על עסקי נחל (מהרש"א ביומא שם):

**והיא נערפת**. בתמיה:

**במקום אכזרי**. כלומר במקום שראוי לו להיות אכזרי:
**סוף שנעשה אכזרי במקום רחמן כו'**. כי שאול מהיותו רחמן במקום שראוי להיות אכזרי דהיינו עמלק הורה בזה שמעשיו אינם אלא כפי רצונו, והמדה הזו בעצמה תחוייב לו להתאכזר במקום הראוי לרחם דהיינו נוב עיר הכהנים כי אין רסן ומעצור לרוחו על פי הצווי האלהי (כלי יקר על נ"ך):

## פרק יז

**וצבחר שרי**. בתמיה וכי להרשיע מעט מי שרי. אלא שלא תאמר מאחר שזה בחמה יהא כולה בחמה. כלומר מאחר שנכווה והרשיע מעט יהא שוב הכל כן (מתנות כהונה):

## פרק יח

**כגון רבי אבהו דקסרין**. שהיה בקי בכולם:

## פרק יט

**שנברא בהן העולם**. ופירושו מאותן עשרה מאמרות ניכר ונראה עוז חכמתו יתברך:
**הושט למזון**. בפרק הרואה (ברכות סא) איתא הושט מכניס כל מיני מאכל:
**כבד לחמה**. על ידי שהדם מתבשל בו יהיה סבה כי יחם לבבו:
**הריאה משמשתן**. לשון שתיה. כלומר מקבלת ושואבת כל מיני משקין:
**המסס לטחון**. טוחן המאכל. והמסס בהמה הוא הקורקבן בעוף כך פרש"י בפרק הרואה:
**טחול לשחוק**. לשון שחוק וצחוק (שבילי אמונה):
**כליות יועצות**. את הלב עשה כן. **והלב מבין** מה שיש לו לעשות אם ישמע לעצת הכליות אם לאו:
**לשון גומר**. שמוציא העצה מפיו:
**זה נח**. עיין בבראשית רבה פרשה ל"ד סימן ד' שם נתבאר:
**זה אברהם**. עיין בבראשית רבה פרשה ל"ט (סימן ד):
**שברו במצרים**. פירוש תקותו במצרים, קרי ביה סברו. ועיין בבראשית רבה פרשה צ"א (סימן א):
**להמסיסא**. רש"י פירש בריש אלו טריפות (חולין מב, א) סוף הכרס שקורין פנצ"א עשוי ככובע וקרוי בית הכוסות, והמסס מחובר בו. וסביב סביב לחבורן כשאתה מבדילן יש דופן לזה ודופן לזה ובאמצע הם שופכין זה לזה, והמאכל נכנס מבית הכוסות להמסס ומהמסס לקיבה ומקיבה לדקין, עד כאן לשונו. וכאן לא חשב וגם בויקרא רבה פ"ג חשב באופן אחר:

**לאיסטומכא**. בפרק אלו טרפות (נ, ב) קאמר איזהו כרס הפנימית רבי ישמעאל אמר אסטומכא דכרסא. ופרש"י אני שמעתי אסטומכא בלע"ז ואיני יודע מהו:

**לכרוכא קטינא כו'**. יש מפרשים כריכת בני מעים קטנים, וכריכת עוביא כריכת בני מעים עבים. ונראה דהיינו הדרא דכנתא דפרק כל הבשר (חולין קיג, א) (יפה תואר):

**לבני דיבא**. בויקרא רבה שם גרס לסניא דיבי. ופירש הערוך ששונאים אותו הזאבים ולא יוכלו למיכל מינייהו. ועיין בפרש"י פרק אלו טרפות (נ, ב):

**לפטרוכא**. דהיינו חלחולת (יפה תואר):

**לעיזקתא**. היינו פי הטבעת. תרגום טבעת עזקא:

**אדם הראשון**. כגון (תהלים קלט , טז) גלמי ראו עיניך וגו' אדם הראשון אמרו (רש"י בבבא בתרא דף י"ד, ב). גם (תהלים צב, א) מזמור שיר ליום השבת איתא בבראשית רבה (כב, יג) ובשוחר טוב שאדם הראשון אמרו:

**ואברהם**. דאיתן האזרחי (תהלים פט, א) זה אברהם (רש"י):

**ומשה**. תפלה למשה איש האלהים וכל אחד עשר מזמורים כסדרן (רש"י):

**ושלמה**. דכתיב (שם עב, א) לשלמה אלהים משפטיך למלך תן:

**לא איתפלגון**. אין חולק בהם דאליבא דכולי עלמא אלו החמשה הם מאותן עשרה שאמרוהו:

**אסף**. כדכתיב מזמור לאסף:

**הימן**. דכתיב (שם פח, א) משכיל להימן (רש"י):

**וידותון**. דכתיב (שם לט, א) למנצח לידותון (רש"י):

**ושלשה בני קרח**. דכתיב (שם מח - פח) שיר מזמור לבני קרח:

**ועזרא**. בספר אות אמת בשולי הגליון כתב זה דקא חשיב עזרא הוא שיבוש מפורסם, עד כאן לשונו. ולי אפשר שצריך לומר במקום עזרא מלכי צדק. כדכתיב (שם קי, א) נאם ה' לאדני שב לימיני וכל המזמור. ועיין בבבא בתרא דף י"ד ובשוחר טוב מזמור א'. ובשיר השירים (רבה ד) פסוק (ד) כמגדל דוד:

**הוא אסף דהכא הוא אסף דתמן**. רצה לומר דאסף הוא מבני קרח והוא אביאסף:

**על ידי אסף הנבא כו'**. בני אסף היו ממונים על השיר על ידי אסף הנבא וגו' משמע דאחר הוא (מתנות כהונה):

**רבי יוחנן אמר לידותון כו'**. רצה לומר שרבי יוחנן חשב הימן ושלשה בני קרח לשלשה. ועזרא או לפי גירסתנו מלכי צדק. אבל אסף לא חשב דסבירא ליה שהוא מבני קרח. ולידותון לא חשב משום דסבירא ליה דלאו שם נביא הוא:

**הימנון**. פירוש שבח:

## פרק כ

**שראוי שלא כראוי כו'**. פירוש לשראוי נותנין שלא כראוי, ושלא כראוי נותנין כראוי. ועיין בילקוט:

**ולא יחטא**. אינו לשון חטא ועון שהרי אין להם לידע נסתרות של כל אחד ואחד ומי ראוי ומי שאינו ראוי (מתנות כהונה):

## פרק כג

**נגד כל ישראל**. שנקראו חול שנאמר (הושע ב, א) והיה מספר בני ישראל כחול הים עיין במדבר רבה פרשה י"ט סימן ה' שם נתבאר. נוסח אחר כך היתה חכמתו של שלמה גדר לכל ישראל שנאמר (משלי כה, כח) עיר פרוצה וגו' (אות אמת):

**מתלא אמר כו'**. עיין בנדרים דף מ"א, א:

**דעת חסרת מה קנית**. כדכתיב עיר פרוצה וגו':

**דעת קנית מה חסרת**. כדכתיב (משלי כ, טו) וכלי יקר שפתי דעת. ועיין בבמדבר רבה פרשה י"ט. ובויקרא רבה פ"א (סימן ו):

**בטייר**. פירוש הערוך בצפצוף סימני העופות ורקידתם ונטייתם בכנפיהם:

**את בני המזרח**. הם המדיים כדאמר בגמרא. ועיין בברכות דף ח, ב':

**שאין נושקין בפה אלא ביד**. פרש"י בגמרא את יד חבירו הוא נושק ודרך חשיבות הוא זה מפני הרוק:

**ואין נושכין בפה**. בבשר ובלחם מפרוסה גדולה דמחזי כרעבתנותא, ועוד דמאיסא מילתא:

**אלא במקום מרווח**. כגון שדה שיראו מכל הצדדים שאין שומע, כענין שנאמר (בראשית לא, ד) וישלח יעקב ויקרא לרחל וללאה השדה. ועיין בבראשית רבה פרשה ע"ד (סימן ב):

**אסטרולוגין**. פירוש חוזי כוכבים:

**אסטרולוגין שלו ואמר המלך שלמה בקש ממני אומנין אפשר לי להחזירו. מה אעשה. אמרו כל חרטומיו שהיו בקיאין בטייר וערומים במזל נראה באסטרולוגין שלנו כל בני אדם שהם עתידים למות ואתה משלח לו וימותו אצלו ומבקשם מידו. מיד עשו כן וצפו וראו בני אדם כו'**. כן צריך לומר (אות אמת) ועיין במדבר רבה שם:

**ואמר להם נעשה אדם**. בבראשית רבה פרשה י"ז סימן ה' שם נתבאר כל הענין ועיין במדבר רבה פרשה י"ט סימן ג':

**מאיתן האזרחי זה אברהם**. עיין בבמדבר רבה פרשה י"ט סימן ג' שם נתבאר כל הענין:

**אלא קרוב לשמונה מאות פסוקים**. וכן הוא במדבר רבה פרשה י"ט עיין שם סימן ג' שם נתבאר:

**שיורו של משל**. עיין בבמדבר רבה פרשה י"ט מה שכתבתי שם:

**ועוף מן הים**. פירוש אף מן הים כדמסיים עוף מרקק נברא. עיין במדבר רבה שם נתבאר כל הענין:

**לחספיניתא**. לקשקשים דדג (מתנות כהונה):

**שמונה שרצים**. עיין במסכת שבת פרק שמונה שרצים:

**שיש להם עורות**. ונצבע העור בדם הנצרר בו וחייב משום צובע:

**בצור**. פירוש בעיר צור:

**מן הן הורית**. מהיכן הוא מוכח בתורה שהדגים טעונים שחיטה:

**דכתיב ישרצו המים וגו'**. עיין במדבר רבה שם:

**ארבעיניה דילקי**. פירוש רבצו אותו ויקבל מלקות:

**לא הורית טבאות**. לא פסקת יפה:

**אמר ליה חבוט תבטך כו'**. פירוש רבי יעקב אמר כן לרבי חגי הך מכותך שראוי ונכון לקבלה, שהיא טובה לקבל:

**על בנה של נכרית**. שאביו ישראל וזה הבן נולד בשבת. עיין במדבר רבה פרשה י"ט סימן ג' שם נתבאר כל הענין:

**אמר ליה רביע**. כך צריך לומר, פירוש כפוף עצמך וקבל מלקות:

**למגזר**. פירוש להמול:

**מן הקבלה**. פירוש מן נביאים וכתובים:

**וכתורה יעשה**. משמע שזה כדין הכתוב בתורה:

**מאי זו תורה**. פירוש דהיכא רמיזא הך מילתא בתורה:

**תורה**. אמר ליה דכתיב ולא תתחתן. כן צריך לומר (אות אמת):

**והיא רחוקה ממני**. והי"א רחוק"ה בגמטריא פרה אדומה (בחיי):

## פרק כו

**תובעת בידו**. כלומר ממנו:

**עובדא כו'**. מעשה היה באיש אחד שהיה לו שכן גזלן. והיה יוצא בלילה ומקפח את הבריות, והיה זן ומפרנס את בניו ובנותיו ביום. אמרה לו אשתו של אותו האיש מה רע מזלה של אותה אשה שנדבקה בך. ושוב אמרה לו אין אתה רואה בניו של פלוני שכן שלנו היאך הם אוכלים ושותים. אמר לה וכי אתה רוצה שאעשה כמו שהוא עושה, כלומר שאצא ואקפח את הבריות. אמרה לו ומה בכך:

**אמר לה איזל כו'**. לכי עמי אל השכן ותרצה ותפייס אותו שיקח אותי עמו בלילה. הלכו שניהם והיו מפייסים אותו ולקח אותו עמו. ובאותו לילה יצאו אחריהם גזלנים אחרים לתפוס את אלו שהיו מכירים שיוצאים לגזלנות. וזה הגזלן שהיה בקי בדרכים ברח וניצול, וזה מתוך שלא היה בקי היה ניצוד ונתלה, והיו קורין עליו המשל הזה המאוחר שבלסטים הוא ראשון לתלייה:

**תזקיטא**. לפי הענין הוא ענין מארב:

**ארבעה עשר כו'**. בפרק קמא דבבא בתרא (י, א) לא מנה אלא עשרה דברים:

**מפעפעתו**. מרככו:

**מחלחלתו**. לשון (אסתר ד, ד) ותתחלחל המלכה:

**ומטלטלה**. מנענע ומבטל השינה:

**שהיא צדה בים וביבשה**. מצודה נקרא מה שפורשים אותו ביבשה כדלקמן פרשה ט' פסוק (יב) כי גם לא ידע האדם. וחרם מה שפורשים בים כמה דאת אמר (נדרים כ, א) חרמו של ים. ואפשר שכוונת המדרש שהיא מאבדת אותו מן העולם הזה ומן העולם הבא. על דרך שאמרו חז"ל (לעיל א, פסוק טו סימן א) שעולם הזה דומה ליבשה והעולם הבא דומה לים שכל מי שאינו מכין ביבשה אין לו מה לאכול בים:

**אילולא שכתב כו'**. כלומר דכתיב (בראשית ג, טז) ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך הכל ממנו ולא ממך. ועיין בבמדבר רבה פרשה ט' (סימן יב):

**לכלבא**. כלומר משל לכלבה:

**פלטי**. שנעץ חרב בינו ובין מיכל בת שאול כדאיתא בסנהדרין פרק כהן גדול (יט, ב):

**אמנון**. שאנס את תמר אחותו ככתוב בשמואל ב' י"ג:

**וטוב זה רבי אלעזר וחוטא זה יעקב איש כפר סכניא. דבר אחר טוב זה אלעזר בן דמא חוטא זה יעקב איש כפר סכניא. דבר אחר טוב זה חנניה בן אחי רבי יהושע וחוטא אלו בני כפר נחום. דבר אחר טוב זה יהודה בן נקוסא וחוטא אלו המינים. דבר אחר טוב זה רבי יונתן וחוטא זה תלמידו**. כך צריך לומר. ועיין לעיל פרשה א' סימן כ"ד וסימן כ"ה:

## פרק כח

**אמר רבי יצחק בנוהג כו' שנאמר כו' חדא מערערא כו'**. וכן הוא הנוסחא בבמדבר רבה פרשה ט' (סימן כד). ולפי נוסחא זו כך פירושו אחת לאחת למצוא חשבון שעל ידי עונשים קלים מתנכה ממנו, שהקדוש ברוך הוא מצרף מיתת השור ואבידת התרנגולת והצלוחית ומכת האצבע אע"פ שכל אחד בפני עצמו עונש קל, כאילו הוא עונש חמור בבחינת צרופן יחד לכפר על עונש המיתה. ואחת לאחת מצטרף כדי להיות לו

מצוי חשבון כלומר נכוי וכפרה על העון החמור כנפרע כל חשבונו עד תמציתו ולא נשאר חייב כלום. וחדא מערערא חדא, כלומר העונשים האחרונים עושין שהעונשין הראשונים חוזרים וניעורים והוה כאילו נעשה בפעם אחד כל העונשים והוה עונש גדול. אבל בירושלמי דסוטה פרק קמא (ה"ז) גרס דבר אחר אחת מתערה לאחת והחשבון מתמצה. ועיין שם ביפה מראה פירושו:

**עד אחת**. שהחשבון מדוקדק עד אחת, כי אפילו עבירה קלה לא יוותר ה' עליה ואפילו צרה קלה לא יבא בחנם (יפה מראה):

**יוצאין מהן מאה**. שיודעין מקרא. **למשנה** פירוש ואותן מאה כשנכנסים למשנה **יוצאין מהם עשרה** שיודעין משנה. **לתלמוד** פירוש ואותן עשרה כשנכנסים לתלמוד **יוצא מהן אחד להוראה**. וזה לבדו החשוב שיוכל לדון ולהורות:

**הדא הוא דכתיב אדם אחד מאלף מצאתי**. ואומרו ואשה בכל אלה לא מצאתי פירושו לפי זה שלא תצליח אחת מהן לתלמוד שדעתן קלות:

**אדם זה אברהם כו'**. עיין בבמדבר רבה פ"ב סימן א' בעץ ובענף כי שם נתבאר:

**ואשה זו התורה**. על דרך (משלי ה, יח) ושמח מאשת נעוריך, וכן תמצא הרבה כתובים. והכי קאמר ואשה זו התורה בכל אלה הדורות לא מצאתי ראוי שתנתן התורה על ידו:

**זפות**. מזופף בזפת כדי שהמשקה יהא שמור בתוכה. וכן משה רבינו כתוב עליו בכל ביתי נאמן הוא:

### פרק כט

**כאחד ממלאכי השרת**. שעם המלאכים מדבר ואמר כאחד ממנו. עיין בבראשית רבה פרשה כ"א:

**שנעשו שנים**. שנזדמנה לו חוה ונעשו שנים. **בקשו חשבונות רבים**. מזימות ומחשבות של חטא (רש"י):

## פרשה ח

### פרק א

**שפשר**. פירוש שפירש, וכן הוא בחקת רבה (יט, ד):

**אמר רבי שמעון גדול כח כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה כ"ז וברבה חקת ובשוחר טוב מזמור א' ולעיל פרשה ב' סימן כ"ד ושם פירשתי:

**דנהיר**. פירוש ראיה מחוורת ומבוררת, שאין דמיון להשואת קול ה' לקול האדם כהשואת המראה ודאי, שזה דמיון צורה ליוצרה ממש (יפה תואר):

**ממדת הדין**. ועוז פניו מדת העזה (מתנות כהונה):
**אתה חותם תכנית**. וגו' מלא חכמה וכליל יופי. בעדן גן אלהים וגו'. ועיין בבראשית רבה פרשה י"ח (סימן א) ובויקרא רבה פ"כ (סימן ב):
**שפירש שמות לכל**. כדאיתא לעיל פרשה ז' (פסוק כג, סימן א) ובבראשית רבה פרשה י"ז (סימן ד):
**יופיו יאיר פניו**. שחכמת אלהים נראה וניכר ביופיו המופלג (מתנות כהונה):
**תפוח עקיבו**. העגול שבעקב שדומה לתפוח היה כל כך יפה שהיה מכהה גלגל חמה. ועם היות דבר זה רחוק, בלי ספק יש לחז"ל בזה כוונה מסותרת. ועיין בויקרא רבה פרשה כ':
**דסקרין**. פירוש קערות:
**שלמין**. ברבה הנזכר לעיל ובילקוט ליתא תיבת שלמין:
**לתשמישו של אדם הראשון**. כדכתיב (בראשית א, יז) ויתן אותם ברקיע השמים להאיר על הארץ:
**של אדם הראשון**. אפשר שתיבת הראשון מיותר:
**דכתיב בעדן גן אלהים היית וגו'**. כָּל אֶבֶן יְקָרָה מְסֻכָתֶךָ אֹדֶם פִּטְדָה וְיָהֲלֹם תַּרְשִׁישׁ שֹׁהַם וְיָשְׁפֵה סַפִּיר נֹפֶךְ וּבָרְקַת וְזָהָב מְלֶאכֶת תֻּפֶּיךָ וּנְקָבֶיךָ בָּךְ בְּיוֹם הִבָּרְאָךְ כּוֹנָנוּ:
**ולא פליגי**. כלומר דלא פליגי אלא בדרשה דמקרא זה ולא מייתי ראיה משום מקרא אחר:
**עבד כל אבן יקרה מסוכתך תלת**. דמסוכתך לשון חופה וסוכה. ודרש כל תיבה לחופה בפני עצמה:
**עבד להון חדא**. פירוש עושה מאלו כל אבן יקרה מסוכתך חופה אחת:
**לא עבד חד מנהון**. אינו עושה אפילו אחת מהן וקאי על החופות הנזכרים לעיל:
**המן העץ**. שנשתנה פניו מפני הבושה. ועוד יש לפרש שהעיז פנים ואמר האשה אשר נתת עמדי שבזה הוה כופר הטובה, וכן משמע בילקוט (מתנות כהונה):
**וכשחטאו נעשו שונאים**. ועיין בשיר השירים רבה (ה) פסוק (ז) מצאוני השומרים:
**זחלין אפוי**. פירוש צהבו והאירו פניו של בן פדיה. ואמר רבי חייא זה יודע ומבין מה שאני יושב ושונה על שם חכמת אדם תאיר פניו:
**גוי אחד**. עיין זה בירושלמי פרק ערבי פסחים (ה"א) ופרק המוציא יין (שבת פ"ח ה"א) ופרק הנודר מן המבושל (נדרים מט, ב):
**חמתיה כו'**. ראה אותו פניו צהיבים ומאירים. ואמר הנכרי אחד מן שלשה דברים יש בו ברבי יהודה או שותה יין מרובה אתה או מלוה בריבית או מגדל חזירים הוא שמתוך

שמרויח הרבה תמיד פניו צהובים. וכוונתו היה לקנתרו כי אין דרך האיש הנלבב להיות שש ועלז, כי בכל עצב יהיה מותר (משלי יד, כג):

**לית בי**. אין בי אחד מאלו שלשה וכדמפרש:

**אזיק**. כמו מזיק. רצה לומר לפי שלא היה דרכו לשתות יין היה מצטער מכאב הראש עד עצרת:

**אורייתא היא דמנהרא אפי**. שמי שזכה שתלמודו בידו וכן מי שמוצא חדושי תורה ירון ושמח בעוז ה':

**חמוניה תלמידיא כו'**. פירוש ראוהו התלמידים. ועלו ואמרו לרבי יוחנן רבי אבהו הזה מצא אוצר. **אמר לון למה** כלומר מהיכן אתם יודעים שמצא אוצר. אמרו לו מפני שפניו מאירים וצהובים. ואמר להם שמא תורה חדשה שמע. ועלו התלמידים אצלו ואמרו לו מה תורה חדשה שמע מר. ואמר להם תוספתא ישנה על המשנה שלא היתה נמצאת ושמח אני בה שיש בה חדושים הרבה. אמרו התלמידים עליו מקרא זה חכמת כו':

**שפשר התורה לישראל**. חכמת אדם תאיר כמו **רבי מנא דשאב בשם רבי יהושע בן לוי אמר על כל דבר ודבר שהיה הקדוש ברוך הוא אומר למשה כו'** באותה שעה נתכרכמו פניו של משה הדא הוא דכתיב ועוז פניו ישונה:

**כיון שהגיעו לפרשת פרה**. כך צריך לומר וכן הוא בילקוט:

**נשתנו פניו**. שהיה סובר שאינו כדאי לידע במה יטהרו (מתנות כהונה). ועיין בתנחומא חקת סימן ו' בענף:

**ולקחו לטמא**. הלמ"ד מתיבת לטמא נקודה בפת"ח המורה על הטמא הידוע שכבר שאל עליו להקדוש ברוך הוא:

## פרק ב

**אותו הפה שאמר אנכי ייי אלהיך ועל דברת**. רצה לומר וזה דכתיב ועל דברת הכוונה על דבור **לא יהיה לך** אלהים אחרים על פני. ששתי דברות אלו היינו אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום:

**שבועת**. רצה לומר וזה דכתיב שבועת אלהים הכוונה על שם **לא תשא וגו'**. ורצה לומר שהזהיר בענין השבועה שאף שיתרחש שיהיה אנוס בשבועה מכל מקום יזהר כל שאפשר שלא תצא שבועתו לשוא. דהיינו מאי דקיימא לן דנודרין להרגין, מכל מקום צריך לחשב בענין שלא תהיה השבועה לשקר, שאם אומר יאסרו הפירות עלי יחשוב בלבו היום כדאיתא בנדרים (יפה מראה). ועיין בירושלמי סנהדרין פ"ג (ה"ה) ובויקרא רבה פרשה ל"ג (סימן ו) ובמדבר רבה פרשה י"ד (סימן ו):

## פרק ג

**אלא אחד קורא את כולן מוסר כו'**. רצה לומר משום דכתיב מוסר ה' בני אל תמאס ואל תקוץ בתוכחתו, וכמו שמסיים אל תעש תוכחתו של הקדוש ברוך הוא קוצים. וכן הוא בירושלמי פרק בני העיר (מגילה פ"ג ה"ז). וברבה סדר ראה (סימן א) אין מפסיקין בקללות, אמר רבי חייא בר גמדא משום שכתוב אל תקוץ בתוכחתו אל תעשה קוצים קוצים:

**משום עמו כו'**. רצה לומר וגם משום עמו אנכי בצרה:

**קוצים קוצים**. פירוש קציצות וחתיכות. דאי כפשוטו הלא כבר נאמר אל תמאס. ומכל מקום אינו יוצא מידי פשוטו ואשמעיין שהעושה אותן קוצין כקץ בהן שאינו חפץ בקרייתן (יפה מראה):

**ארוריא**. התוכחה:

**וגמגם**. לא היה מוציאם מפיו באר הטיב:

## פרק ד

**והוא מכיר פנים לא תלוה בריבית והוא מלוה בריבית. אמר לו התלמיד**. כך צריך לומר. וכן הוא בבראשית רבה פרשה נ"ה (סימן ג):

**כך אמרו ישראל כו'**. כתב היפה תואר שהכוונה אולי יאמרו כן, לא שאמרו ממש:

**לקיים מה שנאמר באשר דבר מלך שלטון**. רצה לומר שפירוש הכתוב לפי דרש זה באשר דבר מלך שלטון, אפילו בדבר אשר יראה דבר מלך שלטון כגוזר על אחרים ולא לו, אל תטעה לחשוב כך חלילה, כי באמת כל דרכיו משפט ואין מי יאמר לו מה תעשה ויהרהר אחריו:

## פרק ה

**שהיתה עסוקה**. שבאותה פרק נגזרה הגזירה כמו שאמרו חז"ל (מגילה טו, א) על פסוק ויעבור מרדכי. ולפי שהיתה עסוקה במצוה לכן לא נגע בה רעתו של המן וגם לא רעתו של אחשורוש אף שהיתה עוברת על דתו והלכה בלא קריאה:

**זה מרדכי כו'**. כי לו נגלו תעלומות שינצלו ישראל, וכדאיתא באסתר רבה על פסוק ומרדכי ידע. לכן צוה עליה שתסתכן שהיה בטוח שתנצל:

## פרק ו

**ולכל עת יש חפץ**. דרש המקרא מרישיה לסיפיה ומסיפיה לרישיה כדמפרש:

**היך מה כו'**. כמו שירצה בן אדם לעשות בעולם הזה. וזהו לכל עת וזמן שאדם חי בעולם הזה יש חפץ בידו לעשות כאשר יחפוץ. אבל גם יש עת ליפרע על חפצי לבו והוא בעולם הבא:

**ברם כו'**. אבל שם בעולם הבא יש דין וחשבון. וכן דרש לעיל פרשה ג' סימן כ"ג:

## פרק ח

**ברוח של מלאך המות**. רצה לומר שמפרש ברוח הוא המלאך המות וכדמסיק שאין רוח אלא מלאך שנאמר עושה מלאכיו רוחות. ועיין ברבה וילך (סימן ג):

**לכלותו ממנו**. דרש לכלוא מלשון כליון:

**ואין שלטון ביום המות אין אדם שליט לומר למלאך המות**. כך צריך לומר(אות אמת):

**אנקליטין**. פירוש הערוך כשהוא רואה שיוצא חייב בדינו אומר אלך אל מושל גדול מכם והוא ישפוט את משפטי:

**אנקלומא**. פירוש סופר. כלומר אכתוב תחלה חשבונתי וכל צרכי (מתנות כהונה ברבה וילך):

**ממלמלין**. שורקים ומעקפים את פיהם דרך לעג וקינטור:

**ומפריזין**. ומרמזין באצבעותיהם דרך ליצנות:

**ברוחן של כו'**. אין רוח, כך צריך לומר, וארו ארבע רוחי שמיא וגו', וכן הוא ברבה וילך כו':

**פשרו**. הפשירו חמימות חמתם מעליהם. ועיין באיכה רבתי (ב, כא) פסוק עשה ה' אשר זמם:

**ברוח עצמו**. היינו נשמתו:

**צר רוח כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה י"ד (סימן ד) מה שכתבתי וברבה וילך:

**בגופו**. כלומר בכל גופו ולא באבר אחד:

**היה נוטלה ומשליכה מקרבו**. עיין בראשית רבה שם מה שכתבתי:

**כיון שנטה למות כו'**. עיין בבראשית רבה סדר ויחי (צו, ג) ובתנחומא (סימן ב):

**וחצוצרות היכן הם**. רצה לומר למה לא צוה לתקוע בחצוצרות:

**אמר הקדוש ברוך הוא למחר הוא מת**. כך צריך לומר. וכן הועתק ביפה תואר בבראשית רבה סדר ויחי:

**בסלפינגס לא**. המתנות כהונה מחלקם לשתי תיבות, ומפרש בסלפינגס בחצוצרות, לא, כלומר לא כן יעשה. אבל ביפה תואר שם משמע שהיא תיבה אחת בסלפינגסלא:

**משום ואין שלטון**. והחצוצרות דרך מלכות ושולטנות הוא כדאיתא בבמדבר רבה פרשה ט"ו (סימן טז). והשררה הוא מדמיונות בני אדם בעולם הזה וכשנוטה למות כל עניני עולם הזה כלא חשיבין (יפה תואר):

**רבי אלעזר בשם רבי סימון כו'**. סבירא ליה דעיקר גניזתן משום דלא יתקע בהם יהושע, אבל מה שנגנזו קודם מיתת משה משום ואין שלטון ביום המות:

## פרק ט

**לרע לו לשולט כו' לנשלט**. רצה לומר ששניהם נפרעים זה מזה. שמתחלה נפרע זה מזה, ושוב גם הוא נענש עליו כי הוא לא נתכוון לדין שמים אלא עשה כן מזדון לבו להתנקם מחבירו. ועל כזה נאמר מגלגלין חובה על ידי חייב, וכן (אבות פ"ב מ"ו) על דאטפת אטפוך וסוף מטפיך יטופון (נזר הקודש):

**אלא אדם כיוצא בו כו'**. ולא בעל חי שנאמר עת אשר שלט האדם באדם לרע לו. **ורבי יונתן** מוסיף **אפילו מקל כו'** וכל שכן בעל חי (יפה תואר ונזר הקודש). ונראה שחסר כאן וצריך לומר קודם מאמר רבי יונתן רבי נתן אומר אפילו זאב וכלב. וכן הוא בבראשית רבה פרשה כ"ו (סימן ו) עיין שם:

**ואפילו במקל כו'**. כלומר אע"פ שאין בו דעת כלל, מכל מקום כל דבר שנעשה דין על ידו ראוי לבערו מן העולם. ומייתי לה מדכתיב **את עול סבלו וגו'** דמשמע שהשחית העול והמטה:

**כיום הדין**. רצה לומר כמו שליום הדין יפרע מן שבט הנוגש אף כן נפרע אז מסנחריב שהיה כשבט הנוגש, כמה דאת אמר (ישעיהו י, ה) הוי אשור שבט אפי וגו':

**אפילו אילני סרק**. כשנכשל והוזק האדם על ידן עתידין ליתן דין וחשבון:

## פרק י

**במתי יחזקאל**. שכבר מתו וחזרו ובאו אחר כך בחיים, וכן בנה של צרפית, וצדקיה חזר לחיים אבל לא בא כדמפרש:

**לפרוש מאותו צדיק**. שלא ישכבו יחדיו הטמא והטהור. כי לא יאות הגוף של נביא שהיה משכן לשכינה מצד קדושתו ופרישותו שיתחבר אליו גוף האיש הבליעל שהיה מעון לטומאה ולעונות, וכמו שנבדלת מחיצתו בעולם הנפשות כן ראוי שיובדל גופו מקבורת הרשע. ובפרט לדברי חז"ל שאומרים שאפילו אחרי הפרד הנפש מהגוף ישאר חלק מהנפש על גוף המת ואפילו על עצמותיו ושומר אותו (כלי יקר על נ"ך). ועיין בסנהדרין דף מ"ז, א:

**שקעה שמשן**. והכתוב מדבר בטמאים. ולפני זה היו קבורים כלומר טמונים ומכוסים בטומאתן:
**אמר רבי לוי כו'**. רבי לוי דרש קבורים כמשמעו על הרשעים שאפילו בחייהם קרוים מתים וכדמפרש:
**ואתה חלל רשע**. עיין בתנחומא ריש יתרו:
**מדבר בגרים**. עיין מה שכתבתי בתנחומא שם:
**וישתכחו מעשים רעים**. דרש וישתכחו לשון שכחה:
**וישתכחו מעשים טובים**. דרש וישתכחו לשון מציאה ובלשון תלמוד אשכחן. ובילקוט משמע דגרס וישתבחו במעשיהם:
**איננו הבל**. זה שעושים תשובה אינו הבל חס ושלום. אלא זהו הבל שאינן באים מאליהם וכדמפרש רבי בון:
**אלא שאין כו'**. פירוש אלא זהו ההבל שאין אחרים למדין מהם לבא ולהתקדש כו':

## פרק יא

**רומיא כו'**. פירוש ברמה ובגאוה הם יוצאים וברמה ובגאוה הם באים, רצה לומר הרשעים, ואין יציאה וקץ לשלותם. או יש לומר מפוקים לשון מכשול ופוקה (מתנות כהונה):

## פרק יג

**וטוב לא יהיה לרשע וגו' ולא יאריך ימים**. כך צריך לומר. עיין לעיל פרשה א' סימן ג' ופרשה ו' סימן י"ג (מתנות כהונה). ועיין עוד סוף סימן זה מה שכתבתי שם:
**אשריהם הצדיקים**. שאשר יש צדיקים לשון אשריהם לצדיקים (רש"י). ועיין בבבלי (י, ב) ובירושלמי (פ"ג ה"ב) מסכת הוריות פרק כהן משוח:
**שמגיע אליהם כמעשה הרשעים בעולם הזה. ואוי ואללי לרשעים שמגיע אליהם כמעשה הצדיקים בעולם הזה**. כך צריך לומר. וכן הוא בירושלמי. ובבבלי הכי איתא דרש רב נחמן אשרי צדיקים שמגיע אליהם בעולם הזה כמעשה הרשעים של עולם הבא, אוי לרשעים שמגיע להם בעולם הזה כמעשה הצדיקים של עולם הבא. ואתקיף עלה רבא אטו צדיקים אי אכלי תרי עלמי מי סני להו. אלא אמר רבא אשרי צדיקים שמגיע אליהם בעולם הזה כמעשה הטוב שה' עושה לרשעים בעולם הזה. ואוי להם לרשעים שמגיע אליהם בעולם הזה כמעשה הרע המגיע לצדיקים בעולם הזה. ופירש"י מי סני להו, כלומר כלום רע להם לצדיקים שאוכלים שני עולמות שיש להם טובה בעולם הזה ובעולם הבא. אלא אמר רבא אשריהם הצדיקים שמגיע אליהם כמעשה הרשעים

שבעולם הזה בעולם הזה, כדמשמע שיש להם טובות בעולם הזה. אוי להם לרשעים שמגיע אליהם בעולם הזה כמעשה הצדיקים דמשמע שבאין עליהם צרות כמו שבאין על הצדיקים, דהקדוש ברוך הוא מביא יסורין על הצדיקים בעולם הזה כדי לגבות חובן בעולם הזה כדי שיהא שכרן טוב ושלם לעולם הבא, והרשעים שבאין עליהם יסורים בעולם הזה אוי להם שאין להם מנוחה לא בעולם הזה ולא לעולם הבא, עד כאן לשונו. והמדרש דכאן שהוא כלשון הירושלמי אתיא כדרבא, ודלא כמתנות כהונה שפירש דאתיא כרב נחמן:

**ואוי ואללי לרשעים**. דרש ויש רשעים וי שרשעים כו'. ועיין ביפה מראה שמיישב בדברים נכונים לפי דרש זה היכי מתפרש רישא דקרא דכתיב יש הבל אשר נעשה על הארץ, וגם סיומא דפסוק שגם זה הבל:

## פרק טו

**בתורה ובמעשים טובים כו'**. ופירוש הכתוב ושבחתי אני את השמחה שאין טוב בה תחת השמש רק בעולם הרוחני, ותחסר מלת בה אחר מלת טוב. וביאר איזה שמחה היא ואמר כי אם לאכול ולשתות ולשמוח וגו', רצה לומר רק לאכול אכילה ולשתות שתיה אשר תתערב בה השמחה הרוחנית. והיינו האכילה של מעשים טובים והשתיה של תורה (כי השתיה כנוי לתורה והאכילה למעשים טובים בכל ספר קהלת), כי זה הטוב אינו תחת השמש רק למעלה מהשמש בעולם הנשמות, וזה הטוב הוא אשר ילונו לאדם בעמלו ימי חייו אשר נתן לו האלהים תחת השמש (מהר"מ אלמושנינו). ועיין לעיל פרשה ב' סימן כ"ו, ושם נסמן:

## פרק טז

**אינו רואה תשובה**. דרש שנה מלשון שינוי מעשה לשוב בתשובה. או יש לומר שלתשובה קורא שנה על שגורמת לו מנוחה לעולם הבא כדאמר (איוב ג, יג) ישנתי אז ינוח לי. ואחר כך דרשו לשון (בראשית ז, ט) שנים שנים באו:

**טובים כו'**. המיתה גם היא טובה כמו שדרשו טוב מאד זה המות. ועיין בבראשית רבה פ"ט (סימן ה):

**תשובה קרובה לך**. ונוח לשלוט בה שימין ה' פשוטה לקבל שבים. ורחוקה ממנו בעוד שאינו עוזב מעשיו הרעים ואע"פ שהוא מרחיקה יש בידו לשוב ולקרבה. וכן המיתה אע"פ שהיא קרובה לו מצד הגזירה בידו לרחקה. ואם היא רחוקה בידו לקרבה (מתנות כהונה). והידי משה מגיה שכן צריך לומר שני דברים טובים הם אחד קרוב ורחוק ואחד רחוק וקרוב, תשובה קרובה לך ורחוקה ממך מיתה רחוקה ממך וקרובה לך. ורצה לומר

תשובה קרובה לך כי קרוב ה' לכל קוראיו ומי שרוצה לעשות תשובה יעשה ואתה מרחיק ממך. מיתה רחוקה ממך כי המיתה רחוקה ומכוסה מבני אדם וסבור שימי שניו הרבה יהיו וקרובה לך כי פתאם יבא כי שמא למחר מת:

### פרק יז

**להרבות** נשים **ולא להטות**. את לבבו:

**זה דינן של בנות צלפחד**. בבמדבר רבה פרשה כ"א (סימן יב):

**והשמעתיו**. קרי ביה ושמעתיו השי"ן בחירק שהיא כמו והשמעתיו. או יש לומר קרי והשמעתיו שאין הברת ההי"א ניכרת (מתנות כהונה). וסוף מאמר זה עיין ברבה הנזכר לעיל:

## פרשה ט

### פרק א

**מנגניקין**. פירוש הסגנין ומנהיגין. ועיין סדר אחרי ברבה ובתנחומא:

**והכישו ארי**. לפי שהיו עשויין בחכמה שהיו מתגלגלים ופושטין ידיהם והמלך שלמה היה נשען עליהם כשהיה עולה על הכסא וזה לא ידע סדר העליה וכשנתגלגל הארי הכהו על ירכו ונצלע. ולזה נקרא פרעה נכה (יפה תואר):

**שהיה מהול**. רצה לומר שנולד מהול. אותו כי טוב בגימטריא שנולד מהול (פענח רזא), וכלומר שנולד בשלמותו וטובו:

**לטמא אלו המרגלים**. לפי שהוציאו דבה רעה איקרו טמא, שהגנות והדבה הרעה אקרי טומאה כמו שכתוב (יחזקאל כב, ה) טְמֵאַת הַשֵּׁם (יפה תואר):

**וירם יאשיהו לבני העם**. צאן כבשים וגו' כדכתיב בדברי הימים שנתן לעם כדי לעשות פסחיהם:

**זה בנה בית המקדש**. רצה לומר שבשביל שנתן נפשו על בית המקדש מעלה עליו הכתוב כאילו הוא בנה בית המקדש שנאמר (תהילים ל, א) מזמור שיר חנוכת הבית לדוד. ועוד שדוד בנה היסודות של בית המקדש, וגם הכין הכל לבית המקדש:

**וזה החריבו ומלך ארבעים שנה**. עיין בשיר השירים רבה פ"ב סימן י"ח שם נתבאר. אף על גב דנבוכדנצר מלך ארבעים וחמש שנה כדיליף בפרק קמא דמגלה (יא, ב) מקראי. לא קאמר אלא ארבעים לומר שזכה למלכות כל כך כמו דוד ועוד יותר:

**בברית השביעו**. היינו בברית מילה, או בברית התורה שנקראת ספר הברית:

**במזבח השביעו**. והא דכתיב אשר השביעו באלהים, פירוש במי ששכן שמו במזבח ההוא השביעו. ובאיכה רבתי (ב, יד) פסוק ישבו לארץ איתא במזבח הפנימי השביעו. ובאסתר רבה פ"ג סימן א' איתא בקרנות מזבח הפנימי השביעו עיין שם:

**השבעו לי**. ואם לא היה שבועה חמור בעיניו היה חושד באחרים ולא יסתכן בידם (יפה תואר):

**יבחר כתיב**. וכן הוא בירושלמי פרק הרואה (ה"א). וברות רבה פ"ג (סימן ב) גרס יבוחר כתיב. והיפה ענף על מגלת רות כתב וזה לשונו גם בקהלת רבה גרסינן יבוחר כתיב:

**אל כל החיים יש בטחון אפילו אותן כו'**. דרש זה לא דריש מדכתיב יבוחר, אלא מאל כל החיים יש בטחון, וכדמשמע לישנא דהמאמר. והכי דריש קרא מי שיחובר כלומר שנתחבר ופשט ידו אל כל החיים דהיינו ה' שהוא חי העולמים על ידי שהחריב זבולו אפילו הכי יש לו בטחון שתקובל תשובתו (יפה ענף):

**שפשטו ידיהם בזבול**. היינו בית המקדש דאיקרי זבול דכתיב (מלכים א ח, יג) בנה בניתי בית זבול לך:

**וישנו שנת עולם**. ולא יקיצו, שאינן נדונים בגיהנם ואינן חיים בעולם הבא:

**היה מרתיחה כו' שנאמר בעת יזרבו נצמתו כו'**. ולא שמעו, שוב לא יקבלם. עיין בבראשית רבה פרשה כ"ח (סימן ט) שם נתבאר. ובויקרא רבה פרשה ז' (סימן ו). ובירושלמי פרק חלק (ה"ג):

**אנדריאנוס כו'**. ברות רבה פ"ג (סימן ב) שם נתבאר כל הענין:

**שחיק טמיא**. ישחקו עצמותיו:

**אמר ליה לית יכול את**. תיבת לית הוא מיותר. וכן ברות רבה ליתא. ורצה לומר שאמר לו בלשון שאלה יש בכחך שתגזור על בני עיירות שלא ידליק אדם אש שלשה ימים:

## פרק ה

**אמר ליה אין**. פירוש כן אעשה:

**לעידן רמשא**. פירוש לעת ערב מהיום עלו שניהם על גג פלטין, ראו עשן עולה מרחוק. אמר לו מהו, הלא גזרת שלא ידליקו אש. **אמר ליה אפרכיא ביש** פירוש השר חולה ונכנס הרופא ובקר אותו ואמר לו הרופא עד שישתה חמין לא יתרפא ולפיכך הדליקו אש:

**אמר ליה תיפח רוחיה כו'**. כי זה היה לו להמתין עד למחר כיון שהוא חולה שאין בו סכנה:

**אמרת את כן דאנא טב מיניה**. עיין ברות רבה שם נתבאר:

**קומי ערסא**. לפני מטתו:

**היה טליתו כו'**. והיה הטלית עם הציצית של רבי יונתן הולך ונגרר על ארונו. **אמר ליה רבי חייא טלי** פירוש הגבה וקח טליתך שלא יאמרו המתים כו'. ועיין בברכות בבלי פ"ג (יח, א) ובכותב שם, ובירושלמי פ"ב (ה"ג) וביפה מראה שם:

**לאברהם כו'**. משמע שהם חיים וקיימים עדיין (מתנות כהונה). ובברכות פרק הנזכר לעיל יליף לה מדכתיב ובניהו בן יהוידע בן איש חי, עיין שם:

## פרק ז

**זו פרשת חלה כו'**. דכתיב בבמדבר ט"ו כי תבאו אל ארץ מושבותיכם וגו' ויין לנסך וגו' ראשית עריסותיכם חלה תרימו וגו'. וזה שאמר **לך אכול ששמחה לחמך זו פרשת חלה. ושתה בלב טוב יינך זו פרשת נסכים. כי כבר רצה האלהים את מעשיך זו כו'** רצה לומר שקודם נסכים וחלה כתיב כי תבאו וגו' וזהו כי כבר וגו'. ועיין בבמדבר רבה פרשה י"ז (סימן ב). ובתנחומא שלח (סימן יד):

**רבי עזריה כו' פתר קרייה באבינו אברהם**. עיין סדר שלח ברבה ובתנחומא ובויקרא רבה פרשה כ' (סימן ב):

**מה ראה**. עיין בבראשית רבה פרשה נ"ו סימן ב' שם נתבאר כל הענין:

**מהר המוריה בא**. דעל ידי העקדה שהיתה בהר המוריה בא אברהם לספוד לשרה ולבכותה:

**ליפסין**. פירוש מס. עיין בויקרא רבה סימן ז' פרשה ל' ובתנחומא סדר אמור (סימן כב):

**מה דאזיל אזיל כו'**. מה שהלך יעבר עבר אני לא אזכרנו. מהיום ואילך נתחיל לחשוב:

**מר"ה סליחה מתוקנת לך**. פירוש שהוא מתוקן אצלו יתברך מראש השנה שמתחיל לסלוח, ואין הסליחה נגמרת עד יום הכיפורים ועיין בויקרא רבה שם נתבאר:

**מראש השנה סליחה מתוקנת לך**. דייק מדהוה ליה למימר לך הסליחה וכתיב עמך, דריש שהיא ממתנת אצלו (יפה תואר):

**מתיר**. מחל והניח:

**דמדומי חמה**. קרוב לשקיעתה היא אדומה. וכן דרשו בבראשית רבה פרשה ע"ט (סימן ו):

**זהו אבא כו'**. בתמיה למה הוא ששהה כל כך לבא מן השדה בערב שבת:

**שלא נתקבל שכרי**. יש לומר שמא לא נתקבל מעשי לאכול עליו שכר, שנתקפח זכותי במה שהזריח הקדוש ברוך הוא החמה בשבילי. ובאות אמת הגיה שמא נתקבל ובסמוך גרס לא נתקבל שכרך:

**טייס וחזר וטייס**. כדתנא (ברכות ד, ב) מיכאל באחת גבריאל בשתים. דבמיכאל כתיב ויעף אלי אחד מן השרפים ואילו בגבריאל כתיב מועף ביעף:

**למלא שאלתך אמרתי בתחלת תחנוניך כו' שהיה מתאוה לתפלתו**. הכוונה הוא על דרך דכתיב רצון יראיו יעשה ואת שועתם ישמע ויושיעם. ופירש האלשיך שמדת הקדוש ברוך הוא שמסכים לעשות רצונו של צדיק קודם שיתפלל, אלא שממתין עד ששומע תפלתו מחמת שתאב לשומעה, ואחר כך עושה בקשתו. וזהו רצון יראיו יעשה שמסכים לעשותו ויעשהו, אלא שאת שועתם ישמע ואחר כך יושיעם, שעם שחפץ לעשות בקשתו אינו עושהו עד שיתפלל כדי לשמוע מפיהם, עד כאן:

**ותורתו מתחמדת**. ובילקוט גרס במקומו חמיד על דורו:

## פרק ח

**הא אינו מדבר אלא במצות ומעשים טובים ובתורה**. רצה לומר בגדיך כינוי למצות ומעשים טובים שהם נקראים מדות כמו (ויקרא ו, ג) מדו בד. כלומר יהיו בגדיך ומדותיך לבנים מבלי כתם וחטא. ושמן מרמז על התורה שמאיר כמו שמן כמה דאת אמר (משלי ו, כג) ותורה אור. ואהא מייתי משל ממש למלך כו' פקחין שבהם קשטו כו' דהיינו לפי הנמשל שקשטו עצמן במדות ומעשים טובים כו' (מהרש"א שבת קנג, א):

**והיו הפקחים מטיילים על פתח כו'**. רצה לומר שהפקחים קשטו את עצמן וישבו על פתחו כו' שאמרו כלום חסר בית המלך בתמיה, הכל מוכן, ושמא יבהילנו לבוא פתאום ואנו צריכין להכנס לסעודה מקושטין:

**שאין בה הטרח**. ועדיין יצטרכו לטרוח ולזמן צרכי סעודה. **וחברה** לחבר ולסדר המטות היאך ישבו הקרואים חבורות חבורות איש איש אל אחיו (מתנות כהונה). ועיין בשבת דף קנ"ג:

**סייד**. אומן עושה מלאכת סיד:

**מהרום**. עבדי המלך אצים ומבהילים אותם שיבאו מהר איש איש לסעודת המלך:

**זוותאי**. שם אדם:

**בולדרים**. פירוש מלאכים קלים (מעריך). וצריך לומר כאן לאשתו של בולדר. והמתנות כהונה פירש בולדרים מושל ושליט:

**מלח**. ספן מוליך הספינה כמה דאת אמר ויירא המלחים דיונה (א, ה):

**כל שכן ישוב היום כו'**. וזהו שרמז המשנה שוב יום אחד לפני מיתתך כלומר שוב בתשובה לפי שידוע תדע כי יום אחד יש לך לפני מיתתך ובכל יום תאמר כן על היום שאתה עומד שהוא היום שלפני מיתתך (רי"ף):

## פרק ט

**קנה לך אומנות עם התורה**. ואמר אשר אהבת, מימי קדם, מיום שעמדת על הר סיני ונכנסת בברית את אשר ישנו פה ואת אשר איננו פה. ובא להזהיר שלא יהנה מכל אדם בשביל תורתו רק מיגיע כפיו. ונתיישב שלא אמר אשר אתה אוהב כי היינו טועים לומר דמיירי באשה סתם (מכלול יופי):

**אבל אסור כו'**. עיין בפרק אלו מגלחין דף כ"ג, א:

**משום מיעוט פריה ורביה**. זה קאי על אין לו בנים ופרנסתן קאי על בנים קטנים. ועיין פרק הנזכר לעיל. **רבי טרפון**. בפרק הנזכר לעיל גורס יוסף הכהן:

**תני מצות האב כו'**. עיין בירושלמי קדושין פרק קמא (כט, א):

**ובן שמונת ימים ימול**. ומכיון שהוא קטן ולא מצי מהיל נפשיה אאביו רמיא מילתא. ועיין בבבלי שלמד מדכתיב באברהם כאשר צוה אותו אלהים ואין צו אלא זירוז מיד ולדורות:

**שנאמר ובחרת בחיים זו אומנות**. כן הוא בירושלמי (קדושין פ"א ה"ז):

**וכל מי שאין לו אשה כו'**. עיין בראשית רבה פרשה י"ז (סימן ב) שם נתבאר:

**בלא עזר**. כדאיתא בפרק הבא על יבמתו (יבמות סג, א) במה אשה עוזרתו לאדם. אדם מביא חטים חטים כוסס, פשתן פשתן לובש, לא נמצאת שמאירה עיניו ומעמידתו על רגליו, עד כאן:

**בלא שמחה**. דשמחת לבב אשה כדאיתא פרק השואל (שבת קנב, א):

**בלא ברכה**. שבשבילה הבית מתברך, כי איש ואשה שכינה ביניהם:

**בלא כפרה**. כדגרסינן בפרק הבא על יבמתו (שם סג, ב). אמר רבי חמא בר חנינא כיון שנשא אשה עונותיו מתפקקים כו':

**בלא טוב מנין לא טוב היות האדם לבדו**. עיין בראשית רבה שם:

**ושמחת אתה וביתך**. ומשמע ליה דבית זו אשה שהיא עיקרו של בית:

**להניח ברכה אל ביתך**. דמדתלי לה בבית ולא קאמר סתם למען יברכך ה' כדכתיב בשאר דוכתי שמע מינה דהברכה תולה בבית. רצה לומר דאין ברכה בלא בית זו אשה (יפה תואר):

**וכפר בעדו ובעד ביתו**. ולא הוה מצי מכפר בכהן גדול ביום הכיפורים כשאין לו אשה. ומדתלה רחמנא כפרתו באשה סמך גדול לכל אדם שהעדר האשה מעכבת הכפרה (יפה תואר):

**ראה חיים עם אשה אשר אהבת**. שגם על ידה מאריך ימים יותר:

**ואתה שלום וביתך שלום**. דהיינו אשתו כדלעיל:

**אף אינו אדם שלם**. כדאיתא בזוהר ויקרא (ז, ב) ובשאר דוכתי דדכר בלא נוקבא פלג גופא איקרי ואינו נקרא אדם. ועיין נזר הקודש בבראשית רבה פרשה י"ז:
**ויש אומרים אף ממעט בדמות**. כי אין הדמות העליון מתרבה אלא בעוסק בפריה ורביה בפועל כדאיתא בזוהר (נזר הקודש):

## פרק י

**אם יודע את כו'**. כלומר שלא יקבלו ממך חשבון על מעשיך אז עשה מה שלבך חפץ:
**מתחמד**. היה חומד ומתאוה לראות בחלום את פניו. ורבי אלכסנדרי כבר מת והיה נראה לו בחלום והראהו שני דברים וכדמפרש:
**הרוגי לוד**. בסוף פרק שני דתענית (יח, ב) פירש"י שני אחים היו פפוס ולולייינוס שנהרגו על ידי בתו של מלך שנמצאת הרוגה ואמרו שהיהודים הרגוה, וגזרו גזירה על שונאיהם של ישראל. ועמדו אלו ופדו את ישראל ואמרו אנו הרגנוה, והרג לאלו בלבד. ועיין רש"י בפסחים פרק אלו עוברין (נ, א). ובפרק קמא דבבא בתרא (י, ב). והערוך ערך הרג כו' הרוגי לוד הם שמעיה ואחיו. ועיין לעיל פ"ג (פסוק יז):
**ברוך שהעביר חרפתן כו'**. שהקב"ה נקם נקמתן. וגרסינן הראהו שלשה מילין (מתנות כהונה):
**אמרין ליה לית כו'**. בירושלמי סוף מסכת כלאים (פ"ט ה"ג) יש שצם מאתים תעניות כדי לראותו ולא הועיל. והיה מצטער ואמרו לו חכמים לית את כדאי כו':
**אמר לון למה ולא לעית כו'**. פירוש אמר להם למה איני כדאי וכי לא למדתי תורה כל כך כמוהו. אמרו לו לא רבצת תורה בישראל כמוהו שהוא לימד לאחרים יותר ממך. ולא עוד אלא שהיה גולה ממקום למקום וגלות מכפרת עון אמר להם וכי אני לא הייתי גולה ג"כ. אמרו לו אתה היית גולה ללמוד והוא היה גולה ללמד לאחרים. וכמו שאמרו פרק הפועלים (בבא מציעא פה, ב) שהיה כותב חמשה חומשי תורה ושתא סדרי משנה והולך למקומות שאין שם מלמדי תינוקות ומלמדם ועושה לתורה שלא תשתכח מישראל:
**מאן הוא דכלום כו'**. פירוש מי שיש לו כלום שלמד תורה. **ודיבר בגרמיה כלום** פירוש שלמד בעצמו ולא לימד לאחרים נוח לו כו'. ורמז לו שזכותו גדול לפי שלימד לאחרים (משנת דרבי אליעזר):
**צם תלתין**. בירושלמי שם גרס תמנין:

**אמריי ליה**. אמרו לו מן השמים אין אתה כדאי ותענש אם תראנו. אמר להו הראוהו לי ויהיה מה שיהיה. לבסוף ראה דרגין שלו וכהו עיניו. דרגין פירוש מדרגו מכסאו אשר הוא יושב עליו. ועיין בבבא מציעא פרק השוכר את הפועלים:

**אין תאמר כו'**. אם תאמר שרב אסי לאו אדם גדול היה. תדע מזה. **חד גרדיי כו'** פירוש אומן עושה בגדי פשתן בא לפני רבי יוחנן ואמר ראיתי בחלומי שהרקיע נופל ואחד מתלמידך סומכו ותמכו בידו אחת. ורמז לרוב זכותו וכחו גדול. אמר לו ומכיר אתה אותו. אמר לו אם יעבירו אותם לפני כלומר כל התלמידים זה אחר זה אכיר אותו. עברו כולם לפניו, וכשהגיע לרבי אסי אמר זה הוא. הרי שהיה אדם גדול, ועם כל זה לא היה כדאי להביט ברבי חייא לגודל מעלתו:

**רב הונא כו' כד דמכינא כו'**. אמר להם לחכמים שכשימות יכניסוהו אצל רבי חייא. וכשמת העלוהו לארץ ישראל. אמרו כדאי הוא רב הונא שיבא הכא אצל רבי חייא:

**מאן עליל כו'**. מי יכנס במערה ליתן לרב הונא שם אצל רבי חייא. אמר רבי חגי אני אכניסנו:

**אמרין בר כו'**. אמרו בשבחו של רבי חגי שכשהיה בר שמונה עשרה שנה שהוא שיעור שנים לישא אשה כדי שילמוד תורה בטהרה והוא לא נשא אשה ורגיל בתלמודו ולא ראה קרי מעולם (עיין רש"י פרק אלו מגלחין). והמעשה זו היתה לעת הזקנה:

**עלותך את בעי כו'**. פירוש אתה רוצה שתכניס עצמך במערה אצל רבי חייא שאתה איש זקן ואם תמות שם אין אתה משגיח בחייך רק שתשאר שם במערה:

**אמר לון עבדין לי כו'**. אמר להם עשו לי דבר זה, הביאו חבל וקשרו אותו ברגלי, ואם אני אצא טוב ואם לא תהיו מגררין אותי ברגלי ועשו לו כן:

**שררין**. פירוש גוררין:

**עאל ואשכח כו'**. פירוש יהודה וחזקיה היו בניו של רבי חייא. וכשנכנס רבי חגי מצא כתוב במערה של רבי חייא שאלו היו שוים דיניהם שלא הניחו אחריהם כמותם:

**תלה עיינוי למסתכלא**. רבי חגי זקף את עיניו להביט. אמרו לו השפל פניך:

**נפש כו'**. כלומר הנח לו מקום שישכב אצלך דיתוב ליה כאן:

**ולא קביל עליה למיתב ליה אמרין כמו דלא קביל עלוי מתיב ליה כן זרעתיה לא פסקה לעולם**. כך צריך לומר (אות אמת). וכן הוא בירושלמי. ופירושו שלא קיבל רב הונא לשבת שם מענותנותו שנראה לו שאינו כדאי לישב אצל רבי חייא ובניו. אמרו ברקיע כמו שלא קבל עליו לשבת שם בענותנותו כן זרעו לא יפסוק לעולם, וניתן במקום אחר

מהמערה. ומדה כנגד מדה הוא שכשם שנזהר בכבודם של רבי חייא ובניו כן יתקיים זרעו המכבדיו על דרך (מלאכי א, ו) בן יכבד אב (יפה מראה):

**יצא משם כו'**. ויצא משם רבי חגי והיה בן שמונים שנה ונכפלו לו שניו בשכר שנתעסק ברב הונא (יפה מראה):

**ואיתחמי ליה**. בחלום (רש"י בבא מציעא דף פ"ה, ב):

**תקוע**. ויושב בישיבה של מעלה (רש"י):

**ורבי חייא רבה אצל מי אצל רבי יוחנן**. נראה דהני תיבות מיותר ועיין בבבא מציעא שם. ובלעדי זאת הגירסא נשתנה שם:

**ורבי יוחנן אצל רבי חייא לא**. רצה לומר שרבי זעירא שאל לרבי יוסי ברבי חנינא וכי אין רבי יוחנן ראוי לישב אצל רבי חייא. **אמר ליה**. רבי יוסי **אתר דזיקוקין כו'**:

**ובעורין**. תרגום לפידים בעורין:

**בר נפחא**. רבי יוחנן נקרא כן בפרק חלק (סנהדרין צו, א), ועיין בבבא מציעא במהרש"א חידושי אגדות:

**חפון אפוי איקנתא מחצלתא**. פירוש כשמת רבי נחום חיפו הפנים והאיקונין במחצלאות. אמרו כמו שלא ראה אותן בחייו משום אל תפנו אל האלילים לא יראה אותן במותו כשמוליכים מטתו דרך אותן האיקונין. ופרכינן אפשר דרואה אותם והלא מת עכשיו. ומשני רבי שמעון בן לקיש אין בינינו ולצדיקים המתים אלא דבור פה כי הם רואים ושומעים כמונו אלא שאין להם רשות לדבר. ודברי רבי אשיאן מיותרים וכן בירושלמי פרק ג' דעבודה זרה (ה"א) ליתא זה. ואי גרסינן לה כך פירושו שהצדיקים בחייהם יש להם כח להוסיף עוד שלימות בתורה ומצות מה שאי אפשר לאחר מיתה, וגם דבור פה יש ביניהם מותר מן הבהמה, ולא כן הרשעים שכל עוד שמזקינים טפשות ניתוספת בהן ואין להם יתרון רק דבור פה. וא"כ נמצא שאין בין צדיק מת לרשע חי אלא דבור פה לבד ושאר הכחות נשארים על מעמדם כבראשונה:

**שומע קילוסו**. דוקא קילוסו דשייך לדידיה ולא דברים אחרים. וכדרך שאמרו בפרק מי שמתו (ברכות יח, ב) בצערא דידהו ידעי בצערא דאחריני לא ידעו (יפה מראה):

**כמן החלום**. כמי שרואה דבר בחלום שאינה ראיה ברורה. אי נמי כמי שמשוקע בחלום ושומע קצת דברי המדברים לפניו (יפה מראה):

**שלא הביט צורת מטבע**. לפי שהיו מציירים בו צורת אדם או בעל חי. ועיין בירושלמי פרק קמא דמגילה (הי"א):

**ודאי**. כלומר משמעו:

**ולמה קורין אותו רבינו הקדוש**. איידי דמייתי דרבי נחום דאיקרי איש קודש קדשים מייתי נמי דרבינו הקדוש:

**אנטלימוס**. הוא אנטונינוס וכן הוא בירושלמי הנזכר לעיל:

**הוה גזיר כו'**. היה מל את עצמו ואמר לרבי ראה מילתי אם נמול כהוגן שמא נשתיירו בו ציצין המעכבין את המילה:

**כד דמך**. כשמת:

**אמרין צפוראי כו' אנן קטלין ליה**. מי שיבשרנו במיתת רבי אנו הורגין אותו. מרוב צערם במיתתו:

**אזל בר קפרא כו'**. הלך בר קפרא ונכנס בחלון והציץ לו עליהם וראשו מכוסה כאבל ובגדיו קרועים, ואמר אחינו בני ידעיה (הוא שם בית אב של ציפורי) שמעוני, מלאכי מעלה ומצוקי ארץ תפוסים היו בלוחות הברית וכלם מבקשים להביאם אצלם וגברה יד המלאכים וחטפו את הלוחות. וזה רמז שרבי נתבקש בישיבה של מעלה ונטלוהו העליונים אצלם אע"פ שהתחתונים היו מבקשים אותי:

**אמרין ליה דמך רבי כו'**. אמרו לו רצונך לומר שמת רבי. אמר להם אתם האומרים ולא יצא הדבר מפי שתזיקוני:

**קרעון מניהון כו'**. וקרעו בגדיהם בקול מר ונשמעה קול הקריעה לתוך מקום גופתתה שהוא מקום רחוק שלשה מילין. וקראו על בר קפרא פסוק ויתרון כו':

**ואשרוניה כו'**. פירוש הניחוהו שמונה עשרה קבוצים. כי דרכם היה לעשות מושבות למת מביתו עד בית הקברות ומתאספים שם העם להספידו כל אחד לפי כבודו. ולרבי עשו שמונה עשר מושבות. או פירושו בתי כנסיות. שהיו בדרך שמונה עשרה בתי כנסיות ובכל אחד הורידוהו להספידו שם:

**ואובליניה כו'**. והוליכוהו לבית שערים כי שם נקבר ונתארך להם היום:

**הגבר**. התרנגול:

**שרון מצוקין**. החחילו להצטער אמרו חי שמא חללנו שבת:

**מזומן**. פירוש בלי צער ויסורין:

**וטלק**. פירוש והשליך. ועיין זה בירושלמי פרק ט' דכלאים (ה"ג) ולעיל פרשה ז' סימן כ"ו (פסוק יא):

## פרק יא

**שמעביר את הפקק**. הוא כסוי הצלוחית. שאע"פ שהאבן גדולה היה שהיו צריכים כל הרועים להתאסף לגלגלה, יעקב בגבורתו העבירה בנקלה כמעביר כסוי הצלוחית בלי

שום טורח גלגול. ודייקי זה מדכתיב ויגל מלשון גלוי ולא קאמר ויגלגל מלשון גלגול כמו שכתב הרא"מ ז"ל (יפה תואר). ועיין בבראשית רבה פרשה ע' (סימן יב):

**בגלקטיקא**. עגלה חשובה וקלה ביותר ובו נושאים את הזקנים בלי תנועה ונדנוד:

**אח אחד הוה ליה כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה ע"ד (סימן יג):

**שהיה לו דוגמא מעין דוגמא של עולם הבא**. שכל לשון פרץ פריצות גדר כדלקמן. והכוונה שנעשה לו ליעקב מעין דוגמא של עולם הבא שיתברכו מאד שלא כמנהג העולם. ועיין בראשית רבה פרשה ע"ג סימן ח':

**סאסי**. ראשי השבלים נקראים סאסא:

**וכן כל אשה ואשה**. עיין פרק השוכר את הפועלים (בבא מציעא פו, ב):

**קודיה**. קידה של חרס לשתות בו:

**קניא**. מקל לסמוך עליו שהשליכו האשמדאי מכסאו במסכת גטין (סח, ב) ובשוחר טוב (מזמור עח):

**קשרתיה**. חגור שקושרין על המתנים לילך בזריזות. ובסנהדרין פרק כהן גדול (כ, ב) פירש"י שהוא טלית לכסות בו ועיין לעיל פרשה ב' סימן י"ג (פסוק י):

**פרץ גדרו של עולם**. כי לא נמצא במקרא לשון פרץ המורה על הריבוי רק במקום שנאמר לגביה לשון ריבוי כמו (בראשית ל, ל) ויפרוץ לרוב ויברך וגו', (שמות א, יב) כן ירבה וכן יפרוץ, ועל כן דרשוהו כאן מלשון הנאמר בו בכל מקום פרצה והריסת גדר ממנהגו של עולם (מהרש"א). ועיין בבא בתרא דף טו, ב:

**אדני משה כלאם**. וזה היה דבור יהושע למשה מדכתיב וירץ הנער וגו' בה"א הידיעה משמע הנער המפורש במקום אחר והיינו יהושע כענין שנאמר (שמות ל"ג, יא) ומשרתו יהושע בן נון נער:

**אמר לו יהושע**. פירוש משה אמר לו ליהושע **יהושע בך אני מתקנא כו'**. ומפרש המקנא אתה לי וכי אתה עושה לי קנאה כלומר אם יש לי קנאה בך. ועיין בספרי סדר בהעלותך ובזרע אברהם ובתנחומא:

**קול קילוס כו'**. ופירוש ענות דברים המענין את נפש שומען כשנאמרין לו כדכתב רש"י בחומש. ועיין שמות רבה פרשה מ"א (סימן א):

**אונקי**. משקל קטן שקורין אונ"ץ. כלומר שבכל דור ודור נפרע מעט מאותו עון כדילפינן בפרק חלק (סנהדרין קב, א) מביום פקדי ופקדתי. ועיין בשמות רבה פרשה מ"ג:

**חבל של חמשים**. כלומר הירדן שלא היה רחב רק כמדה של חמשים אמה. ועיין ברבה סדר וילך (סימן ב):

**ידורון בהליכתן**. עיין בחזית פ"ג פסוק (ו) הנה מטתו (סימן ה):

**מלכיהון דמלאכייא**. משום דמלכי בלא אל"ף משמע מלכן של המלאכים וזהו מלכי צבאות מלכים של צבאות של מעלן (מתנות כהונה). ועיין בבמדבר רבה פרשה י"א (סימן ג):

**גולירין**. פירוש חלשין (ערוך):

**קומיס קלטור**. פירוש מיני ממשלה:

**פסילתן**. מה שנסתת ונפסל ונקצץ מהם. ועיין לקמן פרשה י' פסוק (כ) גם במדבר ובשמות רבה פרשה מ"ו (סימן ב) ובויקרא רבה פרשה ל"ב (סימן ב) ובמסכת נדרים דף ל"ח, א' ובירושלמי שקלים פרק ה' (ה"ב):

**והיום כל הדין עותר**. פירוש והיום ביום המיתה לא עמד לו כל העושר ההוא:

**כי מצאת חן בעיני**. וכשבקש על זה אמר לו ואדעך. ועל כן אמר ולא ליודעים חן (ידי משה):

**עת היא שפוגעת האדם כו'**. הכוונה שבא להורות על פחיתות העולם שאינה עומדת על הכונה אחת אבל היא מקבלת תמורות. ואפילו גדולי העולם אינם נמלטים מן הרשת הפרושה בה. אלא מה יעשה כו' (בחיי):

**מפגיע**. פירוש נפגע:

**שאדם מפגיע**. מתפלל כדמפרש והולך:

## פרק יב

**זה חכה שיורדת לתוך גרונו של דג וחונקתו**. כך צריך לומר (אות אמת). ונקרא החכה מצודה רעה שהוא רע וחלש וקטן יאוחז בו דגים גדולים פתאום. ואינו דומה לנאחז ברשת על ידי מארב ותחבולות (רש"י בפרק הנשרפים) [סנהדרין פא, ב] :

**טעמין דרבנן נאמר כאן רעה ונאמר להלן במצודה רעה**. כך צריך לומר (אות אמת מתנות כהונה). ולפי שפלוגתת רבנן ורבי שמעון בן יוחאי הוא על ענין המרגלים, לכן אמרו על ענין המרגלים נאמר כאן:

**ואינה צדה ביבשה כו'**. וא"כ מהו זה שסתם הכתוב ואמר מצודה רעה שמשמע שצדה בכל מקום, אלא זהו חכה (מתנות כהונה):

**עד שהוא כופר בעיקר**. ששאר עבירות תיעשנה על ידי שיתקפנו יצרו של אדם, אבל בזאת ליכא יצר הרע כולי האי כי מה יתרון לבעל הלשון, לכן אילו זכר שיש אוזן שומעת לא היה חוטא בזה (יפה מראה). ועיין בירושלמי פרק קמא דפיאה (ה"א) ובבלי פרק יש בערכין (טו, ב) ובשוחר טוב מזמור י"ב:

**שפתינו אתנו מי אדון לנו**. פרש"י דלבסוף כופר בעיקר ואומר כן. ומה שכתב רש"י שם עוד לישנא אחרינא האומרים ללשוננו נגביר כאילו אומרים אין אדון לנו, זהו לפי גירסת הגמרא שם כאילו כופר:

## פרק יג

**זו מחשבתן כו'**. שלמדין מזה הפסוק לעשות רמאות, שמפרשין הפסוק שהחכם מלט בלי השגחת המלך וחושבין שאין הקדוש ברוך הוא משגיח על מעשיהם. והרמאות נקרא בלשון חכמה (ידי משה). ועיין לעיל פרשה ו' סימן א' ומה שכתבתי שם. והגירסות נשתנות במקצת:

**קנה מאזנים ומחק כו'**. משנה הוא במסכת כלים פרק יז מט"ז:

**אף על פי כן אמרו שנאמר כי**. כן צריך לומר (אות אמת) ועיין בפרק הספינה (בבא בתרא פט, ב):

## פרק יד

**זה העולם**. הוא העולם השפל שהוא קטן ופחות במדרגה נגד עולם העליון. ועיין בבראשית רבה פרשה ל"ג סימן ב':

**זה דור אנוש ודור המבול**. ופירוש מעט מעטי המעלה לא מעט המנין:

**כמנון ועקמון**. כמנון לשון מארב ועקמון לשון עקום, כלומר מיני מארב ובנינים עקומים שהם כמצודים גדולים לכבוש המדינה. וכן ה' הקיף את העולם במעינות תהום הוא ים אוקיינוס שהוא כמצודה ומארב על העולם לשוטפו אם לא יעשו רצונו יתברך, וכדאיתא בבראשית רבה פ"ה סימן ה':

## פרק טו

**ומצא בה איש מסכן וחכם**. כן הוא בכל החלוקות שהביא, ובאמת כתיב מסכן חכם אלא המדרש כתב וחכם להורות שלא נפרש שהמסכן מצא חכם:

**זה נח**. ונקרא מסכן כלפי בני דורו שבזו אותו כחכמת המסכן הבזויה. וכן נקרא נח חכם שעסק בחכמת התורה כדאיתא בבראשית רבה פרשה כ"ו (סימן א) ובויקרא רבה פ"ב (סימן י):

**ווי רקייא**. אוי לכם אתם הרקים למחר יבא המבול, עשו תשובה. והיו אומרים לו אם יתחיל הפורענות מביתו של אותו האיש יתחיל:

**וכיון שמת מתושלח כו'**. ואע"פ שבן תשא מאות ושישים ותשע היה ואין קושי במיתתו, לפי שמת בזמן שיעד להם נח שיבא המבול כדאיתא בבראשית רבה פ"ל (סימן ז) אמרו שניבא ולא ידע מה ניבא שראה מבול והוא מה שהיה בביתו (יפה תואר):

**ואדם לא זכר את האיש המסכן ההוא**. שבני דורו לא היו מזכירין ומחשיבים אותו לשמוע בקולו:

**אמר להון הקדוש ברוך הוא אתון כו'**. אף על גב דאתם לא מזכירים אותו לשבת אני אזכיר אותו לשבח ולטובה, שהקדוש ברוך הוא מפרסם בעולמו שבח מעשי הצדיקים לגדלם ולרוממם בעולם כדכתיב ויזכור אלהים את נח. ובזכרון זה כבדו ה' שפרסמו שמעשיו המה טובים וראוים שימהר הוצאתו מהתיבה:

**שלש גזירות כו'**. וכל כוונתו בגזירותיו היה כדי שיצטרכו אחיו לבא בעצמם וכדי שיכירם. ועיין בבראשית רבה פרשה צ"א סימן ד' שם נתבאר:

**שלא יכנס עבד למצרים**. דאם לא כן שמא שלחו אחיו שמה עבד ולא יבואו בעצמם :

**ולא יכנס אדם בשני חמורים**. דאם לא כן לא יבואו שם כל האחים אלא ישלחו קצתם. והוא היה חפץ שיבואו כולם לשם כדי לקיים בהם מאמר החלום ואחד עשר כוכבים משתחוים לי:

**ולא יכנס אדם שלא יכתוב שמו כו'**. כדי שיכיר לאחיו:

**ושם זקנתו**. זה ליכא ברבה שם:

**ואת יהודה שלח לפניו**. שעל ידי ויכוחו עם יוסף שראה איך יהודה מוסר נפשו על בניה של רחל כדאיתא בבראשית רבה פרשה צ"ג (סימן ט) חזרה השנאה שהיתה ביניהם לאהבה עזה. ולכן שלחו יעקב אצלו ראשונה להמתיק סוד עם יוסף כי הוא הנאהב אצלו יותר:

**שגזר גזירות קשות כו'**. הנה כאן לא מנה רק שלש ובשמות רבה (א, יב) חשב ארבע, ובשינוי. היינו א' וימררו את חייהם, ובכלל זה מה דלא יהיו ישנים בבתיהם ויהיו ישנים על הארץ כדי שלא יפרו וירבו כדאיתא בשמות רבה פרשה א'. ב' ואם בן הוא והמתן אותו. ג' כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו כדאיתא בשמות רבה פרשה כ"ו. ד' ויצו פרעה ביום ההוא לא תאסיפון לתת תבן וכדאיתא בשמות רבה פרשה ה' (סימן יח):

**ואנשים בה מעט אלו ישראל**. כי לא הורשו ללכת אל הר סיני, ונאמר ונגש משה לבדו. ואפילו אהרן והזקנים גבול היה להם לבדם כמו שפרש"י:

**זה יצר הרע**. שהטעה אותם השטן שהראה להם דמות מטתו של משה שהוא מת כמו שפירש"י:

**זה משה**. שלא התפלל בזכות עצמו כי היה רש בעיניו ועניו בדעתו ומלט כו'. ואדם לא זכר את המסכן ההוא בחושבם שהוא אינו כדאי שישא הקדוש ברוך הוא לפשעיהם

עבורו. לכן אמר הקדוש ברוך הוא אתם לא זכרתם אותו אני אזכור אותו הדא הוא דכתיב לולי משה בחירו וגו' (אגודת אזוב):

**זו בית הכנסת**. וקראה קטנה לבית הכנסת משום דלגבי בית המקדש נקרא בית הכנסת קטנה. וכמו שאמרו ז"ל (מגילה כט, א) ואהי להם למקדש מעט אלו בתי כנסיות (פרשת דרכים). ועיין בספר אגודת אזוב שמבאר דברי המדרש בנועם:

**עיר קטנה זה הגוף כו'**. הכוונה דקודם שבא האדם לאויר העולם מלמדין אותו כל התורה ומשביעין אותו ואומרים לו הוי צדיק ואל תהי רשע כדאיתא במסכת נדה (ל, ב). אלא כשאדם יוצא לאויר העולם מלאך בא וסוטרו ומשכחו הוא היצר הרע, ואז לוכד את העיר קטנה הזו לגמרי. והיצר טוב מבין ומביט כי נער ישראל ולא ישגיח עדיין על דבריו החרש יחריש עד שנת שלש עשרה, אז יתעורר בו כח איש ויהי כמזכיר את הראשונות וילוה אליו יצרו הטוב ויתחברו שניהם ויגרשו את האויב האמור. וזה שאמר המדרש **עיר קטנה זה הגוף ואנשים בה מעט אלו איבריו**. הכוונה שכל אבר הוא מעט כי עדיין לא נשלמו על נכון ועדיין כל אחד בקטנות. ולכן **ובא אליה מלך גדול זה יצר הרע וסבב אותו** מיד בהוולדו **ובנה עליה וגו'**, כי עד שנת שלש עשרה הוא בונה מצור וסבבו עונות נעורים. **ומצא בה איש ומסכן וחכם זה היצר טוב** רצה לומר שכשבא לשלש עשרה שנה אז יתחזק היצר טוב על ידי הרהורים טובים שנתעורר אז באדם שנשארו באדם בכח מאז שהשביעו אותו. **ומלט הוא את העיר בחכמתו** ולא יועיל מבצר החומה אשר בנה יצר הרע. **ואדם לא זכר את המסכן** כי נשכח זכרו עד הנה על ידי סתירת יצר הרע. ועיין באגודת אזוב:

**טוביה כו'**. אשרי לו למי ששומע לו:

**דל**. הוא יצר טוב:

## פרק טז

**רבי עקיבא שהיה מסכן**. מפורש בפרק הנודר מן המבושל (נדרים נ, א) עיין שם:

**ומסכן בדבריו**. פירוש שהוא עני בדבריו שאינו מקיימם. וברות רבה פרשה א' סימן ה' איתא אלא מהו מסכן מי שהוא בזוי בדבריו:

**שמשון הלך כו' גדעון כו'**. עיין בבלי סוטה פרק משוח מלחמה:

## פרק יז

**זה עמרם ובית דינו**. שכולם קבלו דבריהם וגרשו נשותיהם. ואף אחר כך כששמעו לעצת מרים ג"כ כולם שמעו להם והחזירו נשותיהם כדאיתא בסוטה פרק קמא (יב, א) ובשמות רבה פרשה א' (סימן יג):

**נמנו**. כדאמרינן נמנו וגמרו:
**אחר הגפה**. לשון מגיפי דלתות, כלומר אחורי השער והחומה, וכהאי דתנינן בפרק אלו מציאות (בבא מציעא כה, ב) מצא אחורי הגפה:
**עד כאן העולם מתקיים. אמרה לו בתו אבא גזרתך קשה משל פרעה כו' מזעקת**. כך צריך לומר. ופירושו עד כאן הגיע קיום העולם ושוב יבטל. ושוב חזרו בהם בעצת מרים וכלם קבלו דבריהם, וזהו שנאמר דברי חכמים וגו' כדלעיל:
**ולא הוית בדינא כו'**. רצה לומר שלא היה בדין לקיים גזרתו. וכדאיתא בשמות רבה פרשה א' (סימן יח) שכשאמרו לו האיסטרולוגין גואל ישראל נתעברה ממנו אמו ואין אנו יודעים אם מישראל הוא או מצרי הוא. באותה שעה גזר אף על המצריים שנאמר כל הבן הילוד היאורה וגו', כל הבן של ישראל אין כתיב כאן אלא כל הבן בין יהודי בין מצרי. ולא רצו לקבל ממנו שאמרו בן מצרי לא יגאל אותם לעולם. או צריך לומר ולא הוית בחיליה. פירוש ולא היה בכחו שיקיימו גזירתו וכמו שנזכר לעיל. וגם בתו לא קיימה גזירתו והחייתה למשה:

## פרק יח

**זיינם**. יעקב לבניו ומחנהו:
**ולדורון**. לסמות את עיניו ולקרב דעתו אצלו בהנאת הדורון. וזהו כענין השוחד הגורם להטות לב הדיין ולקרב אצלו בהנאת הדורון:
**למלחמה מנין כו'**. ובפירש"י סדר וישלח למד למלחמה מדכתיב והיה המחנה הנשאר לפלטה:
**אמר מוטב שיפגע בי כו'**. כי בהיותו מסדר לאה ורחל באחרונה מפני שאחרון חביב, כך הוא היה ראוי להיות נשאר באחרונה, אלא לכך הוא עבר לפניהם משום דאמר מוטב דיגע בי ולא בבני:
**מפני שטר חוב**. פירש"י בחומש מפני שטר חוב של גזירת כי גר יהיה זרעך המוטל על זרעו של יצחק כו'. ודייק זה דאם לא כן מפני יעקב אחיו למה לי (הרא"מ). ועיין בבראשית רבה פרשה פ"ב (סימן יג)שם נתבאר:
**מיכן דהוה רחיק**. דייק מדכתיב קרב עד הנה ואדברה אלך:
**ותאמר האשה וגו'**. האתה יואב. ומפרש שהוא לשון תמיה. האתה שהיה לך להיות לישראל לאב ואתה קוצר ורוצח. ולפי זה מה שהשיב ואמר אני פירושו אני הוא אב ודאי ואין לבבי למרע. ועיין בבראשית רבה פרשה צ"ד (סימן ט) שם נתבאר כל הענין:

**אני הוא שהשלמתי מנינן כו'**. שהיו חסרים אחד למנין עיין, והיא נמנית שני פעמים והשלימה החשבון:

**אני הוא שהשלמתי נאמן יוסף**. כך צריך לומר:

**ולי שאני אם בישראל**. שאני חשובה ומזכה את ישראל, על דרך (שופטים ד, ז) שקמתי אם בישראל:

**חלילה ליואב**. זה דרשו על חלילה השני שכתיב חלילה לי, וחלילה לדוד דרשו על חלילה הראשון שלא נאמר אצלו לי. ובמה דסיים הפסוק פתח המדרש. ובבראשית רבה הנזכר לעיל באמת גרס להיפך חלילה לדוד חלילה ליואב:

**מנן את ידעית**. כלומר מניין אתה יודע שהוא חייב מיתה ואולי לא ייטיב בעיני ה' למוסרו לך (מתנות כהונה). ולי אפשר דצריך לומר אמר לה מנן את ידעה. ורצה לומר דכתיב שם תנו אותו לבדו וגו' ותאמר הנה ראשו מושלך אליך. על זה אמר לה מנין אתה יודע שיסכימו אנשי העיר בזה. או שלא יוכל שבע בן בכרי להלחם בהם. וכן הוא בבראשית רבה שם:

**מתחייב הוא מלעיל**. מן השמים, ולא יצלח במרדו:

**אלף דגוברין**. כי כן דרך החכם לבקש יותר ממה שבדעתו כדי שימעט בעין הנשאל אחר כך שאלתו:

**כל בר נש יהיב כו'**. כל בית ובית יתן מאנשי הבית לפי הערך עד שיהיו אלף איש:

**ומחטא ליה**. לשון פיוס כמה דאת אמר (תענית יט, א) בן המתחטא על אביו, שהוא לשון פיוס ונקי:

**והדא אכסניא**. ואפילו זה היחיד הוא אכסניא בינינו ואינו בן עיר. ואות אמת גרס הוא אכסניא. ועיין אגדת שמואל:

**אמרין לה כו'**. אמרו לה בני העיר אף אם היה הטוב שבעיר ניתן אותו לו:

**ציפריא**. קישורי העקלים סביב הכתלים:

**שיגמיא**. צירי דלתות:

**ונעץ חרב**. ללמוד תורה וגם היא מלחמה:

**כל מי כו'**. בפרק חלק (סנהדרין צד, ב) מאריך בזה:

**ספקלי**. ממונה לעשות משפט כתוב במחויבים:

**סיקווי פטרין**. ראש הסופרים:

**סביא**. זקן בית המזכיר ומזהיר כל אחד ואחד על משמרתו ועל עבודתו:

# פרשה י

## פרק א

**זבוב אחד שמת כו'**. מדכתיב יבאיש יביע לשון יחיד שמע מינה שאינו מדבר אלא בזבוב אחד (ופירוש זבובי כל אחת מזבובי, וכאלה רבים במקרא) וא"כ אינו אלא משל אל החטא וכדמפרש (מתנות כהונה). אבל בירושלמי פרק קמא דקדושין (ה"ט) איתא דרש בן עזאי זבובי מות יבאיש יביע שמן רוקח אילו זבוב אחד שמת שמא אינו מבאיש שמן רוקח, וזה על ידי חטא אחד שחטא איבד כל זכיות שבידו. וכתב היפה מראה פירושו, דכי היכי דזבוב אחד מבאיש ומבעבע שמן רוקח כשנופל לתוכו כי כשמסריח מעלה אבעבועות, כך חטא אחד מפסיד זכיות הרבה שהיו בידו אם הוכרעו על ידו לחובה, עד כאן לשונו:

**מי שאין לו מצוה שתכריע**. כך צריך לומר. וכן איתא בירושלמי למי שאין בידו מצוה אחת שיסייע לו לכף זכות:

**דורשי רשומות אומרין**. עיין פרק קמא דקדושין (מ, ב):

**ימוד אדם עצמו**. פירוש יראה אדם עצמו:

**והעולם נידון אחר רובו**. משום דלתנא קמא דאיירי ביחיד דריש ליה חוטא אחד מלשון חטא אחד, אבל רבי שמעון בן אלעזר קאמר דחוטא ממש קאמר יחיד שחטא, דברבים איירי וחוטא אחד מכריע אותן לחובה דהעולם נידון אחר רובו. ודקאמר נמי והיחיד נידון אחר רובו, משום דאילו היה לאותו יחיד עצמו רוב עונות גם אם היה העולם מחצה על מחצה לא היה יכול הוא להכריע במצוה אחת שעשה את כל העולם לזכות, כיון דהוא גופיה יש לו רוב עונות והוא אינו זוכה במצוה זו איך יזכו הרבים על ידו (מהרש"א). וחסר כאן, וצריך לומר והעולם נידון אחר רובו, במצוה אחת שעשה זה זכה לעצמו ולכל העולם טובה הרבה, ובחטא יחידי כו'. וכן הוא בקדושין פרק קמא:

**מביעין**. פירוש מדברים, כמו (תהילים יט, ג) יום ליום יביע אומר. או פירושו מוצא כמה דאת אמר (כתובות צא, א) דלא מבע דמא (מתנות כהונה):

**סבלות מעט זו גזירתו כו'**. מפני שאצלם היה עונש מיתה קורא אותו סכלות וכדלקמן בסמוך גבי אליהו הנביא (מתנות כהונה):

**ואומרים פסול משפחה הוא**. והגם שלא נעלם מהם כי מואבי ולא מואבית, עם כל זה היו עולבים אותו שממשפחה פסולה בא, כי לא יבצר שאביה וכל זכר שממשפחתה פסולים לבוא בקהל. ועיין רות רבה ריש פ"ח ובשוחר טוב (ד) פסוק רגזו ואל תחטאו:

## פרק ב

**כל עיקר**. כלומר מכל מקום. ועיין בבראשית רבה פרשה מא סימן ח' [ו] שם נתבאר:

**מחציף**. מעיז פניך:

**אין הוה שמע כו'**. ואם היה שומע לדין הרי טוב, ואי לא הוה אומר לבן ביתו אשמאיל לו, כלומר הכריחו שלא בטובתו, שכל דבר מה שכנגד רצונו של אדם נקרא לו שמאל כמו מה שהוא ברצונו הוא מיומן ומכוון לו:

**מחמי ליה כו'**. יש לפרש הראה לו כלי שמקטפין בו את העוללות, לומר שאם לא ישמע שילקה. ובאות אמת מצאתי בשם נוסח אחר ומחי ליה חטוף מן הדין גיסא (מתנות כהונה):

**ויקם יעקב כו'**. הקדים הזכרים לנקבות ועשו שהיה להוט אחר הנקבות הקדים הנקבות שנאמר ויקח עשו את נשיו וגו'. ופירוש הכתוב לב חכם לימינו שעושה את העיקר עיקר, כי הימין מורה על העיקר. ולב כסיל לשמאלו שעושה את הטפל עיקר, כי השמאל מורה על הטפל. ועיין בבראשית רבה פרשה ע"ד (סימן ה):

## פרק ג

**טפשא כו'**. השוטה חושב שכל העם שוטים כמוהו. וזהו ואמר לכל סכל הוא, על כל אדם הוא אומר זהו סכל. והוא אינו יודע שהוא לבד סכל וכל העם חכמים:

## פרק ד

**שכל המניח ענותנותו**. ונוהג בגאוה:

**לעולמו**. נראה דצריך לומר לעצמו:

**וכי מעל ראשי העם היה הולך**. משום דלא כתיב הכא שעשה מגדל לדבר כדכתיב בעזרא, או שהיה מעלה שקם עליה, משמע דמעצמו היה עומד למעלה מהעם. וזה שאמר המדרש וכי מעל ראשי העם היה הולך, כלומר שמהכתוב נראה שדרך הלוכו תמיד היה על זה הענין (יפה עניף):

**אלא שראה עצמו גדול מכל העם**. ופירוש ויעמוד מעל לעם שסמך ועמד על עצמו שהיה מעולה בחשיבות וגדולה מכל העם ומלאו לבו לדבר גדולות [יפה עניף]. ועיין כל זה בירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) ובפתיחתא דאיכה רבה סימן כ"ג:

**וכהן**. ובפתיחתא שם איתא וכהן גדול:

**למה אתם עוברים**. תימה מה גדולות יש בזה אחר שהאמת כן. ושמא משום דאמר ויעזוב אתכם כאילו אין להם תקנה עוד חס ושלום כי עזבם ה' לגמרי [יפה עניף]:

**וכל כך למה**. עיין איכה רבה שם:

**והדם תוסס**. פירוש מרתיח ועולה:

**דייתיקי**. שטר:

**דם פרים כו'**. ובגמרא פרק הנזקין (גיטין נז, ב) איתא אמרו לו דם זבחים דאישתפוך. ורצונם לומר ולא נעשה מצותו ולכך הוא מרתח (מהרש"א):

**ולא עמד**. ובפתיחתא איתא ולא אידמו ליה. פירוש ולא היה דומה לו:

**והשתא דאמר להו לית הכי**. כלומר כיון שאחר כל דברי תשובתם אמר אינו כן כדבריכם:

**קאימנן עליה**. קמנו עליו:

**פרחי כהונה**. כהנים קטנים ונערים:

**אותו האיש**. כלפי עצמו אמר כן אני שהרגתי כל אלה על אחת כמה וכמה שיהא עונשי גדול:

**הרגו כו' ויום שבת ויום כפור היה**. וכן הוא לעיל פרשה ג' סימן כ' (פסוק טז) וחשב לשבת ויום הכיפורים לתרי מילי. אבל באיכה רבתי חשב עוד וחללו את השם. ושבת ויום הכיפורים חשיב לחדא:

**שהשוה עצמו כו'**. השוה את עצמו כאחד מהם ולא היה מתנשא עליהם:

**מדבר בנח**. עיין בבראשית רבה פרשה ל"ד סימן ג' שם נתבאר:

## פרק ה

**וכן הוות כשגגה שיוצא מלפני השליט**. שמתקיימת שלא מדעתו. ועיין בבראשית רבה פרשה ע"ד סימן ו' [ד] שם נתבאר:

**חד בלעא כו'**. דבר שחנקו בגרונו, והלך והביא לו איש אחד אמגושי שיוציא בלעו על ידי לחש, ואחר כך שאל רבי יהושע בן לוי לאותו איש מה אמרת עליו. אמר לו פסוק פלוני אחר פסוק פלוני. אמר לו נוח היה שקבר לבנו כדי שלא תאמר פסוק זה. ורבי יהושע בן לוי אמר כן על עצמו וכן היה לו שמת אותו הבן. ובערוך ערך בלעם גרס בר בריה דרבי יהושע בן לוי:

**דשבשתא**. משמע שהוא מקום, ובירושלמי איתא רב ירמיה שיבשב ולבש עטרה של זית. ופירש היפה מראה ביבשב חתך זמורות. ועיין באיכה רבה פרשה ה' סימן י"ד:

**נייח היה כו'**. טוב היה לו שראשו יהא מורם ממנו ולא יעשה כזאת. שבפולמוס של אספסיאנוס גזרו על עטרות חתנים:

**וכן הות ליה**. שמת רבי ירמיה או הורם ראשו על ידי המלכות:

**מאן מאית קדמאי**. מי ימות בראשונה:

**כל עטא מצלין כו'**. כל העולם מתפללין על חייך לטוב, ואת אמרת כן. אמר אם יבא העת מה בכך בדברי אלה. ואם יבא מלאך המות שיקחנו מי יאמר לו לא תבא אצלי כי לא אבא אליך שרבי ימות קודם. ואף אם יהיה כן יהיו הם אומרים ברוך כו':

**וכן הות ליה**. שהוא מת קודם. וכל זה להשמיענו שאל יפתח אדם פיו לשטן:

**אף בניך כו'**. שנאמר כה יעשה לך אלהים כו'. ודרשו חז"ל בפרק אלו הן הגולין (מכות יא, א) מכאן שקללת חכם אפילו על תנאי באה:

## פרק ו

**מהו בשער התוך**. עיין לעיל פרשה ג' סימן כ' ובויקרא רבה פרשה ד' ובפרק חלק (סנהדרין קג, א):

## פרק ז

**עבדא זבין**. העבד קונה דהיינו פוטיפר שהוא עבד מאחר שהוא מצרי מבני חם שהוא עבד לשם וליפת. **ובר אמתא** דהיינו ישמעאלים שהם בני הגר שפחת שרה, מוכר. **ובר חורין** זה יוסף נמכר לשניהם. ועיין בבראשית רבה פרשה פ"ו (סימן ג):

**סריס**. כמשמעו. ועיין במסכת שבת דף קנב, א' ושם איתא שראה אותו שלא היו מנעלים ברגליו. והתם גריס רבי יהושע בן קרחה:

**שמע לי חילופיהון**. תשמע ממני תחתיהון:

**שקדמו הכתוב כו'**. הכתוב הקדים אותך ששקר אמרת שעל סוס בן חורין שהרי כתיב ראיתי עבדים על סוסים:

**טרף כו'**. הכה ראשו על הכותל והחומה:

**ומת**. שם רשעים ירקב לדראון עולם:

## פרק ח

**שנקרא נחש**. תרגום של נחש חויא:

**בדרך ארץ**. היינו כדרכה:

**ויענה במשכב זכור**. היינו שלא כדרכה. ועיין בבראשית רבה פרשה פ' סימן ד' שם נתבאר:

**הוון טמירין**. היו מתחבאין:

**דפקע**. ובירושלמי פרק ט' (ה"א) דשביעית גרס דחרובין:

**על פילי**. על פתח. ועיין בירושלמי הנזכר לעיל ובבראשית רבה פרשה ע"ט (סימן ו) ובאסתר רבה (ג, ז) ובשוחר טוב (יז):

**שמע ברת קלא**. פירוש שמע בת קול. ומהקדוש ברוך הוא היה הדבר כדי שיבין לאשורו לצאת משם [יפה תואר]:

**דימוס ואתפשת**. כגירסת הספר כן הוא באסתר רבה, אבל בבראשית רבה ובירושלמי הגירסא נהפכת:

**אפילו ציפור מבלעדי שמיא לא יברח**. שאפילו לצפרים פרטים השגחתו מיוחדת:

**כל שכן נפש דבר נש**. כל שכן נפש בן אדם. ולפיכך אלך לי אל מקומי ואם לא נגזר עלי מן שמים לא אמות, ואם נגזר חס ושלום לא יועיל בריחתי [מתנות כהונה]:

**ניחות וניתסאי בהדין מוי דמוקד דטבריא**. פירוש נלך ונתרפא (שהיה החול אוכל את בשרם בקעים בקעים כדאיתא בפרק במה מדליקין [שבת לג, ב]) באלו מים חמים של טבריא:

**אמר צריכין אנו לעשות טובה כו'**. שצריך אדם להחזיק טובה והנאה למקום שקבל משם הנאה (יפה מראה):

**איתליס**. ובאסתר רבה ובבראשית רבה גרס איטליס. ופירש המתנות כהונה חנויות:

**עשה אתליס מכר בזול**. פירוש גם רבי שמעון עשה אתליס (מתנות כהונה). ולפי זה מה שאמר אחר כך צריכין אנו מדכייא כו' היא טובה אחרת שעשה רבי שמעון בר יוחאי להם. אבל בבראשית רבה ובירושלמי ובפ"ב דשבת הנזכר לעיל איתא שאמרו שכשם שעשה יעקב הנאה להם שהיו עושין להם איטליס ומכרו בזול כך צריכין אנחנו לטהר טבריא. והני תיבות עשה אתליס מכר בזול ליתא שם אבל בבאסתר רבה איתא:

**צריכין אנו מדכייא טבריא**. שהיו מקומות שהיה בהם ספק טומאה שנאבד שם קבר והיה צער לכהנים לסבב את הדרך כדמפרש בפ"ב דשבת:

**נסיב תורמסין ומקליק בשוקא**. פירוש לקח תורמסין והשליך בשוקא:

**טייף וסליק ליה**. פירוש צף ועלה שהיה לוחש על התורמסין (רש"י). ובפ"ב דשבת פירש שהיה דרך נס והכי מפורש בפסיקתא (יפה מראה):

**חמא יתיה חד כותאי כו'**. פירוש ראה אותו חד כותאי אמר וכי לא אלך לשחוק וללעוג בזה הזקן מהיהודים:

**נסיב חד מית כו'**. לקח מת אחד וטמן בהשוק שטיהר רבי שמעון בר יוחאי:

**בגריבה קרדימה**. מיני שוקים הם ובבראשית רבה הגירסא נשתנית:

**אזל ואמר ליה דכיתיה כו'**. פירוש אזל אל רבי שמעון בר יוחאי ואמר לו טהרת שוק פלוני. אמר לו הן. ואמר לו אם אוציא לך משם מת אחד מה תאמר. אמר לו הוצא משם והראה לי. וגוד פירש המתנות כהונה בבראשית רבה פירוש הנזכר לעיל שגוד הוא לשון משיכה והוצאה. כלומר הוצא המת כאשר אמרת:

**על דין דרביע**. רצה לומר על מת המונח שיקום ועל הכותי שעומד על רגליו שימות:
**על עילאי יחות**. פירוש אותו כותי שהוא למעלה יחות וירד לארץ. **תתאי** פירוש אותו המת שמונח תחתון:
**מינפק ליה**. פירוש כשיצא לו רבי שמעון בר יוחאי:
**דינקאי ספרא כו'**. כך היה שמו. ואמר בדרך לעג בן יוחאי מטהר טבריה והרי מצאו אחריו מת. והכי גרסינן בבראשית רבה בהדיא:
**אמר אם לא יבא עלי**. אם לא אמת כמו שאני אומר יבא עלי כך וכך וגזם ולא אמר. והוא אם אין בידי כו'. או אפשר דהני תיבות אם לא מיותר. ורצה לומר שקפץ בשבועה ואמר יבא עלי כך וכך אם אין בידי כו':
**עתידה להיות לאוכלי תרומה חוץ מזו ומזו. לא הימנוה יתיה. אמר ליה כו'**. ובירושלמי גרס אם לא שמעתי שטבריה עתידה להיטהר. אפילו כן לא הימנין הוית, מיד נעשה גל של עצמות. ופירש בעל קרבן העדה אפילו כן לא היית מאמין ולגלגת, ונתן עיניו בו ונעשה גל של עצמות. ובבראשית רבה פרשה ע"ט גרס יבא עלי אם אין בידי הלכות כשערות ראשי על טבריה שהיא טהורה חוץ מזו ומזו. ואתה לא היית במנין עמנו שנטהרה:
**פרצת גדרן כו'**. ופירש האות אמת והמתנות כהונה חוץ מזו ומזו חוץ ממקום זה וזה, שמאלו אין לי תשובה ומסורת. וכן פירש המתנות כהונה גם כאן לא הימנו יתיה פירוש לא הייתי במנין. ולי אפשר שצריך לומר חוץ מזו ומזו לא נימנוה יתיה. פירוש חוץ ממקום זו וזו שלא היינו נמנין עליהם לטהרם:
**לא כן תנינן רבי שמעון אומר כל הספיחין מותרין**. כך צריך לומר, וכן הוא בירושלמי פרק קמא דברכות (ה"א). וכן הוא הגירסא במתניתין דשביעית. ולפי זה הספיחים שהיה מלקט זה שראה רבי שמעון בר יוחאי לא היו של כרוב. אבל בברייתא בפרק מקום שנהגו בבבלי ובבראשית רבה פרשה ע"ט גרסו כל הספיחים אסורים חוץ מספיחי כרוב. ולפי זה הספיחים שלקט האיש ההוא של כרוב היה. ולהבין המשנה והברייתא עיין בפירוש הרמב"ם ורבינו שמשון ובתוספות ריש פרק קמא דקדושין (יפה תואר):

## פרק ט

**מי שמסיע עצמו מתלמודו**. דרש אבנים אבני הלוחות:
**ובקע עצים יסכן בם כל מאן דלעי**. דרש עצים (משלי ג, יח) עץ חיים היא למחזיקים בה [מכלול יופי]:

**בשכר שתי בקיעות כו'**. מדה כנגד מדה. ודייק לה מיתורא, משום דאי לאו הכי למה לי ויבקע עצי עולה דודאי אין עצי עולה למערכה בלא ביקוע ומאי נפקא מינה בהא, אלא שבא לרמוז ג"כ לבקיעת הים לומר שבזכות זה נבקע הים [נזר הקודש]. ודייק שהיה שתי בקיעות דכתיב עצי לשון רבים ומיעוט רבים שנים (מתנות כהונה):

**זכה ליקרע הים לבניו כו'**. בבראשית רבה (סוף) פרשה נ"ה מסיים שנאמר ויבקע עצי עולה ונאמר להלן [שמות י"ד] ויבקעו המים:

## פרק י

**נתקהה**. כמו (מכילתא בא פרשה יח) הקהה את שיניו (ירמיה לא, כח) ושיני בנים תקהינה. ועיין בתענית פרק קמא (ח, א):

**שהוא מותר הכשר חכמה**. רצה לומר אם יפייס את הרב הוא מייתר הכשר חכמה, שהרב יהיה מותר לו ולומד חכמה הרבה עמו:

**נתקהה התלמיד על הרב**. שאין הרב מרוצה לו להסביר תלמודו:

**שנאמר ברזל כו'**. מביא ראיה שהתלמיד נקרא ברזל שנאמר ברזל בברזל יחד ודרשוהו חז"ל בפרק קמא דתענית (ז, א) על התלמיד שמחדד את רבו כברזל המחדד ברזל חבירו:

**מותר לו**. מוותר אצלו:

**אם נקהה תלמודך כו'**. שקשה הוא לו מרוב קושיות, בשביל משנתו שאינה סדורה לו ואינו זוכר מה כתוב בה:

**והוא לא פנים קלקל אינו בא כו'**. מפרש והוא לא פנים אינו בא לידך להסבירו בפניך. רצה לומר שרבו מת ואינו יכול לבא להסבירו בפניו. קלקל עליו כלומר הקלקול הוא עליו ועצמו שלא חזר תלמודו. ולכן וחילים יגבר רצה לומר יתגבר בכל כחו ויחזור לימודו וכמעשה דבסמוך. וזה שאמר המדרש בחילך פירוש בכחך תחזור על לימודך. והוא פירוש על וחילים יגבר:

**אינשי אולפניה**. נשכח ממנו תלמודו והיה הולך ובוכה:

**לבי עולמין**. היה הולך לבית הקברות ובוכה:

**מדהוה כו'**. מתוך שהיה בוכה נראה לו בחלום שהיה אומר לו זרוק בי שלשה צרורות ואני אבוא. קלי פירושו צרורות:

**אזיל כו'**. הלך אותו תלמיד אצל פותר חלומות וספר לו המעשה. ואמר לו אמור כל פרק ופרק שאתה שונה שלשה פעמים ויבא ויתקיים לך תלמודך שלא תשכחו. ועשה כן, וכן הוה לו ונזכר תלמודו:

**אם נקהת אומה כו'**. אם שיניהם של ישראל קהות מן הרעב:

## פרק יא

**נלחש לו מלעיל**. פירוש אלא אם כן נגזר עליו מן השמים ממעל:

**אומרין לנחש**. דרך משל קאמר כאילו הנחש נשאל והשיב כך [יפה מראה]. ועיין בויקרא רבה פרשה כ"ו (סימן ב) ובמדבר רבה פרשה י"ט (סימן ב) ודברים רבה פרשה ה' (סימן י) וירושלמי פרק קמא דפיאה (ה"א) ובבבלי פרק יש בערכין (טו, ב) ובשוחר טוב מזמור י"ב. ונראה שמתיבת אומרים לנחש עד אמרו לבעל הלשון ועד בכלל הוא מיותר, שזהו מה שאמר לקמן מפני מה אתה נושך כו':

**וכולן מרגישין**. שארס של נחש מחלחל בכל האיברים:

**שותת**. פירוש גורר חוץ לפה:

**מטורף**. יש לפרש מנומר, שהכל מכירין אותו מרחוק. או יש לפרש מושלך וגורר על הארץ בלי רגלים:

**והורג ברומי**. שאומר כאן לשון הרע על מי שעומד ברומי:

**גדרו של עולם**. שאלמלא שהחטיא את אדם הראשון לא היו מתים (מתנות כהונה):

**ספקלאטיר**. ההורג המחויבים מיתה למלך:

**ירדו מלאכי השרת כו'**. דאי לא נקצצו על ידי מלאכי השרת אלא מאליהן בגזירת הקדוש ברוך הוא לבדו ליכא כאב כולי האי שיצעק עד שיהיה קולו הולך מסוף העולם ועד סופו. ועיין עוד מה שאכתוב לקמן לדייק דמלאכים ירדו וקצצו. והיה הענין כן, דלא ניחא שיגיע רע מסויים כזה במאמר ה' לבד, שאין רע יורד מלמעלה [יפה תואר]. ועיין בבראשית רבה פרשה כ' סימן ח':

**בא נחש ולמד על מפלתה של מצרים ונמצא למד ממנה שנאמר קולה כנחש ילך**. כך צריך לומר, וכן הוא בבראשית רבה שם. וכדמפרש בתנחומא קולה כנחש ילך וכי קול יש לנחש. כלומר שאין לו כך קול גדול ולמה המשיל אליו קול חיל מצרים. אלא ודאי נחש זו נחש הקדמוני שהלך קולו מסוף העולם ועד סופו בקציצת רגליו כו'. עיין שם בבראשית רבה שם מה שכתבתי:

**מדמיין כו'**. הארבע מלכיות מרומזים בפסוק זה. ועיין בבראשית רבה פרשה ט"ז סימן ד':

**מפני מה קולך נשמע**. וכדאיתא ברבה שם למה נקרא חדקל שהוא חד בקולו:

**ובמה דקלין משתמע**. רצה לומר כמו דשאר נהרות משמיעין קולן:

## פרק יב

**זה כורש מלך פרס כו'**. עיין אסתר רבה פ"א סימן ג' ובשיר השירים רבה (ה) פסוק (ה) קמתי אני שיש שם שינוי:

## פרק יג

**הוא האלהים אשר בירושלים**. שיחד אלהותו בירושלים לבד וזהו סכלות שמלא כל הארץ כבודו:

**הוללות רעה**. שעמום וערבוב:

## פרק טו

**זה תלמוד שעומד**. ואינו חריף להבין דבר מתוך דבר. כדאמר (ביצה כח, ב) סכין שעמדה (מתנות כהונה). ובאות אמת כתב נוסח אחר שאינו עומד:

**אני ראש וקצין כו'**. ומלך קודם לכהן גדול ונביא וכדתנן בפרק כהן משיח (הוריות יג, א) (יפה תואר). ועיין בויקרא רבה פרשה ל"ז (סימן ד) ובבראשית רבה פרשה ס' (סימן ד) ובתנחומא סוף בחקותי:

**תרייה**. כמו תרוייהו:

**ספת**. מלשון (משלי יג, כג) יש נספה:

**ונקבר במקומו**. כל אבר ואבר במקום שנפל שמה:

**לפנים וה' עמו**. משמע אבל לא היום:

## פרק טז

**רוחות היו**. זו לילית ונעמה. ועיין בשיר השירים רבה פרשה א' סימן ז' שם נתבאר:

**יבמות היו**. שכן דרך היבמות ליקח בן אחר ליפטר מן היבום:

**זונות ממש היו**. עיין בשוחר טוב מזמור ע"ב ובשיר השירים רבה שם:

**דאיתמרטת**. נשמטת ונתרטשת, נתגלגלה ומיעכה אותו [מתנות כהונה]. ובאות אמת פירש מלשון מרמיטה הנזכר בבראשית רבה (יז, ה) בפסוק ויפל אלהים תרדמה. ורצה לומר שינה כבידה:

**והסרסור כו'**. דמפרש התובע תובע והנתבע כו':

**לשנות טענותיהן**. כדי שישמעו בעלי הריב שהבין טענותיהם ועליהם ישפוט:

**פוקרין**. פירוש גיזי צמר כלומר הייתי חונקו ומצערו:

**אנפילוגיס**. מפליג ומתענג ונובע בחכמה. וגירסת השוחר טוב (תהילים עב) יותר נכונה שזה לשונו שם, צריך הדיין לשקול טענותיהם בפניהם. כיון ששמע המלך כן התחיל פיו נובע בחכמה אמר צפה הקדוש ברוך הוא שהדין הזה עתיד לבא לפני לפיכך ברא לאדם זוגות, שתי עינים ושתי אזנים ושתי נקבי חוטם שתי רגלים ושתי ידים, גזרו את הילד החי לשנים. אמר רבי יהודה ברבי אלעאי אילו היית שם פוקרין הייתי נותן על צוארו כו'. הרי שהתנא קמא סבירא ליה שלא עלה על דעת שלמה מעולם לגוזרו ממש אלא

שעשה זה בחכמה לגנוב דעת הנשים שיחשבו שבלב שלם היה אומר כן. ורבי יהודה ברבי אלעאי סבירא ליה שלא עשה כהוגן:

**לא עשה**. כלומר לא עכב לא נשאר בדבריו אלה אלא אמר תנו כו':

**בעתו של עולם הבא בגבורה ולא בשתי בגבורתו ולא בתשישו**. כך צריך לומר. ורצה לומר שיתחזק האדם בעבודת הבורא בימי בחרותו ולא בימי הזקנה:

**בשלשה מקומות כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה פ"ה סימן י"ג ובשוחר טוב מזמור ע"ב:

**בבית דינו של שם**. בית דינו שלאחריו, חבריו ותלמידיו. וקרי להו בית דינו של שם כמו בית שמאי בית הלל [רש"י (מכות כג, ב)]:

**רוח הקדש צווחת כו'**. משום דאין לפרש דמלת צדקה דבק למנני שהיא צדקה יותר ממני, דהא היא ידעה שחמיה היה והפקירה עצמה לו, אבל הוא יותר צדיק שלא ידע כי כלתו היא. על כרחך שמלת צדקה ממני אין דבוקים, ופירושו צדקה בדבריה שאלו המטלטלין שלי הם, וממני הוא דברי בת קול [מהרש"א]:

**ממני היו כל הדברים**. שראה הקדוש ברוך הוא שעתידין לצאת מיהודה מלכים שנאמר (בראשית מט, ט) גור אריה יהודה וכן מתמר כדאמרינן (בכתובות) [סוטה י, ב] כל כלה שהיא צנועה בבית חמיה כו', לכן זימן הקדוש ברוך הוא תמר ליהודה כדי שמבין שניהם יצאו הבנים הללו [רש"י]:

**אתם מעידים על הגלוי**. ר"ל שאין אתם יכולים להעיד אלא שבפרהסיא לא לקח. אבל אפשר שבגנבה שלא בדעת בעלים לקח. אבל אני מעיד שגם בסתר בגנבה לא לקח:

**ורוח הקדש אומרת היא אמו ודאי**. וזה שאמר הכתוב שם כי ראו כי חכמת אלהים בקרבו לעשות משפט, פירוש שראו שהסכימה דעתו לחכמת ודעת אלהים [מהרש"א]:

## פרק יח

**על ידי שנתעצלו ישראל כו'**. כלומר שחנו שלא במחלוקת. ועיין בויקרא רבה פרשה י"ט סימן ד' שם נתבאר ובחזית פרשה ד' (פסוק ד):

**ימך המקרה כתיב ויט כו'**. המקרה היינו הקדוש ברוך הוא כביכול המקרה במים עליותיו (תהלים קד, ג). ופירוש ימך שירד למקום נמוך:

**ידלוף הבית גם עבים נטפו מים**. במתן תורה מיירי כדאיתא בבמדבר רבה פ"א (סימן ז):

**גלי דכסיא**. פירוש הערוך (ערך דכוס) גלו השרים והעשירים שהיו מסך ומגן לעם. ורש"י ורד"ק פירשו גלי דכסיא האויב גלה את מסך יהודה, כי היו סבורים שיהיו מסוככים מרעת האויב לפי שבית המקדש היה בנחלתן, ובא האויב וגלה את המסך, רצה לומר

שהחריב את בית המקדש ולא הועיל להם. ועיין בפתיחתא דאיכה רבתי סימן כ"א וסימן כ"ד:

**רסיסים**. דבר המרוסס ורצוץ:

**מה הדין בקיעה**. מלת מה מיותר [אות אמת]:

**לית מיניה אילסים**. עצים דקים מאד. כי העץ הבקוע יש ממנו עצים גדולים וחתיכות ראויות, אבל אילסים הוא נשבר ונרצץ עד אשר דק כדבר הנלעס בשינים [מתנות כהונה]. והכוונה שהבית הגדול היינו עשרת השבטים נחרבו מאד ולא יקומו עד משיח. אבל הבית הקטן יהודה ובנימין לא נתרוצצו כל כך וחזרו ונבנו בבית שני, ככלי המתבקע רק על שנים ושלשה חתיכות שנקל לחזור ולהקימה:

**בעונתה**. בעת שראוי לה לבדוק:

**נעשית דוה**. והמקרה מלשון מקורה הערה:

**שמשתפלת**. והיינו ענין עצלה:

**נעשית זבה**. שפעמים שאינה רואה שלשה ימים רצופים בתוך אחד עשר יום שבין נדה לנדה שהם ימי הזיבה אלא יום אחד או שתים. ואילו בדקה עצמה לא היה לה דין זבה אלא שומרת יום כנגד יום, והשתא דלא בדקה עצמה חיישינן שמא ראתה שלשה ימים ומוקמינן לה בחזקת זבה להצריכה שבעה נקיים [יפה תואר בויקרא רבה שם]:

**של יראות**. פירוש של עבודת כוכבים. ואפשר רומז לעגל דכתיב ביה (שמות לב, ו) וישב העם לאכול ושתה ויקומו לצחק. אבל יראת שמים של תורה היא עצמה משמחת לב [רד"ל]:

## פרק יט

**פעמים נענה**. עיין לעיל פרשה א' סימן ל"ד (פסוק יג):

**קרא יתיה חד מגר כו'**. קרא אותו שכן אחד. ראה אנשים עומדים ומרקדים ומטפחין והיו נותנין להם מאכל ומשתה. אמר ריש לקיש זהו טוב. אף אני אקום וארקד ואזמר. וקם ורקד וזמר ונתנו לו חבית אחת יין ישן, ובלי ספק היה זה קודם שנעשה תלמיד חכם. ועיין בבבלי קדושין דף ה' (סג, א):

## פרק כ

**גם במדעך כו'**. עיין בויקרא רבה פרשה ל"ב (סימן ב):

**בשביל שנתתי לד מדע כו'**. שהאדם על ידי הדעת שניתנה בו יש בידו לעשות כרצונו ופעמים חוטא, מה שאין כן הבעלי חיים שאין בהם דעת לחטוא. לכך אמר שאינו ראוי שמפני הדעת שחננו ה' לטובתו יהיה חוטא כנגדו מה שאין הבעלי חיים עושים:

**שיתקתים מפניך**. שעם היותו דומה אליה במתכונת האיברים ידים ורגלים כו' עם כל זה הם חסרי הדבור:

**אדם ביקר ולא יבין**. פירוש האדם בכבוד שעשה לו ה' ולא יבין הדבר:

**דבר אחר גם במדעך מלך אשר בדורך כו'**. ופירוש גם במדעך אפילו במחשבתך שלא תפרש הקללה רק ברמז, לא תעשה כן, כי עוף השמים יוליך את הקול, כלומר שיְוַדַע לפניו:

**אשר בדורך**. עיין באסתר רבה פ"ו סימן ב':

**העורב חכמת טייארין**. היינו חכמת צפצוף העופות שמשיגים מהם דברים שיודעים בחכמה זו היא נקראת חכמת טאייר כמו שכתב הרמב"ן (דברים יח, ט). וכן קרקור העורב. וכן פירש בערוך בלשון ישמעאל קורין לעורב טייר והוא יוליך את הקול כמעשה דרב עליש (גיטין מה, א):

**משום אזנים לכותל**. רצה לומר שיש ליזהר מלדבר רע אפילו במקום שאין שם אנשים שפעמים ימצא איש שומע והוא אינו מכיר בו והוא יגלה הדבר. ולזה יש לפחד כאילו הכותל יש לו אזנים שומעות וכן בעל כנפים משל שיש לפחד שהעוף בעל כנפים יגיד הדבר:

**מלבו של עולם**. המחבר המדרשים הביא דברי רבי יהודה ברבי סימון ודברי בעל אגדה זו ג"כ, משום דאיכא בינייהו בפירוש במדעך. דלרבי יהודה ברבי סימון במדע שנתתי לך יותר מן הבעלי חיים כו'. ובעל אגדה זו לא פירש כן ומשמע דמפרש ליה במחשבתך כפשוטו [יפה תואר]:

**קרסיות**. פירוש לשון שמועה. ויש לפרש מלשון קרסין שפירושו עת וזמן [מתנות כהונה]:

**הטבה כהטבת קטורת כו'**. עיין בשיר השירים רבה פ"ב סימן ל"א שם נתבאר:

**רבי אבהו כו'**. בא לחלוק על רבי יהושע דסכנין ואמר מה שנמצא קצף בענין הזה לטובה נאמר, כי השבועה יש לה היתר בנשבע מתוך כעס:

**אשר נשבעתי באפי אמר הקדוש ברוך הוא כו'**. בדור המדבר מיירי, דלעיל מיניה כתיב ארבעים שנה אקוט בדור:

**וחוזרני בי**. כביכול ככל הנשבע בכעסו ושוב חתר בו בשכך כעסו ונשאל על שבועתו:

**למנוחה זו אינם באים**. צריך לומר דבר אחר אם יבואון אל מנוחתי. והיא שיטה אחרת באשכח לה התרה ממקום אחר [יפה תואר]:

**למנוחה זו אינם באים**. דמנוחה היינו ירושלים בבנינה כדמפרש בפרק פרת חטאת (עיין זבחים קיט, א) אל המנוחה זו ירושלים. וכן הוא בויקרא רבה פרשה ל"ב ושם נתבאר: **כך אמר הקדוש ברוך הוא באפי נשבעתי אם יבואון אל מנוחתי למנוחה זו אינם באים אבל באים הם למנוחה אחרת**. כך צריך לומר וכן הוא בויקרא רבה פרשה ל"ב (סימן ב): **מי הוא זה השרף**. כדכתיב (ישעיה ו, ב) שרפים עומדים ממעל לו שש כנפים שש כנפים לאחד:

**מלך שלפניך**. פירוש שאתה עתיד למלוך תחתיו, שנמצא עומד במלכות קודם לך, שאין לך לבקש על מיתתו כדי למלוך אחריו, כי אין מלכות נוגעת בחבירתה כמלוא נימא, ואפילו שיהיה מצער אותך. או שהמלוכה היתה שלך ומלך במקומך, כענין שאול ודוד, אין לך לקללו כי משיח ה' הוא, ויש לך להמתין עד בא עתו. ופירוש גם במדעך אפילו במחשבתך שלא תפרש הקללה רק ברמז, לא תעשה כן. שהכל צפוי לפני ה' והוא יפרסם אותך, והיינו כי עוף השמים יוליך את הקול. וענין כזה היה בדוד שקלל את שאול שמלך במקומו כי המלוכה ליהודה. וגם היה מצערו וקללו ברמז באומר יבושו כל אויבי. וה' גלה עונו והוכיחו על פניו [יפה תואר]:

**מכף כל אויביו ומיד שאול**. ומדאקיש שאול לאויביו משמע דמאויביו חשיב ליה. והא דפרטיה לחודיה משום דשקול ככל אויביו. אבל ממה שאמר בהדיא (שמואל א' כו, י) ה' יגפנו או יומו יבוא ומת או במלחמה ירד ונספה לא קאמר. כי לא היה דרך תפלה אלא מגלה העתיד כי לא ימלט מאחד מהנה ועיין בפרק בתרא דמועד קטן (טז, ב) [יפה תואר]:

**זדונות אתה מעלה עלי כו'**. רצה לומר שמדינא אין ראוי לחשוב לי זה זדונות, כי לא הייתי רק כשוגג בדבר:

**על דברי כוש וכוש היינו שאול**. ונקרא כוש מה כוש זה משונה בעורו אף שאול משונה במעשיו כדאמר בפרק בתרא דמועד קטן:

**מנין העשיר משה**. הא לא לקח כלום ממצרים שהכל עסקו ושאלו כסף וזהב והוא עסק בעצמות יוסף:

**מפסילתן של לוחות**. שלהיות עיקר שרשו בתורה שבלוחות נמשך לו ממנה גם כן עושר ממון, כי בשמאלה עושר וכבוד [יפה תואר]:

**של סנפרינון**. עיין לעיל פרשה ט' סימן י"ב:

**פסילתן תהא לך. כי עוף השמים וגו' שטם כעוף ועלה לשמים ובעל כנפים וכו' שהוגד למשה בסיני הוצא את המקלל**. כן צריך לומר [אות אמת]. ועיין בויקרא רבה שם וביפה תואר שם:

# פרשה יא

## פרק א

**עם עמלי תורה**. וקרא לתלמידי חכמים פני המים שהם מראים כמה פנים לתורה שנקראת מים. ומסיים הכתוב כי ברוב הימים תמצאנו דהיינו לעולם הבא שהוא עולם שכולו ארוך [מכלול יופי]:

**מה מעשה מעשה טוב**. שבשבילו נצלת:

**עיגול**. פת לחם:

**שצרתן צרה**. כלומר צרה ודאית:

**ונשתתפינון באוצטרכיא**. פירוש נשתתף כלנו בצרכי מזונות שיש לנו, ומי שיש לו נחלק בשוה עם מי שאין לו דרך צדקה וחסד. והיא שעמדה להם שניצולו לבסוף: **איצטרכי**. פירוש צרכי מזונות:

**שהשליכם למים מהלכין**. החיה המשיכה והשליכה את הספינה למקום מים מהלכים והלכו לשלום:

**תנון כו'**. ספרו המעשה לרבי אליעזר כו':

**מקפל**. צריך להיות הוה מטייל [מתנות כהונה]:

**בשוניתא**. בחוף הים:

**אוטפיטא**. שליט שלישי למלך [ערוך]:

**כד חמיניה**. כשראה אותו:

**אתצדיין**. נתפסו נשבו:

**ספפסא**. מקום יועץ המלך. אמרו היהודים מי ילך ויפייס לנו למלך. אמרו זה לזה בר קפרא ילך שהוא חשוב בבית המלך. אמר להם בר קפרא הידעתם שבית המלך אינם עושים כלום בחנם:

**סב יתהון כו'**. קח אותם והתפייס עלינו. אמר לו יהיו אלו דינרין ממושכנין אצלך תחת חמשה סלעים שנתת לי ועמך יהיו נצולים תחת מאכל ומשתה שהאכלתני והשקיתני בביתך. ואתה לך בשלום בכבוד גדול. וקרו עליו רבותינו שלח וגו':

**הוה מטייל כו'**. היה מטייל על חוף הים הגדול. וראה ספינה מטורפת בים וכהרף עין נטבעה כל מה שהיה בתוכה. וראה איש אחד שישב על קרש אחד מן הספינה ומגל לגל היה עולה ליבשה כשהוא ערום והיה מחביא ומטמין את עצמו בחוף הים. ויקר מקרה עת שעלו ישראל לרגל. ואמר להם הרי אני מבני עשו אחיכם תנו לי מעט כסות לכסות אותי בו מצד שערער אותי הים ולא נשאר אצלי שום דבר. ולא נתנו לו:

**תלה עיניה כו'**. תלה והגביה עיניו וראה את רבי אלעזר שהיה מטייל ומהלך בתוכם. אמר לו רואה ומבין אני שאתה איש זקן ונכבד מאומתך ואתה מכיר בכבודן של הבריות. ויען כן תנה לי מכסה שאכסה בו תחתיתי שערער אותי הים. והיו על רבי אלעזר שבעה מלבושי כבוד ופשט אחת ונתנה לו:

**אובליה כו'**. הביאו לביתו והאכילו והשקהו ונתן לו מאתים דינר והרכיבו ארבע עשר פרסאות ועשה לו כבוד גדול עד שהכניסו לביתו. לאחר ימים מת הקיסר והיו ממנין אותו לקיסר תחתיו. וגזר על המדינה ההיא על האנשים להרוג והנשים לבוז על שלא נתנו לו כסות:

**וסלק כו'**. ועלה ועמד לשני שער המלך ואמר אל העומדים שחצר המלך לכו ואמרו למלך יהודי אחד עומד לפני שער וחפץ לשאול בשלום המלך, וכן עשו ואמר המלך הכניסוהו, וכשראה אותו המלך הפיל את עצמו מכסאו ונפל על פניו ארצה:

**אע"פ דהינון כו'**. אע"פ שהם חייבים לך תניח אותם ותרחם עליהם:

**יהיו לך יהיבין כו'**. יהיו לך נתונים תחת מאתים שנתת לי. והמדינה כולה תהא ניצלת בשבילך תחת מאכל ומשתה שהאכלתני והשקיתני, ולך לבית גנזי וקח לך שבעים לבושים תחת הלבוש שנתת לי. ולך בשלום אל אומתך ואניחם בשבילך:

**לבי געא**. צריך להיות לבי גזי פירוש אוצר [מתנות כהונה]:

**הוה נסיב כו'**. בכל יום לקח פת לחם והשליך לים הגדול. יום אחד הלך וקנה דג אחד וקרע את בטנו מצא בו סימא אוצר טמון היינו מרגלית או אבן טוב. אמרו לו זהו האיש שעמד לו פת לחם שהשליך שם שמתוך כך הרגיל הדג את עצמו לבא שמה וניצוד. וקראו עליו המקרא הזה שלח כו':

**עובדא הוה כו'**. מעשה היה בסוחר אחד שהיה מהלך בדרך:

**אסרדיוט**. פירוש שר ממונה לעשות הדין בהדיוטות:

**הכניסו**. הסוחר הכניסו להסרדיוט והאכילו והשקהו. לאחר ימים נתפס אותו הסוחר על שהיה מוכר בגדים מלוכלכים בדם:

**מגעגעין**. מלוכלכין, והיו חושדין אותו שהוא לסטים. שמע אותו אסרדיוט ובא אצלו, אמר לו מה אתה עושה פה, סיפר לו המעשה. אמר לו כשאתה יוצא להיות נידון אמור להם פלוני סרדיוט מכיר וידע עלי זכות:

**אמרו לו מה זכו כו'** אמרו מה זכות אתה יודע לזה. אמר להם אחיו של הנהרג היה חייב לי ולא היה לו מה ליתן לי ולקחתי את בגדיו שירש מאחיו ונתתי אותה לזה שימכרם בשבילי. אמרו איש נאמן קבלם מנאמן והוא יוצא לזכות ולפטור:

**לדימוס**. לפטור:

**פתר באבינו אברהם כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה מ"ח (סימן י) ובשמות רבה פרשה כ"ה (סימן ה) ובמדבר רבה פרשה י"ד (סימן ב) ובבא מציעא פרק הפועלים (פו, ב):

**עלי באר ענו לה וגו' באר חפרוה שרים**. ואיתא בבמדבר רבה פרשה י"ט (סימן כו) וכי חפירה היתה שם. אלא שניתנה בזכות אבות שנקראו שרים שנאמר פתח צור ויזובו מים כי זכר את דבר קדשו את אברהם עבדו:

**פרש ענן למסך**. להיות צל על ראשיהם דוגמת השענם תחת העץ לצל:

**בסוכות תשבו**. דבזכות אברהם זכו למצוה זו [יפה תואר]:

## פרק ב

**שבעת ימי שבת**. דשבת נבחר מתוכם [רש"י בפרק בכל מערבין (עירובין מ, ב)]:

**וגם לשמונה אלו שמונה ימי המילה**. יש לרמוז בתיבת גם ענין המילה שהיא כריתת הערלה מלשון (חולין עד, ב) גוממו [רי"ף]:

**בן ברכיו**. וסיפא דקרא שבע פעמים וגו' עד ויהי בשביעית:

**אלו ימי פסח וגם לשמונה כו'**. הנה בפרק בכל מערבין מסיק הגמרא דמרבינן כל הימים הללו לברכה. ופרש"י שם דמברכין כל יומא מקדש ישראל והזמנים, עד כאן לשונו. היינו בתפלת מוסף. אבל רש"י קהלת הביא דברי רבותינו דהכא תן חלק לשבעה ימי פסח בקרבנות צבור כו'. ועיין מהרש"א:

**תלמוד לומר גם**. רצה לומר שהיה לו לכתוב גם וכתיב וגם הרי שני רבויין. ואתרבו שלשתן עצרת וראש השנה ויום הכיפורים משום דהי מינייהו מפקת [מתנות כהונה]:

**שמל משה לשבעה**. מאברהם עד משה שבעה דורות, אברהם יצחק יעקב לוי קהת עמרם משה. ויהושע הוא דור שמיני:

**שמל יהושע לשמונה ויש אומרים שגם במצרים יהושע מלן דכתיב בעת**. כך צריך לומר. ועיין ברבה סוף סדר בא ובבמדבר רבה פרשה י"א (סימן ג) ובחזית (שיר השירים רבה פרשה א) פסוק (יב) עד שהמלך במסיבו (סוף סימן ג):

**נשיא לבני אפרים כו'**. רומז דווקא אלו שאף שהם משבט אחד זכו להקריב שני נשיאים, גם קרבנו דחה שבת (במדבר רבה יד, סוף סימן א) ואף שהוא רק כמו חצי שבט שהרי גם לשמונה הקריב מנשה אחיו [משנת דרבי אליעזר]:

**אלו שבעה ימי הנדה**. כלומר תן חלק להקדוש ברוך הוא לקיים מצותו בשבעת ימי נדה, ובכן תתן לו ג"כ חלק ותתקיים מצותו במילה. והוא על דרך שאמרו חז"ל (ויקרא רבה

יד, ז) אם תשמור שבעת ימי נדה תזכה שתוליד בן זכר ותמול אותו לשמונה. [יפה תואר בויקרא רבה פרשה י"ד]:

**רבי אלעזר ברבי שמעון איתשיש כו'**. איני יודע מה שייך מעשה זה פה לפסוק תן חלק לשבעה (אות אמת):

**איתשיש כו'**. נעשה תש וחלש ונתגלה זרועו. ראתה אותו אשתו ושחקה ובכתה. ואמרה אשרי לי. מה היה חלקי טוב בעולם הזה. אשרי שנדבקתי בגוף צדיק הזה. ואמרה אוי שזה הגוף צדיק יקבר באדמה. וכשמת אמר לה אני מת אבל לא ישלוט בי רמה, אלא תולעת אחת תנקר לעתיד אחורי אזני שזמן אחד הייתי נכנס ושמעתי קולו של אדם אחד מחרף. ואיתא בפ' השוכר את הפועלים ששמע מאחד שחרף ת"ח:

**והות ספיקא כו'**. היה ספוק וכח בידי לעשות בו דין ולא עשיתי. וכשמת נתנוהו במקום גוש חלב. והיה רבי שמעון אביו נראה בחלום לאנשי מרונאי ואומר להם עין ימין אחד שיש לי כלומר רבי אלעזר בני, ואין אתם נותנים אותו אצלי. והיו אנשי מרונאי הולכים למקום גוש חלב ורצו להביא את רבי אלעזר ואנשי גוש חלב יצאו ורדפו אחריהם במקלות ובחניתות:

**ובמורניתא**. פירוש בחניתות. והטעם מפורש בבבא מציעא פרק הפועלים (פד, ב) שכל זמן שהיה רבי אלעזר נתון שם לא בא חיה רעה בגבולם:

**חד זמן קריב כו'**. זמן אחד הגיע יום צום כפור. אמרו אנשי מרונאי הגיע השעה שנביא אותו:

**עד דאינון בקיין**. פירוש בעוד שאנשי גוש חלב טרודין בכבוד היום לא ירגישו בנו. בקיין פירוש טרודין וחפוזין:

**אזלין כו'**. הלכו ורצו להביאו. ויצאו שני נחשים של אור התחילו מהלכין לפניהם:

**דאנן מייתינן**. פירוש אמרו אנשי מרונאי הרי זו היא השעה שנביא אותו שהרי מן השמים מסייעין אותנו. וכיון שהגיעו למערה שהיה נתון בתוכה עמדו להם הנחשים מן הצד. אמרו מי יכנס ויביאנו, [ורצונם לומר שהיו שם ארונות מהרבה מתים, ולכן אמרו מי יכיר אותו ויביאנו] אמרה אשתו אני אכנס במערה ואביאנו לכם שיש לי בו סימן. נכנסה להביאו ומצאה אותו תולעת יושבת ונקרא מאחורי אזניו:

**בעית מרים יתיה כו'**. רצתה להרים אותו משם. שמעת בת קול אומרת הניחו לבעל חוב שיגבה את חובו הביאוהו ונתנוהו אצל אביו. מאותה שעה לא היה נגלה רבי שמעון לאנשי מרונאי:

**מקרירות.** משחירות, שרבי אלעזר היה מצער אותו כדאיתא בפרק הפועלים. ורבי היה אומר לאביו. ואביו אמר לו יפה והגון עליך שתסבול ממנו שהוא ארי בן ארי ואתה ארי בן שועל. כשמת רבי אלעזר שלח רבי ותבע את אשתו של רבי אלעזר שתנשא לו:

**ומה עבד כו'**. ומה עשה רבי אלעזר שלא עשיתי כמוהו. אמרה לו כשישב ועסק בתורה היה עוסק כל צרכו ואחר כך אמר כל יסורים של ישראל יבואו עלי והמה באים. וכשהגיע השעה שיעסוק בתורה אמר כל אחד ואחד ילך לו למקומו. אמר לה רבי אף אני אעשה כן. קרא להם ליסורין שיבואו והיו באים ואחר כך רצה שילכו להם ולא הלכו. ויש אומרים שלש עשרה שנים מיום ליום היה חושש בשיניו. ועיין בבראשית רבה פרשה צ"ו (סימן ה) ופרשה ק' (סימן ב):

**שלח ואמר לה ואמרה ליה שמעתי כו'**. פירוש שלח ואמר לה איך שקיבל יסורין. אמרה שמעתי כו' שהרי מכל מקום אין מעשיך שוין לו:

**וגם לשמונה ביום השמיני עצרת.** כל זה מיותר [אות אמת ומתנות כהונה]:

## פרק ג

**קירסו.** פירוש שעתו וזמנו:

**ומעמידין חכמה.** שעל ידי קיבוץ התלמידים החכמה מתרבה ויש לחכמה של תורה עמידה:

**תרגום עקילס הגר.** מביא ראיה מן התרגום שעבים פירושו נבואה:

**למדין. דבר אחר אם ימלאו העבים גשם אמר רבי יצחק אם ראית צרות שהם ממשמשות ובאות על הארץ יריקו בשביל.** כך צריך לומר. וכינה להצרות עבים וגשם:

**ארץ חפץ ואם יפול עץ בדרום או בצפון אם הגיע קירסו.** כך צריך לומר. והצדיק נקרא עץ על דרך [במדבר י"ג, כ] היש בה עץ וכמו שפרש"י שם:

**רוחן של מלכיות כו' בעבים של מלכיות כו'**. בעל המדרש דרש כן על המלכיות שבימיו. אבל בדורותינו תהילה לאל חוסים אנחנו בצל מלכי חסד אשר יוקירו את דתינו ומחזיקים ידינו לקיים מצות התורה ומעשים טובים:

## פרק ה

**שבעה דברים.** עיין פסחים דף נ"ד, ב' ובבראשית רבה פרשה ס"ה סימן ו' שם נתבאר כל הענין:

**ויום הנחמה.** שיתנחמו ישראל על גלותם:

**ועומק הדין.** לומר לך שיהיה מתון בדין לפי שהוא עמוק מי ימצאנו:

**אימתי נופלת**. ולאו היינו יום הנחמה דקאמר לעיל, דיום הנחמה יהיה מקודם בבוא משיח בן יוסף [מהרש"א]:
**אני ה' בעתה אחישנה**. משמע שהוא יתברך לבדו היודע עִתָּהּ וישמור הבטחתו:
**כי המשפט לאלהים הוא**. לכן צריך הדיין להיות מתון גדול בדין:
**זה מתת אלהים**. ואילו ידע האדם במה הוא משתכר הרי הוא ישא חלקו בלי מתת אלהים [יפה תואר]:
**יום נקם בלבי**. כלומר שמור ונעלם וכמו שאמרו ז"ל (סנהדרין צט, א) דאפילו לבא לפומא לא גלי:

## פרק ו

**רבי אליעזר ורבי יהושע כו'**. עיין בבראשית רבה פרשה ס"א (סימן ג) ובתנחומא (חיי שרה סימן ו) ואבות דרבי נתן פרק ג' (ה"ה):
**כבכיר**. ללשון בכור. כלומר ברביעה ראשונה:
**באפיל**. ברביעה שניה המאוחרת כמה דאת אמר (שמות ט, לב) כי אפילות הנה. וכדאמרינן בפרק מי שמתו דלפעמים נגזר רע על רביעה ראשונה וטוב על רביעה שניה ופעמים בהיפך:
**ר' יהושע אמר נשאת אשה כו'**. בבראשית רבה הנזכר לעיל איתא רבי יהושע אומר אם בא עני אצלך בשחרית תן לו בערבית תן לו שאין את יודע אי זה מהם הקדוש ברוך הוא כותב עליך הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים, עד כאן לשונו:
**ולערב**. לעת זקנתו:
**איזה יכשר**. איזה זרע יהיה הגון וירא שמים ומתקיים [רש"י]:
**מגבת ועד אנטיפרס**. שמות מקומות:
**בין פסח לעצרת**. להורות שמתו בהשגחה, כי הוא הזמן ממוצע לבריאות וקרוב לרפואה כדאמרינן בשבת (קמז, ב) כל שקייני טבא בין דיבחא לעצרתא [מהרש"א]:
**שהיתה עיניהם צרה אלו לאלו**. כלומר שהיו שונאין זה לזה ולא היו רוצים להתנות זה לזה בלמוד. ובפרק החולץ (יבמות סב, ב) אמרו מפני שלא נהגו כבוד זה לזה [יפה תואר]:

## פרק ט

**לצד מינות**. קשה איך טעו לחשוב שדבריו נוטין לצד מינות מכיון דכתיב בסיפא ודע כי על כל אלה וגו', וכי מעיקרא לא ראו סיפא דקרא. ותו מאי קשה ליה מפני חכמתו של שלמה כו' דאפילו לקל שבקלים לא יאות לומר כן. ויש לומר דנהי דשלמה המלך עליו השלום אדעתיה דסיפא קאמר רישא אלא דמכל מקום כיון דנקט לשון חיוב דקאמר

שמח בחור כו' ולא קאמר בלשון שלילה אל תשמח נראה קצת נוטה לצד מינות, דודאי לעשות עיקר משום דבר קאמר לה בלשון חיוב. ואם תאמר שדרך לדבר כן דרך לעג כלומר עשה כך ולבסוף תתחרט. בשלמא אי הוה הדיוט ניחא, אבל חכם כשלמה עליו השלום לא יצדק לדבר בכהאי גונא דלא ניתו למטעי בדבריו, כאמרו (אבות פ"א מי"א) חכמים הזהרו בדבריכם כו'. ושוב דקדקו בסיפא דקאמר כל, וכל אתא לרבויי אפילו מאכלים מותרים על דרך (יבמות כ, א) קדש עצמך במותר לך. וא"כ לכן אמר בלשון חיוב כלומר אמת שראוי שתשמח במותר לך ועם כל זה גם בזה קדש עצמך כי דע שעל כל אלה כו' [יפה תואר]:

**הקיסטנור**. פירוש בלשון רומיי דיין החוקר ושוטר החוקר ביסורים את המחוייבים [מוסף הערוך (ערך קסטינר)]:

**שלא תרבה בחזרה**. כלומר שעל כל פנים אגיע אותך ותייגע בחזרה. ובנמשל שאולי יתחייב בעונשין קשין חס ושלום שתיגע לא תשוב למקומך כגון כריתת הנפש ואין לו חלק לעולם הבא [רד"ל]:

**בכניסה**. לרוחב המים והיה בורח מפני רודפיו:

**צדון יתיה כו'**. צדו ותפסוהו ואמרו לו תן לנו מה שיש לך אצלך. ואמר להם קחו לכם מה שיש לי אצלי. אמרו לו אתה סבור שאין אנו מבקשים להוציא ממך רק מה שיש אצלך עכשיו. אנו תובעים ממך כל מה שיש אצלך וכל מה שגנבת כל השנים הללו שהיית גונב:

**כך ודע כי על כל אלה כו'**. רצה לומר שמגלגלין עליו עונות ראשונים שלא נחשבו לו תחלה. וגם מחשבותיו שעשו פירות אחר כך מצטרפין למעשה כמו שאמרו סוף פרק קמא דקדושין (מ, א) [רד"ל]:

**בכלוב**. מלשון ( ירמיה ה, כז) ככלוב מלא עוף:

**ביש גדא כו'**. רוע המזל ואטום המזל. למזונותי אתה רואה ולחבישתי שאני תפוס בו אין אתה רואה. שהרי למחר מוציאין אותי ושוחטין אותי:

**סקר**. פירוש מביט. ורצה לומר שאין נותנין לי המזונות לטובתי רק כדי לשחוט אותי. וכן בנמשל לכן נתנה לו הרשות ליהנות בעולם הזה:

**ארגיסטירין**. לפי הענין הוא מיני מאכלים שונים:

**אייתי טימי כו'**. הביא אוצר דמי שווי מה שאכלת. תרגום (אסתר ג, ח) אין שוה להניחם לית טימי מנהון. פירוש בלשון יוני מחיר ושווי [מוסף הערוך]. אמר הרי הכרם לפניך קרע אותו והוציא ממנה מה שאכלת. החנוני שהיה פקח מה היה עושה לקח מחצלת

אחת וכרך אותו בן בליעל בתוכה והניח אותו על פתח שער חנותו. וכל מי שעבר אמר לו בבקשה ממך הטל לכיס של צדקה דבר מה וזכה עם המת הזה שנקנה לו תכריכין:
**בר פחין**. איש פחות וגרוע:
**ביש סניה**. איש שמנהגו רע. סניה פירושו מנהגו:
**אמר ליה עד כדון ביש כו'**. פירוש ואמר לו לחנוני עדיין זה רוע מזל ואטום מזל מושלך פה, הניחהו וילך לו. ואמר ליה בחייך הנח אותו מושכב פה עד שאגבה ואצרף פרוטות שהוא חייב לי:
**דאיסתנפנוי**. לשון סניף כלומר שאחבר ואצרף יחד הפרוטות שהוא חייב לי:
**כיון דאיסתנפנוי כו'**. כיון שצרף וגבה פרוטות אמר לך לגרעון ולדראון. כך בנמשל כיון שנתמלאה סאתו בעונות. עוד יש לפרש כיון שנשלם פעולתו בעולם מה שהיה ברצון העליון שיושלם על ידו בימיו הקצובים לו:
**שלמדת בילדותך תורה נביאים כתובים**. ונראה שסידר כאן על דרך המשנה [אבות פ"ה מכ"א] בן חמש שנים למקרא בן עשר שנים למשנה בן חמש עשרה לגמרא. ורצה לומר כי עד חמש שנים יכיר האותיות והנקודות. וכדאיתא במדרש (עיין תנחומא קדושים סימן יד) פסוק כי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וגו', בפריה של תורה הכתוב מדבר כמו שנאמר נוצר תאנה יאכל פריה. והעץ הוא הולד וביאת הארץ יציאותו לאויר העולם. ואמר שכל שלש שנים ערלה ובשנה הרביעית קדש הלולים כלומר הקדישהו לייי ללמדו אותיות. ובשנה החמישית להוסיף לכם תבואתו שיהיו מוסיפין בלמודו ויכניסוהו למקרא ממש עד שכאשר הוא בן חמש שנים, אז יתחיל הוא לקרות מקרא ויתמיד במקרא עד שיהיה בן עשר. הרי שיש לו חמש שנים שיעסוק במקרא עד שיהיה בקי במקרא בחסרות וביתרות בדקדוק האותיות בעתיד בעבר בהווה, כי כל זה נכנס בכלל מקרא. ואחר אשר הוא בן עשר יתחיל במשנה ויתמיד בה עד שיהיה בן חמש עשרה לשנותם על פה כי דברים שבעל פה אי אתה רשאי לאומרם בכתב. ומבן חמש עשרה עד עשרים יעסוק בגמרא. הרי חמש שנים לכל לימוד, כי בהיות שאמרו חז"ל (חולין כד, א) כל תלמיד שאינו רואה סימן ברכה בלימודו בחמש שנים שוב אינו רואה, על כן חק וזמן נתן לאדם שלא ישנה את תפקידו בכל לימוד ולימוד חמש שנים:
**זה התלמוד**. פירוש והלך בדרכי לבך להבין מה שבלבך לפי ראות עיניך:
**אלו מצות ומעשים טובים**. כי אחר שיהיה בקי במקרא ומשנה וגמרא כאשר הוא בן עשרים אז הוא זמנו לרדוף אחר המצות ומעשים טובים, כי לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה. ולפי שרוב המצות המעשיות נעשים בהילוך הרגלים כמו שאמר הכתוב

(תהילים קיט, לה) הדריכני בנתיב מצותיך, וצריך שיהיה רץ כצבי לקיימם, על כן אמר [שם באבות פרק הנזכר לעיל] בן עשרים לרדוף. ואף שאמר שם בן שלש עשרה למצות. הכוונה שאז נקרא איש וחייב בכל המצות. אבל אי אפשר להיות שלם לרדוף אחר המעשה עד שיהיה בקי במקרא משנה גמרא [לפי שאין בור ירא חטא כו']. וזה שאמר כאן ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט אלו מצות ומעשים טובים. רצה לומר כי על כל מה שלמדת סופך ליתן את הדין אם לא תקיים המצות ומעשים טובים כי לא המדרש עיקר אלא המעשה:

**תורה שלמדת בילדותך ובבחרותך. ואם נבחרת**. כך צריך לומר. שעל ידי שהיית בקי במקרא ומשנה וגמרא נתמנית ראש בזקנותך:

**אלא והלך בדרכי לבך זה התלמוד**. שתלוי בהבנת דרכי הלב ובמראה עינים גמרא שקבל מרבו על דרך (ישעיה ל, כ) והיו עיניך רואות את מוריך [רד"ל]:

**עליו לשלם לך שכר מצות ומעשים טובים**. דלענין להזהירו על קיום המצות לא מסתבר כל כך בזקן שנתמנה על הצבור, אלא לענין עסק התורה עצמה שלא יפליג עצמו מדברי תורה וקבלת רבו. ועל כן יזכה שיביאו ה' במשפט לשלם לו שכרו משלם. ועיין זוהר תרומה דף קמ"ה ע"א דרשא דהאי קרא [רד"ל]:

**מפסיל**. פיסלן לאמר אין בה אחת ראויה לי:

**הידא איתתא**. פירוש איזה אשה ראויה שאני ארצה אותה ואחפוץ בה:

**ביש גדע**. רוע המזל וטמון המזל איזה אשה תרצה לקחת אותך מעתה, נחירים שלך נוטפות, ואזניך כבדות משמוע, ועיניך כהות מלראות:

**ולא הייתי כו'**. בתמיה:

**כדון כו'**. מעתה כל זה אינו מועיל לך, מה שהיה היה וכאשר ירדת ירדת:

## פרשה יב

### פרק א

**והסר כעס מלבך כו'**. הנה פסוק זה הוא סוף פרשה י"א ואיני יודע למה נרשם כאן הפרשה:

**כל טילוי**. רצה לומר דקשה דפתח הסר כעס ונתן טעם כי הילדות כו' ולאו סיפיה רישיה. לזה אמר כל טלוי היינו ילדות [רע מנעוריו (בראשית ח, כא) תרגום ירושלמי ביש מן טליותיה] סירוי [מלשון (מלכים א' כ, מג) סר וזעף] שבימי הילדות הוא מלא כעס. וזה שאמר הכתוב הסר כעס מלבך כי הילדות הבל ושטות [משנת דרבי אליעזר]:

**הסתכל בשלשה דברים**. כי כל התנצלותו של אדם שאינו יכול להכניע ליצר הרע להנצל ממנו. לכן אמר הסתכל באלו שלשה דברים ותכניע יצרך ותנצל ממנו. שכאשר יזכור אותם אז תהיה מחשבתו משוטטת למעלה בעניני העולם העליון הנצחי שכולו יפה ומום אין בו, כי זאת מחשבת המשכיל בכל עת ובכל שעה:

**מאין באת מטיפה סרוחה**. ואף אם הטיפה מתחילה אינה סרוחה, בהיות כי היא מעותדת להסריחה אם תעמוד שעה אחת חוץ לרחם כי כן טבעה להסריח מיד כשהאויר מקיף בה, כמו שזכרו זה חכמי התולדה:

**ולאן אתה הולך**. לא אמר ואנה תלך, להודיענו שבכל שעה ובכל רגע האדם הולך לבית עולמו ומתקרב אל המיתה. כי יום המות מיום הולדו, שמיום שנולד הוא מתקרב והולך אל המיתה, ועל כן נקט לשון הווה ולא נקט לשון עתיד:

**רמה ותולעה**. רמה רומזת לשקצים שיבאו מבחוץ ותולעת רומזת לתולעים שיצא מגוף האדם כמו וירם תולעים. ועל כן זכר רימה ותולעה שהם שני ענינים:

**דין וחשבון**. הקדים דין לחשבון, לפי שהאדם כשהולך לבית עולמו קודם שיתן החשבון מודיעים לו כל דיני התורה, ואחר כך שואלים אותו הבא על אשת חבירו מה דינו, העושה מלאכה בשבת מה דינו, והוא משיב בסקילה, וכן על כל עבירות, והוא משיב על הן הן ועל לאו לאו. ואחר כך מזכירין אותו כי הוא אשר עשה כל העבירות אשר שאלו ממנו הדין, ואומרים לו אתה האיש. באופן כי מתחלה הוא נותן הדין ואחר כך החשבון והוא נותן את שתיהן:

**בורך זו לחה סרוחה בארך זו רמה ותולעת**. אבל בויקרא רבה פרשה י״ח (סימן א) גרס בארך זו ליחה סרוחה. בורך זו רמה ותולעה. וכתב היפה תואר שנוסחת ויקרא רבה עיקר, דבאר בכל מקום יש בו מים ולכן ירמוז אל מקור הטפה, ובור יצדק על חפירה בלי מים כמו (שמות כא, לג) כי יכרה איש בור, (בראשית מ, טו) כי שמו אותי בבור וזולתם. ולכן ירמוז אל הקבר אשר בו רימה ותולעה עכ״ל. וכן פרש״י בקהלת. ועיין בירושלמי פ״ב דסוטה:

**עד דחילך עלך**. רצה לומר עשה מצות ומעשים טובים עד דכחך עליך היינו ימי בחרותיך. עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי הזקנה שכשל כח האדם. והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימי היסורין שהאדם קץ בחייו ואינו חפץ בהם:

**רבי חייא בר נחמיה אומר**. עד אשר לא יבאו ימי הרעה אלו ימי הגאולה. והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו ימות המשיח שאין בהם לא זכות כו' כן גרם ברוקח (שורש זכויות ערום ביראה). ורצה לומר ימי הרעה אלו ימי הגאולה שיהיה עת מלחמות

וצרות רבות, לכן תן צדקה בימי בחורותיך כלומר בעודו בידך שיהיה מגין עליך אז זכות הצדקה. ותן צדקה בימי בחורותיך כלומר בעודו בידך ומצוי לך עניים לעשות בהם צדקה, שמא למחר יבא משיחנו ולא תמצא עניים לזכות בהם כי כולם יהיו עשירים. וזהו שאמר המדרש **לא זכות** פירוש לא דבר לזכות בו שכולם יהיו עשירים. **ולא חובה** לאמץ ולקפוץ יד. עוד י"ל שמכוון למה שאמרו חז"ל בפרק החליל (סוכה נב, א) לעתיד לבא הקדוש ברוך הוא עוקר היצר הרע מן העולם, ולכן לא יהיה לא זכות ולא חובה:

## פרק ב

**זה קלסתר פנים**. דזולת המצח והחוטם איכא קלסתר פנים בפנים לחודייהו:

**והאור זה החוטם**. שהוא תואר קלסתר פנים (רש"י בקהלת):

**והירח זה המצח**. שמצהיב באדם בחור, וכשמזקין הוא מעלה קמטים ואין מצהיב. והמצח אף שהוא מצהיב באדם בחור אבל כערך הירח מול השמש:

**והכוכבים אלו ראשי לסתות**. פירוש לחיים. ובפרש"י קהלת פירש אלו הלסתות, רומני דאפי שקורין פומלי"ש [והוא פאה ובל"א דער אברטהייל דער באקע] של לחיים שמצהיבים, אבל כערך הכוכבים נגד השמש:

**הדא לחברייא כו'**. פירוש אחד לחכמים ואחר לטפשין. ומפרש **חדא לחבריא בא לבכות כו'** כי הם ידעו ויחושו לענין זה. אבל הטפשין לא יבינו זאת ולכן פירש להם בהטלת הגללים שהוא דבר מפורסם ומצער יותר בזקנים ולכן יחושו (יפה תואר):

**בא לבכות כו'**. כלומר על ידי הבכי ידמעו עיניו עד שינטל מאורם אחר שירבה בבכיה בזקנותו מחמת תשות כח וצרות רבות עליו. ודרש העבים שיעכר העין וכשבא לבכות ימלא עיניו דמעות כעב המלא מים:

**הגללים מקדימין אותו**. על ידי חולשתו והתר קשריו כשיבא להטיל מים ימהר צואה להפתח ויהיה נתרז בגללים. וקמפרש העבים על הגללים שהם עבים ועב ועכור, והגשם על מי רגלים (יפה תואר):

## פרק ג

**ביום שיזועו**. פירוש ביום שירתיתו שומרי הבית אלו הצלעות שהם שומרים בני המעים ומגינם על כל חלל הגוף:

**והתעותו**. פירוש יאחזם עיוות שקורין קרענ"ף. (רש"י שם):

**אלו זרועותיו**. שנשען כל הגוף עליהם. או צריך לומר והתעותו אנשי החיל אלו ארכובותיו. רבי חייא ברבי נחמיה אומר אלו זרועותיו וכן הוא בויקרא רבה. ורצה לומר שתנא קמא סבירא ליה שהם ארכובותיו שהם עיקר מעמיד לגוף האדם. ורבי חייא

סבירא ליה שהם זרועותיו שעיקר החיל והכח הוא בזרועות. ולפי הגירסא שלנו רבי חיא ברבי נחמיה אומר אלו צלעותיו שעיקר החיל והכח הוא בצלעות או בזרועות:

**זה המסס**. שהוא טוחן המאכל כדאיתא לעיל פ"ד סימן ל"ו ובויקרא רבה פ"ד (סימן ד):

**אלו השינים**. שלעת הזקנה נושרות רוב שיניו. ואף על גב דכי מעטו אטוחנות קאי, שינים נמי טוחנות מיקרו. והוזקק לומר כן דאם לא כן בתר שקאמר בטלו מאי כי מעטו, לכן דרשו כי מעטו אלו השינים. והכי קאמר קרא ובטלו הטוחנות זה המסס, משום כי מעטו אלו השינים מקודם. מפני שהשינים המה הטוחנים הראשונים ואחר כך ההמסס טוחן עוד יותר. ולפי שתחילת עכול הוא בשיניו. (כדאיתא במסכת ערובין) הילכך על ידי שנתמעטה לעיסת השינים סבה לבטל טחינת המסס [יפה תואר]:

**אלו העינים**. ופירוש בארובות כדמתרגמינן דמסתכלין בחרכי רישך (יפה תואר):

**אלו כנפי הריאה**. דריש הרואות לשון ריאה. וענין חשכתם היא עמיות הקול היוצא מהם. ופירוש בארובות הן חלל הסמפונות שבתוכם שהם פתוחים כארובות. ועל ידי הזקנה מתמלאים ליחות וניחר קולו. והוזקק לפרש זה ולא פירש הרואות, עינים כפשוטו, משום דכבר נאמר ושבו העבים דהיינו כהות עינים כדלעיל (יפה תואר):

**בת קול יוצאת**. בויקרא רבה שם גרס שמשם יצא הקול:

## פרק ד

**אלו נקביו של אדם**. פירוש סוגרו דלתים היינו עצור נקביו. **על ידי דלית מסוסה טחין**. פירוש על ידי שאין מאכלו נטחן כהוגן בהמסס. וזהו בשפל קול הטחנה. ודרש בשפל, הב' כמו ב' הסיבה, על ידי שקול הטחנה בטל פירוש על ידי שקול רחים הטוחנים מאכל שבמעיו והוא ההמסס בטל ושפל על כן הנקבים סגורים, כי מניעת הטחינה מביא העצירות הגדולה:

**כד שמע צפרין כו'**. פירוש כששומע צפרין צועקים אומר ליסטים באים עליו לגוזלו:

**אלו השפתות**. פירוש שימנעו מהשירות, וכדמתרגמינן ויתרפסון ספוותך מלמימר שירתא. שהשפתים יכולים לסדר המאמרים בדרך שיר, ולעת הזקנה בטל הכח מנעימת המאמרים ומכח המתפעל שממנו כח השיר:

**שהן חושבות**. דרש השיר לשון אשורנו ולא קרוב. ומפרש ליה על המחשבה שמעיינת מרחוק בדברים (יפה תואר). ועוד מפני שהשיר בטבע לעורר הרעיון והמחשבה, לכן קרא להכליות בשם בנות השיר:

## פרק ה

**כד צווחין ליה לאתר**. פירוש כשקורין אותו למקום [והיה נכתב על הגליון שמזמנין אותו לסעודה והכניסו המדפיסים בתוך הספר]:

**הוא אמר להון אית תמן מסקין אית תמן מחתיתין**. כך צריך לומר. פירוש מסקין מעלות מחתותין מורדות. שהוא מפחד מהן שהוא נלאה לעלות ולירד:

**חיתיתיה של דרך**. כלומר אף שאין פחד מאומה בדרך, עם כל זה הדרך בעצמו מביא חרדה בלבו. ומפרש וחתחתים בדרך אימות וחיתות הרבה בדרכים יש לו. חתחתים לשון כפול הוא בתיבה כמו גלגלים קשקשים זלזלים (רש"י):

**איזיל או לא איזיל אמר לא איזיל**. פירוש הוא שקול ומסתפק בדעתו אם יזיל או לאו ונשאר ההסכמה אצלו שלא יזיל:

**התחיל מתווה תוואים בדרך כו'**. פירוש משים סמנים כמו תתאו לכם. והכוונה שע"י חולשתו מציין לו מקום קרוב ללכת ואומר כי לא יוכל לעבור משם. ודרש חתחתים כמו את אתים בחילוף ח' בא'. והוא לשון אות וציון:

**זה לוז של שדרה**. היא חוליא קטנה שבסוף החוליות. וכל החוליות מתכחשות ומושפלות על ידי הזקנה וזו בולטת כשקד, לפי שהיא יותר חזקה מכולן ואינה מתכחשת בזקנה. ומייתי לראיה עובדא דאדרינוס לומר שלוז זה קשה מכל האברים. ויתכן דסבירא ליה דוינאץ השקד רמיז לן אגב אורחא שממנו מציץ האדם לעתיד. ולהכי מייתי הכא מילתא דאדריאנוס (יפה תואר):

**א"ל הראיני כו'**. כלומר תוכיח לי שממנו הוא יצמח שהוא קיים לעד:

**אלו קרסוליו**. מפני שהן סובלות הגוף קאמר ויסתבל שיהיו נלאות מלסובלו. ופירוש המלה הפך הענין, כמו (במדבר ד, יג) ודשנו את המזבח, (תהלים נב, ז) ושרשך מארץ חיים והדומים להם. וטעם קריאת הקרסול חגב. אפשר מפני שיש להחגב קרסולים מלבד הכרעים כדאיתא בפרק אלו טרפות (חולין נט, א). ואף על גב שיש מינים אחרים מהארבה שיש להם כמו כן, נקט החגב מפנין שהוא לבדו הטהור כדאיתא התם (יפה תואר):

**זה התאוה**. תאות נשים שאינו נזקק לתשמיש. ודרש אביונה לשון תאוה. ולפי שהתאוה מכמה פנים, שאפשר תאות המאכל או תאות השררה וכיוצא, לכן הוסיף ואמר שהיא מטילה שלום בין איש לאשתו, לומר דאביונה נדרש לשון חבה ואהבה נמי, ולזה על כרחך נדרש בתאות נשים שהיא סבת אהבה ושלום בבית, מה שאין כן שאר התאוות (יפה תואר):

**הוי יליף כו'**. פירוש היה רגיל לעלות אצל רבי לקבל פניו בכל חדש וחדש וכשהזקין לא היה יכול לעלות. ואף על פי כן זמן אחד עלה אצלו. ואמר לו רבי לרבי שמעון בן חלפתא מה זכות שאראה הסברת פנים של רבי היום הזה מיומים. ומרמז לו לאמר למה לא בא אליו תדיר כמנהגו, רק שבדרך כבוד דבר עמו [מתנות כהונה]:

**וכדון אפילו במאה זמנין לא שמעון**. הקורבה והרחוק בבחינת הזמן, שהיו שומעין לזמן מועט ועתה צריכין זמן רב שיקראו באזנו כמה פעמים עד שישמע:

**ומטיל שלום בבית בטל**. אע"פ שאין זה מעלה ומוריד להמניעו מהקבלת פני רבו, הזכיר זה לומר שקפצה עליו זקנה מאד ולכן לא יוכל לצאת ולבא (יפה תואר):

**דוכסין ואפרכין ואיסטסטולאטין**. כולם שמות מיני שררה:

**כל אחד ואחד יש לו עולם בפני עצמו**. ולפי זה כי הולך האדם אל בית עולמו דבוק למה שכתוב וזכור את בוראיך, שאחר שהזהירו שלא ימתין לזמן הזקנה שאין יכולת בידו לעשות, הזכיר התועלת שיגיענו בזכירת בוראו וקיום מצותיו, דהיינו שיזכה למדרגה כפי צדקתו. **שאע"פ שכולן נכנסין בפילון אחת**. פירוש בשער אחד, כלומר שכולם טועמים טעם מיתה, מכל מקום לכל אחד ואחד נותנין עולם לפי מעשיו:

**אלו התולעים**. לא מצאתי טעם להמשיל התולעים לסופדים. ושמא הכי פירושו שסבוב הסופדים הוא על התולעים, שאע"פ שהולך האדם למנוחתו יסבבו הסופדים אותו מפני כליון הגוף שנעשה רמה ותולעה והוא צער למת, כי קשה רמה למת כמחט בבשר החי (ברכות יח, ב) (יפה תואר). ואולי דרש הסופדים מלשון הפסד, שהתולעים מפסידים את הגוף:

## פרק ו

**זה חוט של שדרה**. בפירוש קהלת פרש"י שהוא לבן ככסף, ובמותו חסר מוחו ומתרוקן ויבש ומתעקם בתוך החוליות ונעשה כשלשלת. ירתק לשון (ישעיה מ, יט) רתוקות כסף:

**זו גולגלת**. דריש גולת כמו גולגולת. ולפי שהוא הדבר היותר חשוב שבאדם קראה זהב (יפה תואר):

**זו גרגרת שהיא מגלה את הזהב**. ודרש גולת לשון גלות, ודרש ותרוץ הרצאת מעות. והכוונה שהגרגרת סבת הוצאת המעות ואבדתם על ידי שאוכל ושותה תמיד (יפה תואר):

**זה כריסו**. שהיא עבה ונבקעת במותו (רש"י):

**לאחר שלשה ימים כריסו כו' ומוסרת לפה כו'**. הוא על דרך המליצה דרך מוסר, כלומר איך לא התבוננת מה שיהיה אחריתך כי מה ישאר לך ממה שהשבעתני בגזל ובחמס:

**פרש חגיכם**. הפרש שנעשה מחגיכם שעשיתם כל ימיכם כחגים ואכלתם:
**עד שלשה ימים תקפו של אבל**. איידי דקאמר הכא לאחר שלשה ימים כריסו של אדם נבקעת מייתי נמי הא דאמר שלשה ימים תקפו של אבל (יפה תואר):
**אלא על פרצוף פנים עם החוטם כו'**. רצה לומר ומסיים במשנה ואין מעידין אלא עד שלשה ימים:
**כאיליך גלגליא דציפורין**. פירוש גלגלים העשוים על פי הבארות ובהם חבל ארוך שמגלגלים ומושכין בו מים מהבאר. צפורי יושבת בהר ובארותיהם עמוקות והיו צריכין לאותן גלגלים. ומאן דאמר זה מפרש הגלגל אל הבור כפשוטו גלגל הדולים בו מים מן הבור. והכוונה בזה ירידת הגוף לקבר כגלגל אל הבור וכדמתרגם וירהט גופך בגו קברך:
**כאילין רגביא דטבריא**. מפרש הגלגל לשון (עזרא ה, ח) אבן גלל שהוא האבן הקשה הנקרא מרמי"ר ורגבי טבריא היו כן. וכוונת הכתוב השלכת האבנים לקבר המת (יפה תואר):
**היך מה דאת אמר מתקו לו רגבי נחל**. שהוא משל אל עמדו במותו בין רגבים כאילו מתוקים אצלו (יפה תואר):

## פרק ז

**אימתי והרוח תשוב כו'**. משום דקשה ליה דבתר דכתיב ותשבר כד על המבוע ונרוץ הגלגל אל הבור דמיירי בבקיעת הכרס וירידת הקבר כדלעיל מה צורך לומר תו וישוב העפר על הארץ, שהרי יציאת הרוח מהגוף סיבה לשישוב העפר על הארץ. להכי קאמר דהכא מילתא אחריתא אתא לאשמועינן דחזרת הרוח אל האלהים תלוי בחזרת העפר על הארץ כשהיה (ותיבת כשהיה חסר בפנים המדרש), פירוש מנוקה מכל עון ואשמה ופשע כמו שהיה הגוף נקי בעת לידה. ואם לאו, שלא ישוב העפר כשהיה נקי בשעת לידתו, אז תקולע הנפש. ואין להנשמה התנצלות לומר הגוף עבר על כל המצות והא ראיה שמיציאתו ממני שמא חטאתי. וכדאיתא כל זה ברבה (ד, ד) ובתנחומא (ד, ה) סדר ויקרא ועיין שם בביאורי:
**לכשישוב העפר על הארץ כשהיה**. כך צריך לומר (מתנות כהונה). וכן הוא בויקרא רבה פרשה י"ח. ופירושו כדלעיל:
**ואם לאו הריני שורפה לפניך**. פירוש כמו תרומה טמאה. ודע שכנוסח שלפנינו איתא ג"כ בפרק המפלת (נדה ל, ב). אבל לולי דמסתפינא הייתי אומר שכאן צריך להיות טורפה לפניך פירוש זורקה לפניך, וכן צריך לומר לקמן. כיון שכאן קאי על פסוק ונפש אויביך יקלענה כו'. וכן איתא בויקרא רבה פרשה י"ח ואם לאו הריני זורקה לפניך, כך

אמר הקדוש ברוך הוא כו' ואם לאו הריני טורפה לפניך, עיין שם וכאן. ושם הוא בשם רבי אבדימי דחיפה:

**לפיכך משה מזהיר לישראל כו'**. רצה לומר דלכאורה מבשרו יתירא הוא, על כרחך לרמז שבחטאו מלקהו ה' בדבר שיצא מגופו, שלא יצטרך להביא עליו מכה מבחוץ כדרך בשר ודם (יפה תואר):

**עד שבחוריכון קיימין**. פירוש הדברים שנקראים בחורים כדמפרש והולך:

**שנאמר כי בו בחר ה' אלהיך מכל שבטיך**. קשה הא פסוק זה נאמר על הכהנים עיין שם, וכן קשה זה בבמדבר רבה פ"ג סימן ב'. ואפשר שסבירא ליה שקאי פסוק כי בו בחר וגו' על ראשית הענין שם המתחיל לא יהיה לכהנים הלוים כל שבט לוי חלק ונחלה עם ישראל אשי ה' ונחלתו יאכלון, ועל זה מסיים כי בו בחר וגו':

**עד שאתם קיימים**. פירוש עד שאתם כנסת ישראל קיימים:

**המנדים ליום רע**. פירוש הם המניעים את עצמם במעשיהם ללכת ליום רע וגו' ותגישון שבת חמס. פירוש ותגישון לשבת במקום חמס, רצה לומר בגולה:

**והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ שזכות האבות בטלה**. כך צריך לומר:

**והכוכבים אלו תלמידי חכמים**. כמו שנאמר (דניאל יב, ג) ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד:

**ושבו העבים אחר הגשם את מוצא כו'**. רצה לומר צרה אחר צרה קשה, כדמסיק ואמר את מוצא כו'. שחורבן קשה כגשם שוטף וטורד, והיסורים שהגיעו אחר החורבן המה כעבים הקשים והעכורים (מתנות כהונה):

**אלא לאחר חורבן**. הטעם לזה שבית המקדש היה מגין עליהם (אלון בכות):

**שיזועו**. ירתיתו (רש"י):

**והתעוותו**. יאחזם עוות שקורין קרענ"ף (רש"י):

**אלו הכהנים**. שהם גבורי כח כדמסיים ואזיל:

**דבר קל**. וקשה לזורקו למרחוק אם לא בכח גדול וביד חזקה:

**ובטלו הטוחנות אלו משניות גדולות**. שנשנין בשינים הטוחנות את המאכל. או שנקראות כן על דרך דאיתא בקינות רבי עקיבא עוקר הרים וטוחנן זו בזו בסברא:

**שבלול בהם** התלמוד בלול וכלול במשניות, וכן להיפך המשניות בלול וכלול בתלמוד:

**וחשכו הרואות בארובות את מוצא כו'**. שנשכח הגמרא מן לבם:

**בר אלנתן**. שם איש עשיר ונדיב גומל חסדים טובים:

**על ידי שבטלו מדברי תורה**. וכדפירש למעלה ובטלו הטוחנות:

**אינם בטילות לעולם**. שטוחנים יומם ולילה אם לא יעכבם דבר:

**עבדא בישא כו'**. אף שהיה רשע נקרא עבד ה' לפי שעשה שליחותו של מקום. רק שנקרא עבדא בישא על שם השליחות, כלומר שהוא עבד המוכן לשליחות רע:
**עבדא בישא כו'**. עבד רע לך והחרב בית אדוניך רצה לומר את בית המקדש, שבניו של האדון הנזכר לעיל אינם שומעין לו:
**ובטל השיר מבית המקדש**. ובאיכה (פתחיתא ל') גרס מבית המשתה. ונכון לפי זה מה דסיים הא מה דאת אמר בשיר לא ישתו יין:
**מלך מלכי המלכים נתיירא**. ודאג לבו פן יעשה בו כאשר עשה בראשונים:
**מתווה תוואים**. פירוש לשון אות ומופת, כלומר שהיה מנחש אם יצליח אם לאו:
**על אם דבצלי**. פירוש על אם הדרך והוא בראש הדרך שמתפצלין הדרכים ופורשין זה לכאן וזה לכאן. ובספר אות אמת כתב שהוא שם העיר:
**שמתווכת לשני דרכים**. הוא לשון תוך ואמצע. כלומר באותו מקום שהוא האמצע של שני הדרכים:
**התחיל לקסום קסמים**. לראות בקסמיו לאיזה דרך ילך אם לדרך שהיא לירושלים או לאותה שהיא לרומי או לאותה שהיא לאלכסנדריא. ואחר שאמר לקסום קסם דרך כלל פירש הקסם מה הוא. ואמר קלקל בחצים כו' פירוש קלקל כמו (קהלת י, י) והיא לא פנים קלקל, והוא שמחדדין ומלטשין פני ברזל החץ עד שיהיה בהיר מאד ורואין בו בעלי קסם. או קלקל ענין קלות, כלומר החצים ירה והפריחה באויר לראות לאיזה צד יעלו (רד"ק):
**שאל בתרפים**. פירוש דמות שמדבר במכשפות, ויש שעה שמכוונת שאם עושהו באותה שעה יש בו דבור לעולם [רש"י]. ועיין בתנחומא סוף סדר ויצא מעשה התרפים:
**כהדין ערביא כו'**. כערבי הזה ששוחט כבש ורואה בבהירות הכבד שלו דרך ניחוש וקסם אם יצליחו מעשיו אם לא:
**בימינו היה הקסם ירושלים**. כך כתיב בקרא, ומפרש המדרש פירושו שהיה קסמו על ירושלים בימינו:
**פלומרכין**. נגידים שרי חיילות, או הוא אילי ברזל לנגח בחומה, אבל מלשון התרגום משמע כפירוש ראשון. תרגום ירושלמי (בראשית לב, ז) וארבע מאות איש עמו וארבע מאה גברין פלומרכין עמיה. ותרגום ויאמר המלך אחשורוש (אסתר ח, ז) אעביד מיניך הגמונין ופלומרכין. וכתב המוסף הערוך פירוש בלשון יוני שר צבא:

**ספקלאטורין**. שר הטבחים תרגום ירושלמי רב ספקלטוריא. וכתב המוסף הערוך פירושו בלשון רומי ממונה להרוג מחוייבי מיתה למלכות. ורצונו לומר שמינה הורגי בני אדם שיפתחו פיהם ברצח לעם. כלומר שירצחו כל הנמצא בעיר:

**להרים קול בתרועה בסרפוגוסין**. כך צריך לומר. ופירושו מין חצוצרות. ורצה לומר שירימו קולם קול בתרועה להבהיל העם אשר בעיר:

**לשום כרים על שערים עשה ברקימין**. כך צריך לומר. ולפי הענין פירושו שהיה ממנה אנשים זה יהיה על שער פלוני וזה על שער פלוני, כדאיתא באיכה רבתי (א, לא) פסוק היו צריה לראש:

**בליסטרא**. כתב המוסף הערוך בלסטר פירושו בלשון יוני כלי מלחמה אשר בו מורים אבנים וחניתות לרדות החומות ולהרוג האויבים:

**כבשים**. שם מין כלי מלחמה עשוי לרדות חומות ולו ראש כמו איל וכבש מנגח. וכן קוראים לו היונים ורומיים בלשונם [מוסף הערוך]. והמתנות כהונה פירש מדרגות וסולמות עשוים מעץ או מעפר להלחם ממנו על העיר:

**וכולם היה להם כקסם שוא כו'**. פירוש בעיני ישראל היו כל הקסמים של נבוכדנצר לאין נחשבים כמו אם היה קסם שוא. שהיו בטוחים על דברי נביאי השקר שהיו מבטיחים אותם על שקר שלא תנתן העיר ביד מלך בבל:

**שנדרשת שבעה משבעה**. שהתורה נדרשת בארבעים ותשע פנים טהור ובארבעים ותשע פנים טמא:

**נבוכדנצר קוסם עליכם שבעה משבעה הדא הוא דכתיב שבועי שבועות לחם**. כך צריך לומר. פירוש ארבעים ותשע פעמים קסם להם נבוכדנצר וכל הקסמים כיונו זה כזה שיצליח על ירושלים:

**וינאץ השקד כו'**. ופירוש הכתוב וינאץ לשון (שיר השירים ו, יא) הֵנֵצוּ הָרִמֹּנִים, שהרי האל"ף לא נקראת בה. כלומר תצמח נבואת ירמיה שאמר מקל שקד אני רואה (רש"י):

**משבעה עשר בתמוז**. שבו ביום הובקעה העיר:

**זה עבודת צלם של נבוכדנצר**. וקראו חגב דרך גנאי. חגב כמו עגב בחילוף אותיות אחה"ע. והוא כינוי לאבר המשגל. ודרש ויסתבל שלא יכול לסבול משאו מפני גבהו (מתנות כהונה):

**אמר רבי יוחנן כל דרומיה אמין שתין ופתיה שית מי יכיל קאים אם אין עוביו שליש רומיה אינו יכול לעמוד. ואת אמר אקימיה בבקעת דורא. אמר רבי בני**. כך צריך לומר. וכן הוא בפתיחתא דאיכה הנזכר לעיל ושם גרם רבי לוי במקום רבי בני:

**דימוס**. פירוש הערוך נדבך של אבנים:
**בחוצות ישליכו וגו'**. וזהבם לנדה יהיה. היינו לדבר שמטמא כנדה שנאמר (ישעיה ל, כב) תזרם כמו דוה צא תאמר לו [מתנות כהונה]:
**זו זכות אבות**. שתופר זכות אבות. ויהיה האביונה מלשון אב (רש"י):
**כי הולך האדם**. ישראל שנקראו אדם שנאמר אדם אתם:
**מבבל היו**. שתרח אבי אברהם מעבר הנהר היה:
**זו גלות יכניה**. שקדמה לגלות צדקיה אחת עשרה שנה:
**יצאת גלות יכניה לקראתם**. ובאיכה רבתי גרס לקראתו. ופירושו לקראת נבוכדנצר, על כרחן שלא בטובתן עם שאר בני העיר לקלסו שהוא גבור ומצליח. **והיו מכוסים שקים מבפנים**. על צרות גלות צדקיה. **ולבנים מבחוץ** להראות שמחה לפני נבוכדנצר על שנצח את אויביו:
**והוון משאליי איליך לאיליך מה אבא עביד כו'**. בני גלות יכניה היו שואלים לאלו בני גלות של צדקיה מה אבי עושה שם כו':
**והוה מספיד בחדא ידיה כו'**. פירוש היה מספיד בכף על ירך ביד אחת, ומקלס את המלך ביד אחת:
**זו שלשלת היוחסין**. על דרך דכתיב וישב מצרף ומטהר כסף וטהר את בני לוי [מלאכי ג, ג]:
**כדו של ברוך כו'**. שניהם ראשי ישראל היו והיו משכחים תורתם בעוני הדרך וכדפרש"י בסוף קהלת. ופליגי איזה מהם גלה באחרונה ושנשבר גם כדו על גבי מבוע תורתו של ראשון (מתנות כהונה באיכה). וזה ידוע שאין שוברים את הכד אלא א"כ יבש המבוע, אלא שפליגי בזה מי נקרא המבוע, אי ירמיה שהוא רבו של ברוך כדכתיב מפיו יקרא אלי וגו', או ברוך נקרא המבוע על דרך ומתלמידי יותר מכולם. חד סבר דירמיה נקרא המבוע ויבש מקור תורתו תחלה ואחר כך נשבר גם כד של ברוך, וחד אמר איפכא:
**ששם צללו מתי דור המבול**. שעל ידי שהיא עמוקה מכל העולם נשטפו שם במי המבול, והיינו דכתיב שם גם לבבל נפלו חללי כל הארץ:
**חללי ישראל וגו'**. גם לבבל נפלו חללי כל הארץ:
**שננערו שם מתי דור המבול**. על ידי שהיא עמוקה כדפירשתי:
**בתשנוק**. לשון זוהמא ולשון צרה וצוקה (מתנות כהונה בבראשית רבה פרשה ל"ז). את אשר התעללתי במצרים (שמות י, ב) תרגם ירושלמי מה דשניקית ית מצראי, והפחתם אותו (מלאכי א, יג) תרגומו ושנקתיו, בלכתך לא יצר צעדך (משלי ד, יב) תרגומו כד תזיל לא תשניק אורחך, וכן תרגום וצוקה, (משלי א, כז) בבוא עליכם צרה וצוקה. ורצה

לומר שכל ימיהם הם חיים חיי צער וצוקה עד יום מותם, והם תמיד בלא נר ובלא מרחץ. בלא נר שאין שמן מצוי בבבל, ובלא מרחץ מחוסר עצים. וכן אמרינן במסכת שבת (כה, ב) ותזנח משלום נפשי זה נר נשיתי טובה זה מרחץ, עד כאן. והאי קרא בגלות בבל משתעי. או בתשנוק פירושו על דרך וינער (שמות יד, כז) תרגומו ושניק. ויראה שהוא חולי הכפיה שמתנערים בו. ומה שאמר בלא נר ומרחץ אפשר שהנר ומרחץ קשים לחולה זה [יפה תואר]:

**מנוערים מן המצות**. התלויות בארץ. והוא הדין שיצדק שם זה לכל מקום חוצה לארץ, אלא שנקרא שם זה לבבל ביחוד לפי ששם היו רבים מישראל שהיו צריכים לקיים המצות (יפה תואר). ועיין בענף:

**מתים נערים**. דלמען יאריכון ימיך על האדמה כתיב:

**שונא וער**. פירוש אוֵב, כמה דאת אמר (דניאל ד, טז) ופשריה לערך:

**התחיל עליהם בהבל הבלים**. אם הגירסא נכונה צריך להיות כיון שראה שלמה, ואם ירמיה צריך להיות התחיל עליהם איכה כו' (מתנות כהונה):

## פרק ט

**תני החזיק כו'**. נראה לי שכוונתם לומר שכל תענוגי עולם הזה הכל רק התאוה שמתאוה האדם מתחילתו ואחר כך ימאס בעיניו. ואמר עשיר כשיחזיק דבר טוב מתחלה רעב הוא לו וכשנתיישן אצלו עשאו למרמס, ולא זו עשיר אלא **גם עני כי דל חלקו** גם כן כך, ולא עני אלא אפילו דלי דלות. ולזה אמר דל גבוה ממנו ג"כ אין בידו אלא התאוה מתחלה ולבסוף כשמתיישן אצלו ג"כ נמאס בעיניו חלקו שמעיז בו עשיר. כללא דמילתא שאין בידם אלא הבל התאוה. לזה אמר **לזה תאוה כו'** ומסיים **שניהם שוים לקבר** על דרך (לעיל א, פסוק יג) אין אדם מת וחצי תאותו בידו. וא"כ מה שיש להם הכל הבל. ונקט עשיר ודל ודלי דלות, לפי שנכתב בפסוק שלשה הבל (ידי משה). ועיין בענף:

## פרק י

**דכתיב כי באלה חפצתי**. ובשוחר טוב מזמור ט' גרס דכתיב (הושע ו, ו) כי חסד חפצתי:

**על ספר הישר**. תורה נביאים וכתובים נקראים ספר הישר:

**ועוד כתיב כי תהיו אתם ארץ חפץ**. בשוחר טוב הנזכר לעיל הכי איתא בקש קהלת לעמוד על מתן שכרן של מצות כו' אמר לו הקדוש ברוך הוא כו' הכתבתיהו על ספר הישר מה רב טובך כו'. בקש קהלת לעמוד על מתן שכרן של צדיקים כמה דכתיב כי תהיו אתם ארץ חפץ [פירוש הרי דצדיקים נקראים חפץ] אמר לו הקדוש ברוך הוא כו' הכתבתיהו על ספר הישר מה רב טובך כו'. ועיין בענף לתרץ גירסתנו:

**עין לא ראתה כו'**. וכדאיתא בילקוט על פסוק זה כל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לתלמיד חכם ולעושה פרקמטיא לתלמידי חכמים ולמהנה תלמידי חכמים מנכסיו, אבל תלמידי חכמים עצמו עין לא ראתה וגו':

**עד שתחפץ**. הרי שהקץ נקרא חפץ:

**אם יאמר לך אדם מתי קץ הגאולה**. רצה לומר שיאמר לך זמן הגאולה, אל תאמין לו, ותאמר לו כי יום נקם בלבי כתיב. ועיין לעיל פרשה י"א סימן ט':

**שלשה סימנים כו'**. עיין בפרק חלק:

**איש את קבורתו. על הקץ שנאמר**. (דניאל י"ב, ט) **כי סתומים וחתומים הדברים על אחת כמה וכמה. לבא לפומא**. כך צריך לומר (אות אמת). וכן הוא בשוחר טוב:

**פומא למאן גלי**. בתמיה. וכתב היפה תואר שאגדה זו פליג על מה דאיתא בשוחר טוב מזמור ל"א שגילה הקדוש ברוך הוא את הקץ ליעקב ולדניאל, עד כאן. ובזוהר חדש בתיקונים דף ק"ח ע"ב כתב דאורייתא דבכתב איהי לבא כללא מל"ב אלהים. ואורייתא דבעל פה פומא ודא איהו לבא לפומא לא גלי:

## פרק יא

**ככדור של בנות**. עיין בפרק קמא דחגיגה (ג, ב) ובפסיקתא פ"ג ובבמדבר רבה פ' ט"ו:

**ואינה נופלת**. אלא שנתקבלה מיד זה ליד זה, כך התורה לא נפלה חס ושלום אלא נתקבלה מיד משה ליד יהושע כו':

**כדרבן זה שמכוין את הפרה כדי לחרוש וכדי ליתן חיים לבעליה כו'**. רצו בזה שכמו שהדרבן הוא מכוון את הפרה לעשות חרישתה ביושר ושלא תלך אנה ואנה, ומן היושר ההוא בא חיים לבעליה והם התבואה והפירות, אף דברי תורה מכוונים לב האדם ומפקחים אותם, ולא פקחות שיגיע ממנו נזק או דעה נפסדת אלא השגת דעת אימתי ישיג בו לְמַה שהוא תכליתו. שיש חכמות מפקחות לב האדם, אבל יטוהו מדרך החיים לדרך המיתה, שיקנה מהם דעות נפסדות שבהם יהיה נטרד. אבל התורה לא תשאיר ללומדיה דעת נפסד או מדה מגונה חס ושלום. שעל ידי עסק התורה הוא ניצול מרשת יצר הרע אשר פורש לרגליו תמיד ללכדו ולהפילו עד שאול תחתית להמיתו מיתת עולם חס ושלום. ועל ידי התורה נקרא איש חי שהוא דבוק על ידה בחיי עולם האמתיים כמו שכתוב (משלי ד, יג) כי היא חייך וגו'. וכדאיתא בתנחומא סדר עקב (סימן ה) כל מי שמוצא דברי תורה חיים הוא מוצא כו' לכן נאמר כי חיים הם למוצאיהם. ועיין בפרק קמא דחגיגה:

**שלשה שמות כו'**. עיין בירושלמי פרק חלק (סנהדרין פ"י ה"א) ובבמדבר רבה פרשה י"ד (סימן ד):

**דרבן מלמד**. דכתיב (שופטים ג, לא) במלמד הבקר, וכן (שמואל א יג, כא) להציב הדרבן:

**מרדע**. כדתנן באהלות פרק ט"ז (מ"א) כל המטלטלין מביאין את הטומאה בעובי המרדע:

**ליתן חיים לבעליה**. שיתפרנס על ידי כן, וכן דברי תורה חיים לבעליה כמו שכתבתי לעיל:

**על אחת כמה וכמה**. והדרבן ליצרו היא התורה שהיא דוחה היצר הרע כמו שאמרו (סוכה נב, ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח וכמו שמבואר לעיל, ולכן קרא דברי חכמים דרבונות:

**שבח של מטע וכדורות של ברזל**. פירוש שהמסמר יש לו שושנה שנוח על ידה לשלוף. לכך נתן לדברי תורה שבח של נטע וכח של ברזל:

**פושטים בו יד**. שנדוהו (יפה מראה):

**כל ימיו של רבי אליעזר כו'**. דאיתא בנדה דף ז, א' מתני' רבי אליעזר אומר ארבע נשים דיין שעתן בתולה מעוברת מניקה וזקנה. אמר רבי יהושע אני לא שמעתי אלא בתולה אבל הלכה כרבי אליעזר. ובגמרא כל ימיו של רבי אליעזר היו עושים כרבי יהושע לאחר פטירתו של רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנו, עד כאן, ועיין שם הטעם. ומדקאמר ליושנו משמע שמקודם שברכוהו לרבי אליעזר היו נוהגין כרבי אליעזר אך אחר שברכוהו מיחה רבי יהושע לנהוג כרבי אליעזר מהטעם שאמרו שם בגמרא. ואחר שמת רבי אליעזר החזיר רבי יהושע את הדבר ליושנה למנהגם הראשון. וזהו שאמר כאן חזרו העם לנהוג כמדתן. ובחנם הגיה הרד"ל לנהוג כמותו:

**שומעין אותן באסופות**. רצה לומר שיושבין אסופות אסופות ועוסקין בתורה, שהתורה נקנית בקיבוץ (רש"א):

**תלמוד לומר אשר אנכי מצוך היום**. ונראה דהיינו קרא דושמרת את חקיו ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום. וכל הפרשה בשם משה אמורה כמדבר מפי עצמו. הרי דמי ששומע דבר מפי קטן יהיה בעיניו כאילו שומע מפיו של משה שהיה חכם. אך קשה דא"כ מה צריך בתר הכי למילף כשומע מפי משה מנתנו מרועה אחד כיון דמהכא ילפינן דיהיה בעיניו כשומע מפי משה. ושמא יש לומר דאפילו הכי איפשר לומר דלאו כשומע מפי משה קאמר רק כמפי גדול בשנים כמותו, דומיא דנביא מקרבך מאחיך כמוני (דברים יח, טו) דלאו כמוהו ממש דהא לא קם עוד נביא כמשה, אלא כמוהו

בתוכחות כדאיתא בספרי, אבל השתא דכתיב מרועה אחד גלי דכמוהו ממש קאמר (יפה מראה):

**מרועה אחד זה משה**. שנקרא רועה כדכתיב (שמות ג, א) ומשה היה רועה, וכדכתיב בישעיה קפיטל ס"ג (יא-יד) שמשה היה רועה ישראל ומנהיגם והיה זן אותם, כי המן היה בזכות משה ארבעים שנה, ולכן ראוי להקרא רועה אחד המיוחד שברועים:

**מרועה אחד זה משה**. רמז לדבר תיבת מֵרֹעֶ"ה חסר וא"ו כתיב, להורות על נוטריקון משה רבינו עליו השלום. והענין כי הכל נכלל בתורתו התמימה בפירוש או ברמיזה בתיבות או בגימטריות או בצורות האותיות, וכמו שהאריך הרמב"ן (בהקדמה) (ספר נפוצות יהודה [בסוף דרוש יד מבדיל בין קודש לחול]):

**תמן תנינן**. בפרק במה אשה (שבת ס, א) ובמדבר רבה פרשה י"ד (סימן ד):

**כמה מסמרות יהיו בו בסנדל**. ורצה לומר דהא דלא יצא איש בסנדל המסומר הוא גזירה דרבנן כדמפרש בגמרא. ובירושלמי פרק במה אשה (ה"ב) איתא דהיכא דהטלה עליו מטלית מלמטה מותר. ובבבלי אמר דלחזק אסור אבל לנוי מותר. ועל זה בעי כמה מסמרין יהיו בזה שהתירו:

**הכלבוס**. הוא מסמר עשוי בשני ראשין חדין וכפופין ונועץ שני ראשין בעץ. **אינו ממנין המסמרות**. רצה לומר דמסמרים כאלו מותרים הואיל ונשתנו משאר מסמרים. דלא גזרו אלא מעין המאורע:

**מהו ליתנם**. למסמרים **על גבי מנעול בשבת אמר ליה מותר**. דבסנדל גזרו ולא במנעול:

**מהו להחליפם**. אפשר שצריך לומר מהו להחיפם. פירוש מהו להחיפם כולו במסמרים כדי שלא תהא קרקע אוכלתו. **אמר ליה מותר**. שלא גזרו אלא כעין המאורע. ועיין בבבלי בשבת דף ס' ע"ב:

**מהו ליתנם זה על גב זה**. רצה לומר מהו ליתן המסמרים של סנדל זה על גב זה. כלומר אם מותר ליתן כל המסמרים על גב סנדל אחד והשני יהיה בלי מסמרים. אמר ליה מותר דבשני סנדלים גזרו ולא בסנדל אחד. ועיין בירושלמי פ"ו דשבת. או פירושו אם מותר ליתן סנדל על גבי מנעול ולתופרם יחד ולקבוע בו מסמרים מבחוץ. אמר ליה מותר משום דהוה ליה מנעול ועל מנעול לא גזרו. ועיין בבבלי שם:

**אחד עשר מכאן כו'**. ומפני זוגות לא נתן כאן שתי עשרה וכאן שתי עשרה:

**מה המשמרות עשרים וארבעה**. כי כן חלקם דוד כדכתיב בדברי הימים (א, ט). ודרש הכי מדכתיב משמרות בשי"ן וענינו מסמרות בסמ"ך. ומכל מקום אסמכתא בעלמא הוא (יפה מראה):

## פרק יב

**מהומה**. פירוש ממהומה בני הזהר. ובספר מאור עינים (לר' עזריה מן האדומים אמרי בינה מאמר ראשון פרק ב) העתיק המדרש כן בהדיא:

**להגות נתנו ולא ליגיעת בשר נתנו**. כוונת המדרש באיסור קריאת הספרים החיצונים אינה רק כשהוא קבע לא של עראי וקרי. שהקורא המשתקע בהם וחושב אותם ספרים מסולאים לשתות בצמא את דבריהם הרי זה ודאי חומס נפשו, כי יעזוב מקור מים חיים לחצוב לו בורות אשר יאמר עליהם לא לנו המים. אכן על הקריאה לרגעים וכל שכן לבקש הנוכל להתעורר מהם על ברור איזה דבר אין ספק שאין איסור בדבר (מאור עינים). ועיין בירושלמי פרק חלק. וכתב היפה מראה דכוונת המדרש דקאמר ספר בן סירא היינו מילי מעליותא דאית ביה, ואפילו הכי קאמר דלא ניתנו ליגיעה. ולזה המכניסן לביתו שעושה עיקר מהם, מכניס מהומה לתוך ביתו, אבל דברי רוח דאית ביה אפילו קריאה לרגעים אסור, עד כאן לשונו:

## פרק יג

**סוף דבר הכל נשמע סוף דבורו של אדם הכל משמיעין את מעשיו כו'**. פירוש אלו הדברים הוא כך, כי אל תאמין בעצמך עד יום מותך אפילו אתה צדיק גמור יכול שיקרה לך חס ושלום סוף דבר קודם מיתה שתהיה רשע, וכאשר סגיד וגחין ירמיה ואצית ליאשיהו דילמא חס ושלום אגב צערא מחרף להקדוש ברוך הוא (תענית כב, ב). וכמו כן להיפוך אם רשע קודם מותו ובסוף דיבורו חוזר בתשובה וישוב אל ה' וירחמהו בשעה אחת קונה עולמו. וזהו כוונת המדרש סוף דיבורו של אדם כו', פירוש בסוף וגמר דבריו ברגע שמת, כי שם אדם נתפס אם צדיק אם רשע היה, ואז תלוי שהבריות משמיעין ושופטים אם כשר וירא שמים היה כי הכל תלוי בזו הרגע בסוף דבריו (יערות דבש ח"ב דף מ"ו ע"ב [דרוש ז קרוב לסופו]). וזהו שאמר באו ושאלו לשלמה שכתוב בו (מלכים א' ה, יא) ויחכם מכל האדם, מהו סוף כל דבר. והשיב שהכל הולך אחר החיתום ואין להחזיק לאדם לטוב או לרע רק בהפרדו אז הוא סוף דבר והכל יודעים אם טוב ואם רע. וזהו **אמר להון סוף דבר** פירוש בסוף וגמר דבריו ברגע שמת בו, בו תלוי. כדמסיים המדרש בסמוך **שבשעה שאדם כו'** שהבריות משמיעין אם **כשר היה וירא שמים היה**. אלא שמפסיק בדברי רבי לוי [גבול בנימן]:

**כשר היה פלוני כו'**. כשר היינו במה שבין אדם לחברו, ירא שמים במה שבין אדם למקום:

**למה קורין אותו דבר**. כשיש חס ושלום מות בעיר. ואגב סוף דָבָר נקט ליה הכא דבר היינו דֶבֶר (בסגו"ל) (זית רענן):

**דדביר כו'**. שמוליך טובים עם רעים:

**גובאי**. פירוש ארבה אוכל תבואות השדה ומביא רעב לעולם:

**דגבי דיני דאינשי ודברייתא**. ובירושלמי פרק סדר תעניות (ה"ו) גרס דגבי דינא דמרי. פירוש שהוא גובה דין אדונו שבעון הדור בא:

**שבשעה כו'**. חוזר למעלה על תשובת שלמה שאמר סוף דבר (מתנות כהונה):

**מיד מטתו פורחת באויר**. עיין מה שכתבתי ביאור על זה בספר קטן הוי אריאל (קרוב לסופו):

**וכיון שמת**. הכוונה שלא השיג שלמות כל כך לרבי לוי אלא במותו, דגדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם כדאיתא במועד קטן (יפה תואר) ועיין בירושלמי פ"ב דברכות (ה"ח):

**אמרו כי זה כל האדם**. רצה לומר כמו שבמשל אמר שאע"פ שבכל פעם נחרב הכרם ונחסר עד אחד מכל מקום עשתה מאה חביות כמו בראשונה, כך רבי לוי בר סיסי נשתייר חסיד וירא אלהים מכל העולם שנמשל לכרם. והיה חביב לפני הקדוש ברוך הוא ככל הכרם, הדא הוא דכתיב כי זה כל האדם. פירוש כי זה האמור למעלה את האלהים ירא ואת מצותיו שמור, הוא ככל האדם. ואף על גב דמשמע דזה יצדק בכל ירא ה' ולא בדומה לר' לוי כדאמר הכא. יש לומר דקרא סמך אדלעיל דכתיב בקש קהלת למצוא דברי חפץ דברי חכמים כדרבונות ויותר מהמה וגו', והיינו דבקי בתורה שבכתב ושבעל פה ובכל דברי סופרים ותכלית הכל ליראה ה' ושמירת מצותיו לא זולת, כי שלם כזה רחוק המציאות ועליו נאמר כי איש כזה הוא שחביב ככל האדם. ואמר אבוי דשמואל שמנו איש כזה הוא ר' לוי:

## פרק יד

**רבי היה פשיט קרייה וכיוך שהיה מגיע לאחד ממקראות הללו**. כך צריך לומר ועיין בענף. ופירושו היה לומד את המקרא בפשטים:

**יוצר הרים וגו'**. ומגיד לאדם מה שחו עושה שחר עיפה. וכדדרשו בפרק קמא דחגיגה (ה, ב) אפילו שיחה יתירה שבין איש לאשתו, היינו דברי שחוק שלפני התשמיש שהם יתורא בעלמא, נכתבים לאדם על פנקסו. וזהו שאמר המדרש **ואפילו דברים שאין בם ממש ולא חטא**. ורצה לומר אלא גנאי בעלמא **נכתבים לו על פנקסו** כלום תקנה יש לו:

**עושה שחר עיפה**. ואסיפא דכתיב ה' צבאות שמו סמיך. והכוונה בזה שלכן היה בוכה שהמגיד זה הוא שאין שכחה ולא העלם לפניו:

**כל ענוי ארץ וגו'**. בקשו צדק בקשו ענוה אולי תסתרו ביום אף ה'. ורצה לומר דענוה גדולה מכל מדות שבעולם כדאיתא בפרק קמא דעבודת אלילים (כ, ב). ועם כל זה לא מהני בודאי אפילו להצילו מן הרע. ולהכי בכי דכולי האי ואולי:

**ואהבו טוב וגו'**. והציגו בשער משפט אולי יחנן ה' אלהי הצבאות שארית יוסף. ועל זה בכי כולי האי ואולי. פירוש כולי האי מעשים טובים ומכל מקום כתיב אולי יחנן:

**כי את כל מעשה וגו'**. יביא במשפט על כל נעלם אם טוב ואם רע. וכמו שסיים המדרש לקמן אמר עבד שרבו שקול לו שגנות כזדונות תקנה יש לו. ואגב מייתי קרא **גם בלא דעת נפש לא טוב וגו'** ודריש ליה כעין זה:

**אמר רבי ביבי משל לאורח שהיה רגיל לבא עם הנץ החמה ושכח ושמש מטתו קודם הנץ החמה**. כך צריך לומר, וכן הוא בויקרא רבה פ"ד (סימן ג) וכן הביא האות אמת בשם נוסח אחר. ורצה לומר דקשה ליה דהאי קרא לאו סיפא רישיה, כי מה ענין ואץ ברגלים ללא דעת. ולהכי מפרש דאתא קרא למימר שאפילו מי שנכשל בעבירה בשוגג גמור דלא סלקא אדעתיה ליזהר כלל מכל מקום אינו טוב, דאדם מועד לעולם ואיבעי ליה לאסוקי אדעתיה, וזה אמר גם בלא דעת וגו'. וכל שכן מי שכבר סליק אדעתיה שהעבירה קרובה לבא ויש ליזהר ועם כל זה לא נזהר ונכשל בעבירה דודאי זה רע מאד וקרוב למזיד אע"פ שאינו מזיד גמור לעבור העבירה, וזה אמר **ואץ ברגלים חוטא**. ולזה אמר משל לאורח זמן וסת נדות שהיה רגיל לבא עם הנץ החמה, ובעלה שכח ושמש מטתו קודם הנץ החמה באופן שבביאתו פירסה נדה, שאע"פ שזה שוגג גמור בלא טוב קאי. שאילו נזהר כמו שאמרו ז"ל (נדה סג, ב) שצריך לפרוש עונה אחת סמוך לוסתה לא היה נכשל, וכל שכן אילו ידע וזכר שהוסת היה עתיד לבא בהנץ החמה ושיש ליזהר לפרוש עונה אחת סמוך לוסת ועם כל זה לא נזהר ושמש מטתו וסמך על דעתו שלא תפרוס נדה מיד כי זה חוטא קרוב למזיד. ופירוש ולא עוד אלא ואץ ברגלים, ואין צריך לומר מי שהוא אץ ברגלים (יפה תואר):

**רב פתר כו'**. רצה לומר רב נמי מפרש כרבי ביבי. אלא דמוקי לה בלוקח נבלה. והכי קאמר מי ששכח שהיתה כאן חנות מוכרת נבלה ולזה נכשל, מכל מקום קאי בלא טוב דהוה ליה לאסוקי אדעתיה, וכל שכן מי שידע שיש כאן חנות מוכרת נבלה ואפילו הכי לא נזהר כראוי ולקח מהנבילה וסמך שהוא מהחנות של כשרה דזה קרוב למזיד שהיה לו ליזהר מאד (יפה תואר):

**רבי יוחנן כו'**. רצה לומר רבי יוחנן מפרש קרא ג"כ כרבי ביבי אלא דמוקי ליה לענין שבת. והכי קאמר מי ששכח שהיה שביל אחד מלא קוצים ולזה נכשל והלך בו אפילו הכי קאי בלא טוב שהיה לו ליזהר, וכל שכן מי שידע שיש שביל אחד מלא קוצים ואפילו הכי לא נזהר כראוי והלך בו וסמך שהוא השביל השפוי או שסמך על דעתו שלא ישתברו הקוצים ברגליו דזה קרוב למזיד:

**שפוי**. פירוש סלולה:

**קוצים וצרורות**. עיין בפרק המוצא תפילין (עירובין ק, ב):

**רבי יוחנן וריש לקיש**. ואף על גב דרבי יוחנן פירש קרא לענין שבת מפרש השתא בענין אחר, כדאשכחן כמה דמפרשי תרתי או תלת שנויי בקראי:

**רבי יוחנן אמר בנדרים ונדבות מותר בחטאות ואשמות אסור. וריש לקיש אמר אף בנדרים ונדבות אסור**. כן צריך לומר, וכן הוא בויקרא רבה שם. ורצה לומר שרבי יוחנן סבירא ליה בחטאות ואשמות שהן באין על חטא לא טוב לבא לבית המקדש, כי יותר טוב שיזהר ולא יבא לעשות כאלו, על דרך (שמואל א' טו, כב) הנה שמוע מזבח טוב, אבל בנדרים ונדבות אין רע כי אינן באין על חטא. וקרא הכי קאמר גם בלא דעת וגו', דלא מבעיא החוטא בדעת שהוא רע, אלא גם נפש כי תחטא בלא דעת לא טוב. וגם כי אץ ברגלים, שירגיל רגליו להביא קרבנות הוא חוטא. ולריש לקיש אפילו בנדרים ונדבות אינו טוב להרגיל לבא לבית המקדש מפני קדושת הבית, שאין לבא שם אלא על דרך הרחוק. ואף על גב דרישא גם בלא דעת מיירי בחוטא בשוגג, סבירא ליה דסיפא דכתיב ואץ ברגלים חוטא היינו בכל המרבה לבא בקרבנות. וקרא רבותא קאמר שלא יחשוב להנצל החוטא בשוגג בקרבנו, שהרי המרבה בהן חוטא אפילו בנדרים ונדבות וכל שכן בחטאות ואשמות (יפה תואר):

**זה ההורג כינה כו'**. שזה דבר מועט ונענש עליו. ושמואל סבירא ליה דהורג כנה היה אפשר לו להשליכה ולא להורגה בפני חברו, ולכן אפשר שדין הוא שיענש על זה, לכן אמר שמואל **זה הרק בפני חבירו** דאי אפשר לו בלא רקיקה אפילו הכי אם חברו נמאס בה נענש על זה דאמרינן דהיה לו להבליעה בכסותו כמו לגבי תפלה (מהרש"א):

**מוטב דלא יהבת כו'**. פירוש טוב הוא יותר אם לא נתת לו משנתת לו וביישת אותו:

**כשאינו מחותך**. שאינו מנוקר מן החלב ומי הגידין האחורים:

**בערבי שבתות**. שטרודין בכבוד היום ואין נותנין לב לבקרו:

**בת רב חסדא**. אשתו של רבא:

**דקים ליה בגווה דבקיאה**. כך צריך לומר (אות אמת). ופירושו שהיה בטוח בה שהיא בקיאה ולא תשכח לבקרו:

**אם טוב ואם רע**. זה מיותר. וסיום המאמר הוא לעיל שאמר לפיכך כי את כל מעשה כו' אם טוב ואם רע. ומשם ואילך הוא הוספה מלשון הש"ס בחגיגה עד סוף המאמר ולסיים בטוב (רד"ל):